UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Filozofická fakulta
Katedra politologie a evropských studií

Alexander Ivanov

Občanská společnost v Rusku: historické perspektivy a vývoj v éře Vladimira Putina

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Markéta Žídková Ph.D., M.A.

OLOMOUC 2014

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 28. dubna 2014, podpis: _____

Na tomto místě bych chtěl poděkovat Mgr. Markétě Žídkové Ph.D., M.A., za její odborné rady, kritiku, čas a ochotu vést tuto práci.

Obsah

ÚVOD 5

1. Občanská společnost – teoretický rámec. 11

1.1 Stručné shrnutí vývoje konceptu občanské společnosti 12

1.2 Problematika vztahů občanské společnosti a státu v moderních demokraciích 16

1.3 Hlavní funkce občanské společnosti 19

1.4 Struktura občanské společnosti 20

1.5 Třetí sektor a NGO 23

2. Ruská občanská společnost: historické perspektivy a vývoj ve 20. století 26

2.1 Občanská společnost v sovětském období 28

2.2 Občanská společnost v období perestrojky 32

2.3 Občanská společnost a občanský sektor za Jelcina 35

2.3.1 Problémy rozvoje ruské OS v 90. letech 40

2.3.2 Otázka financování OOS. 43

3. Éra Vladimira Putina. Budování občanské společnosti „po-russki“ 46

3.1 Vznik Občanského fóra a otevření dialogu mezi státem a občanským sektorem 48

3.2 Vývoj situace po prvním ročníku OF. Třetí ročník OF jako další milník 50

3.3 Budování občanské společnosti v letech 2004–2014 53

3.3.1 Veřejná komora a Rada při prezidentu RF pro rozvoj institucí občanské společnosti a lidských práv 55

3.3.2 Federální zákon č. 18 z roku 2006 a jeho dopady na občanský sektor. 57

3.3.3 Zákon o zahraničních agentech. 61

3.4 Současný model vztahu ruského státu a občanské společnosti 64

Závěr 68

Abstrakt 72

Zdroje 73

ÚVOD

Ke zpracování tématu současného stavu občanské společnosti v Rusku v rámci bakalářské práce mě původně, stejně jako ke studiu politologie, přivedly osobní důvody, a sice nespokojenost s vývojem Ruska, politikou, kterou realizuje současný režim a cílem, kterého chce dosáhnout vládnoucí elita. V současnosti Rusko žije v éře Vladimíra Putina, který určuje směr vývoje země. I když je jeho vláda velmi kritizována ze strany amerických, evropských a řady ruských politologů, podpora Putina a jeho činnosti byla mezi obyvateli po celou dobu relativně vysoká. Nicméně na přelomu let 2011–2012 se situace změnila. Najednou začala podpora Putina a režimu celkově mezi obyvateli klesat. Důvodem byly rozsáhlé podvody ve volbách do Státní Dumy v prosinci 2011 a následujících prezidentských volbách v březnu 2012, kdy došlo návratu Putina do úřadu prezidenta. To vše vyvolalo obrovskou kritiku ze strany veřejnosti a vedlo k řadě demonstrací proti režimu, vytvoření protestních organizaci, a lze říci, že i k probuzení neparlamentní opozice. Zdá se, že občanům, zvláště vysokoškolsky vzdělané městské střední třídě, dochází trpělivost se stávajícím režimem, jeho hlavními aktéry a samotným Putinem. Lidem došla trpělivost a vládnoucí elita na to reagovala, občas však způsobem, který vyvolával další nepokoje. Nyní musí hlavní aktéři režimu přemýšlet o tom, jak nadále zůstat u moci a ztlumit zvyšující se občanskou nespokojenost. Právě tady se otevírá prostor pro změny režimu. Zda dojde k pozitivním změnám nebo ne, závisí především na tom, jak se k problémům postaví občanská společnost (dále OS).

Problém však spočívá v tom, že v Rusku nedošlo k budování silné OS, která by byla schopna omezit libovůli státu. Postsovětský vývoj Ruska v 90. letech, v porovnání se sovětským obdobím, byl poznamenán snahami o demokratizaci země. Freedom House Index (dále jen FHI) od roku 1989 každoročně označoval zemi za částečně svobodnou, a očekávalo se, že situace v Rusku se bude zlepšovat. Nicméně jak ukázal pozdější vývoj, přechod k demokracii nebyl dokončen, došlo k zásadnímu přelomu v procesu a vývoj se pootočil jiným směrem.

Vzhledem k tomu, že koncept občanské společnosti[1] je široký a abstraktní, je nutno téma zúžit pouze na určitý jeho výsek. V případě této práce se autor zaměřuje na model organizované občanské společnosti, pod kterým rozumí *„oblast lidské činnosti, nacházející se mezi rodinou, trhem a státem, kterou vyplňují soukromá sdružení občanů zakládaná dobrovolně pro sledování potenciálně neomezeného množství cílů, jimž je společné pouze*

[1] V případě této práce je občanská společnost chápána *jako „oblast svobodných lidských aktivit a dobrovolného sdružování mimo rodinu, trh a stát.“* (Skovajsa 2010: 18)

tolik, že jsou to cíle legální, neomezující osobní, politická nebo jiná práva občanů, a nepatří k nim snaha dosáhnout soukromého zisku ani přímého podílu na výkonu politické moci.“[2]

Podle mnoha badatelů, kteří se zabývají vývojem Ruska, se zlomovým bodem ve vývoji stal rok 2000. Vše začalo jmenováním Vladimíra Putina do úřadu prezidenta a jeho následným zvolením ve volbách 26. března 2000. Tímto v Rusku začala éra Vladimíra Putina[3], která trvá již 14 let. V tomto období prošlo Rusko velkým množstvím změn a reforem, jejichž iniciátorem byl Vladimír Putin. Hodnocení těchto reforem a obecně politiky Putina se liší od autora k autoru. Otázkou je, jak Vladimír Putin ovlivnil vývoj ruské OS, zda podnikl kroky k jejímu oslabení, nebo OS za Putina se nadále rozvíjí a posiluje? Tato práce se zaměřuje pouze na jeden aspekt současného Ruska – na občanskou společnost – a na její vývoj v post-komunistickém Rusku.

Hlavním cílem práce je předestření vývoje OS v Rusku, s důrazem na analýzu stávu a vývoje po nástupu Vladimira Putina do prezidentského úřadu. Práce hledá odpověď na otázku, jak se rozvijela OS v Rusku, a to zejména s důrazem na poslední období – éru Putina. Aby autor odpověděl na hlavní výzkumnou otázku, nejdřív se zaměří na výmezení samotného konceptu OS a následně bude pozorovat a zhodnotí vývoj ruské OS. Táto práce prozkoumá její stav v sovětském Rusku, zaměří se na změny které byly započaty v období perestrojky, poté nahlédne na její stav v 90. letech za vlády Borise Jelcina, a její vývoj v éře Vladimíra Putina. Práce má několik dílčích cílů, prvním je poskytnutí stručného přehledu konceptu OS a především její organizované složky, která je tvořena občanským sektorem. Dalším dílčím cilém je identifikace charakteristických rysu ruské OS formováných během sovětského období a 90. let, a stalé ovlivňujicích její vývoj v současnosti. Posledním dílčím cílem je snaha analyzovat vliv státní politiky při Putině na vývoj OS v Rusku, a identifikovat, zda při jeho vládě došlo k cílenému oslabení ruské občanské společnosti či nikoliv. Vzhledem k tomu, že povaha zkoumaného tématu vedle analýzy aktuálního stavu vyžaduje také popis a analýzu minulých události, práce má deskriptivně-analytický charakter.

Práce je rozdělena na tři kapitoly. Ač se autor nechce a ani nemůže zabývat celým konceptem občanské společnosti, nelze se vyhnout vymezení tohoto pojmu, neboť tvoří rámec

---

[2] Tomuto konceptu se věnuje Marek Skovajsa, který se zabývá organizovanou složkou občanské společnosti. Vedle organizované části OS, která je tvořena formálními organizacemi, existuje neformální složka, která je tvořena různými neformálními občanskými aktivitami, hnutími a shromážděními, které nemají strukturu a pevnou organizaci.
Skovajsa, Marek a kol. 2010. Občanský sektor. Organizována občanská společnost v České republice. Praha: Portal.

[3] Jednalo se o dvě období jeho vládnutí (2000–2008) s pauzou v letech 2008–2012, kdy prezidentský úřad zastával Dmitrij Medvěděv a Vladimir Putin byl 4 roky premiérem, v roce 2012 se Putin do prezidentského úřadu vrátil.

celé práce. První kapitola s názvem „Občanská společnost – teoretické úvahy o konceptu“ se zaměří na obecnou charakteristiku konceptu OS. Zahrnuje krátký popis vývoje idejí OS v dějinách, a následně se zabývá problematikou vztahu OS a státu, jelikož samotná OS je velmi často vnímána jako struktura, která se vymezuje vůči státu. Dále se autor bude podrobněji zabývat strukturou OS, hlavním přístupům k její strukturalizaci, organizacím OS, jejich fungování a rolím ve společnosti. Poté se, v rámci sektorového přístupu, autor široce zmíní o pojmu „třetí sektor“, a pokusí se jej stručně vymezit, jelikož dále v práci bude velkou pozornost věnovat organizacím OS, jejich funkcím a také jejích postavení v Rusku. První kapitola se dále věnuje funkcionálnímu vymezení OS. Hlavním cílem kapitoly je poskytnutí stručného přehledu o tom, co je to občanská společnost a proč je tato struktura nezbytnou v moderních demokraciích.

Druhá kapitola s názvem „Ruská občanská společnost: historické perspektivy a vývoj ve 20. století“ se věnuje vývoji ruské občanské společnosti z historické perspektivy. Kapitola se primárně zaměřuje na sovětské a postsovětské období Ruska do roku 2000. Pro lepší pochopení tématu autor krátce zmiňuje i období carského Ruska, kde lze najít počátky ruské OS. Dále se text zabývá postavením a vývojem OS v Sovětském Rusku, zaměřuje se především na politiku státu vůči organizacím občanské společnosti a snaží se o vymezení charakteristických rysů sovětské OS, z nichž některé zdědilo i postsovětské Rusko. Dále se kapitola věnuje období perestrojky, které bylo započato reformami Michaila Gorbačova, a stalo se zlomovým obdobím ve vývoji Ruska. Následně se autor věnuje éře Borise Jelcina a zaměřuje se na celkovou situaci v ruské společnosti po celá 90. léta. Důraz je kladen především na vliv sovětského dědictví, a také na politické a ekonomické podmínky vývoje OS a třetího sektoru. Kapitola se zaměřuje na roli státu v tomto procesu, jeho politiku, ústavní a legislativní reformy týkající se OS a především občanských organizací. Dále hodnotí vliv zahraničních organizací a dárců, které měly v těžkých ekonomických podmínkách postsovětského Ruska určitou váhu v procesu formování ruského třetího sektoru. Důraz je kladen především na vliv zahraničního financování na celkový rozvoj a postavení občanského sektoru v ruské společnosti. Cílem této kapitoly je poskytnutí přehledu o tom, co je to občanská společnost „po-russki“, jaké má charakteristické rysy a v jakém stavu byla před nástupem Vladimíra Putina. Tímto chce autor poskytnout základ pro následující analýzu stavu OS v éře Vladimíra Putina.

Poslední, třetí kapitola, s názvem „Ruska občanská společnost v éře Vladimira Putina“[4] se věnuje aktuálnímu stavu OS, především občanskému sektoru a jeho vývoji v období 2000–2014. Kapitola sleduje dynamiku OS v letech 2000 – 2014 a analýzuje hlavní milníky v rozvoji OS, mezi které patří přijetí státem řady zákonů a založení některých instituci. V kapitole se zdůrazňuje role státu, který v současnosti vytvaří určité překažky a omezení pro rozvoj OS v Rusku a snaží se ovlivňovat její vývoj. Dílčím cílem je zhodnocení aktuálního stavu ruské OS a její vztahů se státem. Kapitola se snaží identifikovat, jak prezidentství Putina a jeho politika ovlivnily vývoj OS v Rusku. Za tímto účelem se kapitola věnuje analýze státní politiky v této oblasti, především politiky týkající se občanských organizací, a následně hodnotí změny ke kterým vedly. Kapitola je rozdělená do čtyř podkapitol, z kterých každá se věnuje určité etapě ve vývoje vztahů ruské OS a státu. V každé podkapitole se autor pokusí popsat nejdůležitější vládní kroky a přijaté ústavní změny a zákony, a následně analyzovat jejich vliv na občanskou společnost. První podkapitola se zaměřuje na období od roku 2000 do roku 2003, ve kterém došlo k otevření dialogu mezi OS a státem. Další podkapitola se věnuje událostem v roce 2004, které staly zlomovým bodem ve vývoje vztahů mezi státem a OS. Třetí podkapitola se zaměřuje na období 2004 až 2014 a reformy, které provedl stát v tomto období. Táto podkapitola je rozdělena do tří části, které se věnují jednotlivým institucionalním a legislativním změnam přijatým v tomto období. Primární pozornost je věnovaná zákonům, které byly přijaty v období 2006–2014 a upravovaly fungování a činnost občanských organizací, a taky institucím, které byly založený v tomto období a staly platformou pro komunikaci mezi státem a OS. Autor pracuje s prímarními zdroji jako jsou texty zákonu, nařízení prezidenta atd. Táto kapitola představje nejen popis jednotlivých zákonů ale i kritiku vládní politiky. Důvodem, proč táto podkapitola se zaměřuje na tak dlouhý časový úsek je skutečnost, že v tomto období přesto, že došlo ke střídání Putina a Medvědeva v prezidentském úřadu, státní politika vůči OS vykazuje prvky kontinuity. A po celou dobu docházelo k postupnému potlačení OS. Poslední podkapitola se věnuje celkovému hodnocení současného stavu OS a jejích vztahů se státem.

Literatura a prameny, které jsou autorovi k dispozici při zpracování této práce, jsou monografie a články ruských, českých, amerických a evropských politologů, sociologů a filozofů. Výhodou autora je, že může pracovat s nepřeloženými originály textů. První kapitola cituje díla renomovaných autorů, kteří se věnovali problematice demokracie, lidských svobod,

[4] Jelikož Rusko je zemí se silným prezidentem, ve které prezident má výrazné právomoce a pro-prezidentská strana má v parlamentu většinu, lze tvrdit, že prezident Putin ovlivňuje základní směr vývoje státu. (Evans 2006: 153 srov. s Shevtsova 2014) Proto celé toto období označujeme jako éru Vladimíra Putina, přestože byl Putin na čtyři roky v úřadu vystřídán Dmitrijem Medvěděvem.

vztahu mezi státem a společností a konceptu OS. Těmito jsou John Locke, Charles de Montesquieu, Adam Ferguson, Thomas Paine a Alexis de Tocqueville, kteří jsou často citováni v pracích pozdějších autorů. Dále kapitola vychází z textů současných autorů Charlese Taylora, Johna Keane, Ralfa Dahrendorfa, Edwarda Shilse, Adama Seligmana, Jeane Cohenová a Andrew Arato, Thomase Janoskiho a Jürgena Habermase. Z českých autorů je potřeba zmínit souhrnné práce ústavního právníka, politologa, historika a sociologa profesora Františka Šamalíka, docenta politologie Karla Müllera a doktora filozofie z Katedry studií občanské společnosti UK Marka Skovajsu. Každý ze zmíněných autorů nahlíží na koncept občanské společnosti z jiného pohledu, Šamalík zkoumá OS a její vývoj z více filozofického pohledu, kdežto Müllerův pohled je více vědecký a praktický, zaměřuje se na přístupy ke zkoumání OS a na její funkce. Skovajsa se dokonce zaměřuje pouze na organizovanou část OS, a zkoumá podstatu občanského sektoru, který je tvořen organizacemi OS. Dále je v práci čerpáno z monografií a textů autorů věnujících se tématu třetího sektoru a nevládním, nestátním organizacím OS. Jsou to především Lester Salamon a Helmut Anheier, souhrnná práce Ruperta Taylora a především příspěvky Olafa Corryho a Håkona Lorentzena, dále Stephan Osborn, Peter Hall, Adalbert Evers, David Lewis, Simona Škarabelova, Miroslav Pospíšil et al.

Ve druhé kapitole autor vychází především z monografií a textů odborníků, kteří se věnují vývoji Ruska a rozvoji ruské OS. Jedná se o renomované autory, jako například sociolog a politolog Ruské akademie věd Andrej Meduševský, politolog Sergey Peregudov, právník a člen Rady po rozvoj občanské společnosti a lidských práv Sergej Alekseev, politolog a profesor VŠE Alexander Sungurov, profesor politických věd a sociologie Evropské Univerzity Oleg Kharkhordin, dále také Aleksej Shubin, Oleg Rumjantsev, politolog Gamlet Tavadov, Josif Dzyaloshinsky, Petr Shlyachtun, historik Vladimir Khalturin, Vadim Volkov, Svetlana Chuliková. Z amerických a evropských autorů je potřeba zmínit texty Marka Howarda, Alfreda Evanse, Laury Henrové a Lisy Sundstormové, Richarda Rose, Jo Crottyho, Paula Kubicka, Lindy Cookové a Eleny Vinogradové. Dalšími zdroji jsou práce autorů zabývajících se problematikou třetího sektoru v Rusku: Sarah Hendersonové, Sergeja Ljubownikova, Jo Crottyho a Petera Rodgerse, Charlse Buxtona a Evgenii Konovalové, Josepha Bradley, Anastasie Tumanové, Olega Andronova, Iriny Gorodeckoj, Mariny Knyazeve a Sergeja Panasenko. Mezi další zdroje patří také sborníky příspěvků z veřejných přednášek, jako například *„Společenská smlouva a občanská společnost“* a *„Tři veřejné přednášky o občanské společnosti“* ruského odbodníka na OS Alexandra Auzana.

Třetí kapitola vychází především z primárních zdrojů, se kterými autor pracuje a konfrontuje. Jsou to texty zákonů přijatých v období 2000–2014, jednotlivá nárízení prezidenta atd. Dále kapitola vychazí z textu autorů se zabývajících zkoumáním OS v Rusku. Jsou to již zmíněné Alfred Evans, Sarah Hendersonová, Jo Crotty, a další autory jako jsou politoložky Debra Javelinová a Sarah Lindemann-Komarová, profesor ruských a východoevropských studii Stefan Hedlund, profesor politologie a mezinárodních vztahů Henry Hale, Richard Weitz, Marica Weiglová, John Squier a další. Z ruských autorů jsou to již zmíněné Alexander Sungurov, Alexander Auzan, Lyudmila Alexeeva, dále taky Georgy Satarov, Alexander Domrin, Nataliya Dorosheva, Anna Sazonova, pracovníky Centra Carnegie Lilia Shevtsova a Andrew Kuchins a další. Rovněž při psáni podkapitoly byly použitý oficiální projevy prezidenta, analýzy a stanoviska mezinárodních organizací jako jsou například Human Rights Watch, Freedom House Index a Amnesty International. Informačním zdrojem jsou taky Ústava Ruské Federace, vládní usnesení a zákony regulující činnost občanských organizací. Dále taky webové stránky instituci např. ministerstev, Veřejné Komory, Ústavního soudu atd. Aktivně byl využíván denní disk, například BBC News, The Economist, RIA, Russian Legal Information Agency a The Guardian.

Metodologií, kterou autor pro psaní tohoto textu používá, jsou kvalitativní techniky, především analýza textů a popis dějů. Autor využívá historickou metodu, která předpokládá zkoumání problému v jeho sekvenčním časovém vývoji, a institucionální metodu, která předpokládá zkoumání jednotlivých segmentů občanské společnosti, v případě tohoto textu její organizované části. V první kapitole převažuje deskriptivní metoda, na základě které je objasněn původ, vývoj, struktura a hlavní funkce občanské společnosti a třetího sektoru. Druhá kapitola je zpracována v souladu s ateoretickou případovou studií, jejíž náplní je poskytnout komplexní obraz OS v Rusku 20. století, především jejího vývoje a charakteristických vlastností. Ve třetí kapitole byla použita deskriptivně-analytická metoda.

1. Občanská společnost – teoretický rámec.

Občanská společnost *(societas civilis, civil society, гражданское общество)* ve své moderní podobě existuje více než dvě století, a je úzce spjata s rozvojem lidské společnosti, demokracie, svobodou jednotlivce a uznáním základních lidských práv. Nicméně kořeny myšlenky OS můžeme objevit již v antice. (Tavadov 2000: 185; Sungurov 2008: 6) Historie a současnost přinášejí zcela rozdílné názory na podstatu OS. Nicméně v současnosti, především v demokratických zemích, se názory shodují v tom, že tato struktura hraje velmi důležitou roli v moderních demokraciích. (viz Dahl 1995) I přes svou důležitost má však tento jev poměrně vágní vymezení a velké množství interpretací. Kromě občanské společnosti se také používají termíny občanský sektor, neziskový sektor, třetí sektor, nezávislý sektor nebo sociální ekonomika. Tyto pojmy ve své podstatě reflektují jeden a tentýž sociální jev, ale liší se v přesném vymezení jeho hranic a důležitých aspektů. (Skovajsa 2010: 18) K terminologické nejasnosti rovněž přispívá mezioborovost tohoto pojmu. Ke studiu OS přistupuje z různých hledisek celá řada společenskovědních disciplín: právo, politická teorie, politologie, ekonomie, dějiny, sociologie a filozofie. Každá z disciplín uplatňuje svou vlastní terminologii a má vlastní pohled na její obsah, fungování, strukturu a funkce. Důležitou roli při studiu OS hraje politická věda, která v návaznosti na výsledky jiných věd zkoumá příčiny a podmínky vzniku občanské společnosti, její strukturu a vývoj, zkoumá podstatu a formu interakcí občanské společnosti s politickými a společenskými institucemi, se státem jako celkem, federálními i místními orgány. Jinými slovy, politická věda se snaží vytvořit ucelený obraz občanské společnosti.

V této kapitole se autor pokusí pochopit, co je to občanská společnost. Za tímto účelem bude nejprve sledovat obecný vývoj konceptu občanské společnosti[5], a pokusí se poskytnout jeho srozumitelný přehled. Nebude se však zabývat filozofií občanské společnosti detailně, protože tento problém není účelem práce. Dále se kapitola bude věnovat problematice vztahu státu a OS, její struktuře a přístupům k její strukturalizaci a jejím hlavním funkcím. Poté se text bude podrobněji zabývat organizovanou části OS a to tzv. občanským sektorem, který je také známý jako třetí sektor nebo neziskový sektor. Hlavním cílem kapitoly je představit koncept OS komplexně. Dílčím cílem je prokázat její nezaměnitelnou roli v moderních demokraciích.

Je důležité zdůraznit, že v této práci je OS vnímána jako struktura, která může plně existovat a fungovat jen v demokratickém státě. Demokracie nejenže dělá občanskou

[5] Je nutno zdůraznit, že občanská společnost není „teorie“: důvodem je její mezioborový přesah, a tedy velký interpretační rámec. Hovoříme proto jen o „konceptu“.

společnost nepostradatelnou, ale zároveň zajištuje základní podmínky, nezbytné pro její vznik, vývoj a fungování. (Baranov 2006: kap. 6) OS je nezávislou oblastí projevů lidské svobody a jen demokratické společnosti poskytují značný prostor svobodné lidské aktivitě, ať už soukromé nebo veřejné. Autoritářské a totalitní režimy oproti tomu potlačují svobodu jednotlivce a snaží se ho podrobit kontrole, usilují o útlak a deformaci občanské společnosti či dokonce o její zničení, jelikož nezávislá OS představuje pro stabilitu těchto režimů hrozbu. V tomto smyslu OS nemůže koexistovat s pevným, autokratickým statním řízením.

1.1 Stručné shrnutí vývoje konceptu občanské společnosti

V různých tradicích politického myšlení a různých obdobích se pod pojmem OS rozuměly často dost odlišné skutečnosti. Termín OS je ve svém současném významu používán o něco víc než dvě století. Přehledu dějin tohoto pojmu se věnuje řada autorů, například Keane (1988, 2001), Taylor (1995), Šamalík (1995).

Zárodky konceptu OS najdeme již v dílech řeckých a římských filozofů. Aristoteles charakterizoval OS jako *„konkrétní společenství, mající svoji strukturu vyjádřenou v ústavě a právě ústava je tedy jednotícím občanským činitelem."* (Sláma 1999: 36) Antika (včetně řecké a římské tradice) nám nabízí myšlenku propojenosti společnosti a státu, kdy pro řeckou tradici je typické absolutní ztotožnění občana a polis, kdežto římská myšlenka vyvádí do popředí občana, jako aktivního účastníka veřejných vztahů. (Chuliková 2012: kap. 1.2) Toto vnímání společnosti zůstávalo delší dobu beze změn. *„V předmoderní době – v antické polis, ve feudalismu – soukromá a veřejná sféra lidského života splývala. Jedinec byl pohlcen kolektivem a kolektiv (stavy) měl bezprostředně politickou funkci ve společenské a státní struktuře."* (Šamalík 1995: 7) Existující společenství, stát, byl jediným sociálním a politickým celkem. Od Aristotela až po Locka byly tyto dvě sféry vnímány jako nedílné součásti jednoho celku a jako celek byly také zkoumány. Teprve s rozvojem absolutismu došlo k zásadním změnám ve vnímání občanské společnosti. Na konci 17. století John Locke, zakladatel liberalismu, stále ještě společnost chápal v jejím starém významu, ale současně už rozvíjel představy, které se staly základem nového vnímání OS. V 18. století se postupně utvářela představa o OS jako sféře autonomního sociálního života nezávislého na politické moci. (Skovajsa 2010: 65) Od té doby byla problematika vztahu mezi státem a OS stále v centru pozornosti a často se stala příčinou mnoha sociálních konfliktů, politických otřesů a revolucí. Proto je nezbytné věnovat se v tomto textu také problematice vztahu OS a státu.

K rozvoji konceptu OS významně přispěli autoři smluvní teorie vzniku států, které byly *„převážně konstruovány v liberálním duchu, především v Anglii.“* (Šamalík 1995: 26) Liberální výklad OS pochází z doby Thomase Hobbese a již zmíněného Johna Locka. Pojem OS v jejich pojetí odráží historický vývoj lidské společnosti, přechod z přirozeného stavu ke stavu civilizovanému. OS označovala politický stav, představující protiklad přirozeného stavu bez politické autority a zákonů, tzv. politické společenství, v němž existuje ústřední moc a autorita, pod jejíž ochranou občané žijí. (Skovajsa 2010: 64) John Locke jako první povýšil jednotlivce nad společnost a stát, a svobodu nad ostatní hodnoty. (Müller 2003: 33) Jelikož jsou podle Locka lidé rozumnými bytostmi, jsou schopni uzavřít společenskou smlouvu a tímto vytvořit nejen stát, ale i OS, která má za úkol chránit individuum před libovůlí státu a vytvářet ochranu nezávislosti soukromé a společenské sféry. (Brokl 2002: 18)

Významně přispěli k rozvoji myšlenky OS také myslitelé osvícenství. V tomto období došlo k dalšímu posunu ve vnímání OS, která již nebyla ztotožňována s existujícím státem nebo reálnými formami vládnutí. Ve svém spisu „Esej o historii občanské společnosti“ (1767) se Adam Ferguson zmiňuje o distancování mezi politickou a sociální sférou společnosti. (Ferguson 2001) Podle dalšího osvícence, Adama Smitha, který svou teorií „neviditelné ruky“ prokázal zbytečnost a škodlivost státních zásahů do ekonomické oblasti, *„občanskou společnost tvoří jednotlivci udržující vztahy s druhými z vlastního zájmu a přirozeného soucitu“*. (Skovajsa 2010: 65)

V Americe měla liberální myšlenka autonomní občanské společnosti ohlas v názorech Thomase Paine a federalistů. Thomas Paine v „Právech člověka“ (1791) podotýká: „*Větší část řádu, kterým se řídí lidstvo, není tvořením vlády. Ten má svůj původ v principech společnosti a přirozenosti člověka. Ten existoval ještě předtím, než byla vytvořena vláda, bude existovat i pokud by vláda byla odstraněna.“* (Paine 1959) Stručně řečeno, společnost dělá pro sebe téměř vše, co připisuje státu. Vzniká koncepce OS jako protiváhy vůči státu a James Madison v Listech federalistů zdůrazňuje právě tuto úlohu občanské společnosti.

K prohloubení oddělení OS od státu dále přispěl francouzský myslitel Montesquieu, který ve svých pojednáních „O duchu zákonů“ odlišil politický stav (tj. oblast vztahů mezi státem a jednotlivci) od stavu občanského, kterým označoval spojení jednotlivců na soukromoprávní bázi. (Montesquieu 1989) Montesquieu vnímal funkci OS na základě výše zmíněného rozlišení stavu a modelu dělby vzájemně se kontrolujících mocí, které omezují centrální politickou moc. Montesquieu tvrdil, že člověk, který má moc, má sklon zneužívat ji tak dlouho, dokud nenarazí na určité hranice. (Tamtéž: 206) Proto zdůrazňoval nutnost OS, která by měla být schopna vynutit si kontrolu vlády a její odpovědnost. Stát je podle něj

„rovnováhou mezi silnou centrální autoritou a počtem asociací, ze kterých musí být složen.“ (Tamtéž: 206-211) Z tohoto pojetí je zřejmé, že pro fungující OS jsou důležité organizace, které jsou nezávislé a schopné kontrolovat činnost vlády

Kontroverzní roli ve vývoji OS sehrál J. J. Rousseau, který odmítal myšlenku občanské společnosti jako prostoru samostatných aktivit občanů mimo stát. (Skovajsa 2010: 65-66) Francouzská revoluce, silně ovlivněná Rousseauem, se i přesto, že si sdružování svobodných občanů nijak zvlášť nepřála, stala mezníkem zahajujícím epochu moderní demokracie a občanské společnosti.

Další vývoj myšlenek občanské společnosti nasměrovali dva němečtí filozofové, Georg Hegel a Karl Marx. Hegel chápal OS jako soubor jednotlivců, kteří uspokojují své základní potřeby pomocí kooperace s ostatními. Samotnou OS vymezil jako sociální prostor rozpínající se mezi rodinou a státem, který zahrnuje tři roviny: trh, soukromé právo a zájmové organizace společenských stavů, které napravují dysfunkční důsledky trhu, zejména chudobu. (Tamtéž: 66-67) Hegel se staví do opozice vůči antickému pojetí OS tvrzením, že ji nelze považovat za totéž co stát – v novodobé OS jsou jedinci mocensky nezávislí a jsou vlastníky svého života. (Sláma 1999: 37-39) Nicméně OS není podle Hegela hnací silou historického pokroku – tou je stát. (Tavadov 2000: 187) Stát, sdružující osoby, organizace a třídy, se totiž povznese nad společnost a řeší její rozpory, které plynou z pluralismu zájmů jednotlivců. Chrání také osoby před poškozením, zajišťuje spravedlnost a realizuje společný zájem. OS a jedinec jsou podřízeni státu, protože právě stát integruje jednotlivce a skupiny do jednoho organického celku a udává jim smysl života. Varuje však před nebezpečím všezahrnujícího státu, který absorbuje OS a již nezajišťuje občanům dodržování jejich práv a svobod.

Je důležité připomenout, že Marx a Hegel k označení OS používali termín burgerliche Gesellschaft, a dvojznačnost slova burgerliche (buržoazní, občanská), vedla k jistému zmatku v chápání problémů občanské společnosti ve střední Evropě. (Petrusek 2006: 226; Chuliková 2012: kap. 1.1) Marx odmítal Hegelovu tezi o nadřazenosti státu vůči OS, naopak považoval OS za základ celé lidské společnosti a rozhodující faktor historického vývoje. (Tavadov 2000: 187) Pro Marxe, vycházejícího z materialistického pojetí dějin, byla OS souhrnem hospodářských, výrobních vztahů jednotlivců a výrobních sil. (Sungurov 2008: 8) Tento ekonomický základ určuje nadstavbu: politické instituce (včetně samotného státu), právo, morálku, náboženství, umění, atd. V návaznosti na tvrzení že základ určuje nadstavbu, považuje Marx stát za pouhý politický nástroj vládnoucí třídy, která vlastní výrobní prostředky. Proto je buržoazní stát podle Marxe mechanismem realizace a ochrany zájmů ekonomicky dominující třídy. Pro Marxe je OS *„společností buržoazní, v níž vládne sobectví*

a vykořisťování.“ (Skovajsa 2010: 67) Díky Marxovi a tomuto dualismu byl koncept OS na dlouhou dobu zdiskreditován.

Dalším autorem, který významně ovlivnil vývoj myšlenky OS v 19. století, byl Alexis de Tocqueville, který ve své knize „Demokracie v Americe“ zdůrazňoval, že *„k tomu aby se demokracie nezvrhla v despotickou vládu veřejné moci, je nezbytná intenzivní spolupráce občanů v podobě různých politických a jiných občanských sdružení.“* (Tocqueville 1992: 81). V období od druhé poloviny 19. století do nástupu totalitních režimů se koncept OS nadále objevoval v politické myšlence, ale celkově se mu věnovalo poměrně málo pozornosti. To bylo podle ruského politologa Tavadova dáno tím, že veškerá teoretická pozornost byla věnována individuálním svobodám jednotlivců ve vztahu se státem. (Tavadov 2000: 187-188) K rozvoji konceptu výrazně přispěli dva sociologové, francouzský sociolog Emile Durkheim a italský sociolog a marxista Antonio Gramsci. Gramsci na rozdíl od svých předchůdců marxistů považoval občanskou společnost za mimořádně důležitou.[6] Identifikoval tři složky buržoazní společnosti, tři „společnosti“ podle své vlastní terminologie: ekonomickou, politickou a občanskou. Jeho příspěvkem bylo *„odlišení OS jako sféry společenských institucí a kulturních představ od politické společnosti, tvořené institucemi státu.“* (Skovajsa 2010: 68) Podle Gramsciho politická společnost ve své čisté formě neexistuje. Prolíná se s poslední částí, která se skrývá za pojmem OS. Právě kombinace politické společnosti a OS pak tvoří stát. (Sungurov 2008: 9, Petrusek 2006: 227-228) Gramsci byl jeden z mála myslitelů, kteří používali koncept OS při analýze sociálních procesů v první polovině dvacátého století.

Poté následovalo období totalitních režimů, kdy došlo ke zrušení oddělení společnosti a státu, a podrobení občanské společnosti potřebám totalitních režimů. (Šamalík 1995: 146) To vedlo k poklesu zájmu o občanskou společnost a její odsunutí do pozadí. K obnovení velkého politického i teoretického zájmu došlo v sedmdesátých letech 20. století, a to především v souvislosti s použitím myšlenky OS v boji proti komunistickému režimu ve východní Evropě. Základem pro nový rozvoj myšlenky se stal Gramsciho koncept OS. (Sungurov 2008: 12) O důvodech, které k rozvoji vedly, píšou američtí autoři Edwards a Foley. (viz Foley, Edwards 1998: 7-9)

Ke konci 80. let se občanská společnost stala jedním z předních témat v politice. Došlo ke změnám v chápání samotného konceptu, především k odlišení občanské společnosti nejen od rodiny a státu, ale i trhu. (viz např. myšlenky Gramsciho a Habermase). Například

[6] Gramsci se zabýval otázkou hegemonie a mechanismu buržoazního vládnutí. Podle něj je občanská společnost právě tou sférou, ve které se odehrává zápas o tzv. kulturní hegemonii, tj. o to, jaké hodnoty a představy budou dominovat ve společnosti.

anglický politolog John Keane tvrdí, že pojem občanské společnosti začíná být v této době chápán jako pokus o co možná nejkomplexnější reflexi kulturních, sociálních a ekonomických předpokladů funkční demokracie, jako podmínka přežití a rozvoje demokracie. (Keane 1988) Navrhuje širší pohled na občanskou společnost, zaměřuje se na obecnější civilizační problémy, jako jsou demokratizace společnosti, rovnováha svobody jednotlivce a jeho podřízenost společnosti. K rozvoji politické teorie občanské společnosti výrazně přispěli autoři jako John Keane, Rupert Taylor, Jürgen Habermas, Ernest Gellner, Jeffrey Alexander, Jean Cohenová.[7] V českém prostředí vznikla řada souhrnných teoretických práci, např. Šamalík (1995), Sláma (1999), Brokl (2002), Müller (2003), Barša a Císař (2004).

1.2 Problematika vztahů občanské společnosti a státu v moderních demokraciích

Jak ukázala předchozí podkapitola, vývoj idejí OS probíhal v rámci neustálého konfliktu státu a společnosti, státu a jednotlivce. *„Občanská společnost se vždycky vymezuje ve vztahu ke státu, takže ať už „vnímáme“ stát jakkoliv, nelze se ho ve vztahu k občanské společnosti prostě zbýt.“* (Petrusek 2006: 230) Obecně můžeme mluvit o třech základních variantách vztahů OS a státu: spolupráce, OS v opozici vůči státu, potlačení OS státem a její vyloučení mimo stát. (Chambers, Kopstein 2009: 364-378; Zelenkov 2009: 112) Tato podkapitola se zaměří především na ideální model, kdy stát a OS spolupracují. Účelem podkapitoly je ukázat možné varianty vzájemných interakcí státu a OS, a směry, kterými obě složky mohou působit v moderních rozvinutých demokraciích.

Většinou jsou stát a OS vnímány jako dvě složky, které jsou stále v rozporu. To je dáno tím, že stát a OS reflektují odlišné aspekty společnosti, které mají často různé postoje a zájmy. OS je sférou manifestace a realizace individuálních, skupinových, regionálních zájmů a svobodných jednotlivců. Oproti tomu stát tvoří prostor regulovaných vztahů politicky organizovaných subjektů – státních (vládních) struktur, politických stran, nátlakových a zájmových skupin –, a je sférou manifestace a ochrany společných zájmů. Z toho vyplývá, že objektivita rozporu mezi společnými a individuálními zájmy stanovuje rozpor mezi zájmy státu a OS. Na nejobecnější rovině může být proto vnímán problém vztahu OS a státu jako

[7] Zmínění a další autoři přistupují k občanské společnosti s různými pohledy a koncepcemi. Karel Müller ve své knize „Evropa a občanská společnost“ v návaznosti na V. Pérez-Díaze rozlišuje dva základní přístupy: sociokulturní a redukcionistický. Zástupce sociokulturního přístupu dále rozděluje do tří skupin: generalisté, maximalisté a minimalisté. K představitelům generalistického proudu patří např. Gellner a Pérez-Díaz. K maximalistům patří Keane, Sullivan, Taylor. K minimalistům - Habermas, Arato, Cohenova. V rámci redukcionistického přístupu rozlišuje levicové a pravicové vnímání občanské společnosti. Přístupy se liší v obsahu a funkcích připisovaných obč. společnosti a v samotné definici tohoto pojmu. (viz Müller 2003: 23-32)

problém vztahu soukromé a veřejné sféry. (Habermas 2000, Seligman 1992) Nicméně ve všech vyspělých demokratických zemích na sebe OS a stát neustále navzájem působí.

OS (většina jejich organizací a sdružení) potřebuje podporu ze strany státu. Proto se OS obrací na stát se svými zájmy, nároky, požadavky, s iniciativami, které nevyhnutelně procházejí vůlí státu, aby v podobě zákonů, nařízení a opatření získaly všeobecný význam. (Tavadov 2000: 192) Zároveň má však OS na stát určitý vliv, který realizuje v několika směrech. OS do jisté míry ovlivňuje samotnou formu státu a politického režimu, rovněž může ovlivňovat, zda stát přijme určitá rozhodnutí, a částečně formovat politické hodnoty a zaměření politiky. (Ledjaev 2008: 258) OS se snaží stát kontrolovat a do jisté míry ovlivňovat jeho politiku, v případě, že dochází k ohrožení zájmů určitých skupin. Nadto se dá říci, že *„OS může vytvářet protiváhu vládnoucí politické elitě, v podobě opoziční elity (kontraelity)“*. (Zelenkov 2009: 113) Tím pádem nelze OS charakterizovat jako nepolitický systém veřejných vztahů a institucí. Snaha o ovlivnění a kontrolu státu přidává OS, respektive jejím institucím, politický charakter. Geneze společnosti ji krystalizuje v uspořádaný systém ekonomických, společensko-politických, náboženských, duchovních a morálních, rodinných, kulturních a jiných společenských vztahů, v rámci kterých fungují různé veřejné organizace, hnutí, náboženské organizace, sdružení a svazy, a nakonec sám člověk jako osobnost s rodinnými, profesionálními, rekreačními a jinými potřebami a zájmy. Některé z organizací, které vyjadřují vůli občanů, mohou ovlivňovat a někdy dokonce i určovat veřejnou a státní politiku. Např. občanská hnutí a organizace mají politický charakter v případě, že usilují o ovlivnění nebo změnu vládní politiky v konkrétních oblastech společnosti, které jsou pro ně oblastí zájmů. (Shlyahtun 2010: 256) Případem mohou být hnutí zelených, genderová hnutí usilující o změny ve společnosti, mírová a protikonfliktní hnutí. Nezávislá média jsou další politickou institucí občanské společnosti, a to především proto, že mohou vystupovat s kritikou politických stran, vlády, její politiky, státních kroků, a tímto ovlivňovat státní politiku.

Stejně jako OS ovlivňuje v určitých směrech činnost státu, stát ovlivňuje fungování OS. Vytváří prostředí a reguluje podmínky pro fungování a rozvoj OS, formuje určitý systém hodnot a dokonce formuje i některé instituce a segmenty OS. (Ledjaev 2008: 258-259) Na druhou stranu má stát také zájem o spolupráci s OS, vzhledem k tomu, že právě OS je zdrojem legitimity politických sil. (Müller 2008: 40–41) Kontakty s OS poskytují státu informace o stavu a náladách ve společnosti, jejích zájmech, a o tom, jak se společnost staví k současné politické moci. Stát se různým způsobem snaží OS vyjít vstříc, zkoumá občanské iniciativy, a poskytuje materiální zdroje pro rozvoj činnosti organizací a fondů. V každém moderním demokratickém státě existují orgány pro komunikaci a spolupráci s občanskými

organizacemi. Náplň a forma jejich činnosti je velmi různorodá: od registrace těchto organizací až po vytváření příznivých podmínek pro jejich financování a rozvoj. Další formou spolupráce státu a OS jsou různorodé parlamentní výbory a komise, jejichž činnosti se účastní zástupci různých organizací OS, kteří vystupují jako odborníci a profesionálové, disponující velmi cennými informacemi o veřejném mínění a konkrétních problémech ve společnosti.[8] (Tavadov 2000: 192-193)

Je důležité zmínit, že podstata OS, její autonomní povaha a nezávislost organizací, které ji tvoří, nevylučují nepředvídatelnost jejich akcí. OS v sobě jako oblast soukromého života zahrnuje zájmy a potřeby různých sociálních a politických subjektů, což relativně často vede ke konfliktům a konfrontacím, které mohou být doplněny o rozpory mezi soukromými a veřejnými zájmy. *„Je jasné, že v rámci občanské společnosti vznikají čas od času vážné a nesmiřitelné konflikty, jež si vyžadují zásah státu.“* (Müller, 2008: 32) Pokud je OS zprostředkovatelem mezi svobodným jednotlivcem a obecnou vůlí centralizovaného státu, stát má za úkol mírnit rozpory mezi subjekty OS, odolávat dezintegračním procesům, krizím, a vytvářet jakousi sociální harmonii. Stát vykonává tuto funkci několika způsoby. Za prvé pomocí zákonodárství, které reguluje činnost občanů a OS, a stanovuje určité hranice legální a přípustné činnosti, a za druhé, přímým potlačením určitých elementů OS, které vytváří hrozbu pro stabilitu státu a život občanů. (Ledjaev 2008: 258) Takto stát například zakazuje extremistické a nacionalistické skupiny, bojuje proti těmto skupinám, odolává separatistickým náladám a organizovanému zločinu. O to se musí starat nejen stát, ale i občané, nicméně stát je hlavním arbitrem, který vytváří podmínky pro realizaci práv a svobod jednotlivce.

Mezi občanskou společností a demokratickým státem existuje vztah, o kterém nemůžeme říci, že se v něm jedná o vzájemnou rivalitu či soutěživost. Je to spíše vztah partnerský, vztah vzájemné závislosti. *„Potřebujeme demokratický stát na ochranu před zneužíváním svobody a potřebujeme také autonomní a otevřenou občanskou společnost minimálně na ochranu před zneužíváním státní moci.“* (Müller 2008: 32-33) Tento vztah je z jistého hlediska charakterizován vztahem nepřímé úměrnosti (čím více občanské společnosti, tím méně státu a naopak). (Dahrendorf 1991:96, Shils 1991: 9; Tavadov 2000: 192) Interakce mezi státem a občanskou společností jsou nejdůležitějším faktorem ve vývoji sociálního organismu jako celku. *„Stát a jednotlivé segmenty OS (sociální skupiny, organizace) se prolínají a (částečně) kryjí v řadě aspektů: subjekty státní moci mohou*

[8] Je třeba zmínit Rady existující v řadě západoevropských zemí (např. Francii, Rakousku, Švédsku, Belgii), které mají poradní funkce. Jsou složeny ze zástupců státních a občanských organizací, zástupců hospodářské a sociální sféry. Vlády těchto zemí většinou konzultují projekty zákonů týkající se sociálních a ekonomických otázek. Zároveň mohou rady z vlastního podnětu upozornit vládu na naléhavost jednotlivých problémů.

zastupovat určitou část OS, politický vliv mají jak státní, tak i nevládní aktéři, a na formování politického vědomí se podílejí jak politické elity, tak i nejvlivnější skupiny OS zastoupené ve státě.“ (Ledjaev 2008: 258) Porozumění komplexu složitých vztahů mezi těmito subjekty umožňuje objevit možnosti transformace veřejného systému, a jeho schopnost k obnovení a rozvoji. Toto má obzvláště důležitý význam v postsovětských zemích, které přecházejí k tržní ekonomice a demokracii. Formování nové identity, státnosti a občanské společnosti do značné míry závisí na úspěšnosti fungování a spolupráci hlavních aktérů společenských a politických procesů.

1.3 Hlavní funkce občanské společnosti

V moderní společnosti plní OS mnoho úkolů a funkcí. Kompletní seznam by byl velmi dlouhý, proto má tato kapitola za cíl poskytnout přehled o hlavních funkcích OS a jejich charakteristických rysech. Funkcionálnímu vymezení OS se věnuje např. Karl Müller (Müller 2008: 34–40), který v návaznosti na texty renomovaných autorů jako jsou Taylor, Shils, Cohenová či Dahrendorf, vymezuje 4 hlavní funkce OS: ochrannou, legitimizační, participační a integrační.

První, ochranná funkce OS, spočívá v tom, že OS jako jeden z nejvýznamnějších mechanismů v systému „brzd a protiváh“, dohlíží na dodržování ústavních principů právního státu, dělby moci, ochraňuje soukromou sféru života, a brání politické moci v nekontrolovaném rozpínaní a získání absolutní nadvlády. (Cohenová, Arato 1992: 63; Janoski 1998: 16; Shils 1991: 10) Zde vidíme vliv jak Lockovy filozofie, tak i Montesquieua, kteří upozorňují, že centralizace politické moci vede k jejímu zneužívání, a proto je potřeba, aby ve státě fungovala nezávislá OS, která je schopna se tomuto postavit. *„Nebezpečí přílišné centralizace a koncentrace politické moci, jež s sebou přináší riziko jejího zneužívání, je jedním z nejvážnějších úskalí demokratického politického procesu.“* (Müller 2008: 40) OS umožnuje pluralismus názorů a zájmů, zaručuje svobodu projevu, včetně svobody kritiky, přístup k různým zdrojům informací, usiluje o transparentnost a otevřenost společnosti, politiky a státu. Tím, že *„občanská společnost nezávisle na politické moci vytváří veřejné mínění, které je pro tuto politickou moc závazné, je garantován „rozumný“ výkon politické moci.“* (Tamtéž: 35) Pokud OS v této funkci selhává, kvůli čemuž dochází k nekontrolovatelnému růstu politické moci, může se objevit ztráta legitimity a krize důvěry, úbytek občanské participace a společenská atomizace.

S tímto je úzce propojena legitimační funkce OS, (Dahrendorf 1991: 94; Taylor 1995: 207) která spočívá v tom, že *„občanská společnost ve své nezávislosti a autonomii vytváří společenské zdroje politické moci, legitimizuje stát a jeho vládu“*. (Müller 2008: 34) Bez důvěry občanů se nedá demokraticky spravovat země, proto je důležité, aby OS dodávala systému legitimitu. Tímto se OS stává základním a nejdůležitějším faktorem pro stabilizaci společenských vztahů a procesů.

Další funkce OS, participační, spočívá v tom, že si člověk uvědomuje hodnotu kolektivních akci a skupinové solidarity. (Shils 1991: 13; Taylor 1995: 207) *„Občanská společnost by měla umožnovat efektivnější zapojení občanů do správy veřejných záležitostí, prosazování specifických zájmu a cílů.“* (Müller 2008: 35) Dále OS nejenže vytváří ve společnosti vztahy přináležitosti a loajality, ale také formuje společné normy, hodnoty, a symboly, se kterými se ztotožňuje celá společnost a každý občan. Jedná se o integrační funkci OS. (Dahrendorf 1997: 58; Shils 1991: 10) Díky sjednocení občanů, kteří obhajují ve společnosti stejný zájem, vzniká struktura, která ovlivňuje tvorbu demokratických procesů ve státu. Poslední, spíše obecnější funkce OS, spočívá v uspokojení materiálních, sociálních a duchovních potřeb jednotlivců a společnosti. OS vytváří předpoklady pro rozvoj osobnosti, tvorbu nových vědomostí a jejich realizaci, a je prostředím, ve kterém moderní člověk legálně uspokojuje své potřeby a rozvíjí svou osobnost.

1.4 Struktura občanské společnosti

V moderní politické vědě je OS chápána jako komplexní víceúrovňový systém vztahů a struktur. Tento systém se vyznačuje tím, že oproti státní struktuře vertikálních a hierarchických vztahů zde dominují z velké části horizontální a nevládní vztahy. (Alekseev 2005: 41-43) OS je souhrnem mezilidských vztahů, které se vyvíjejí mimo rámec státu a jeho vměšování, je to rozsáhlý systém veřejných institucí a organizací, nezávislých na státu, které reflektují nejrůznější společenské zájmy v hlavních sférách společnosti a také soukromého a rodinného života jednotlivce. (viz Skovajsa 2010: 16-18, 30-31; Zelenkov 2009: 111; Chambers, Kopstein 2009: 363; Tavadov 2000: 189-190, Cohenová, Arato 1997: 7) Nicméně definice přesného strukturního rámce OS je problematická a zároveň nezbytná, jelikož umožňuje pochopení toho, jak OS funguje. Význam a náročnost tohoto problému spočívají v tom, že v současnosti neexistuje jednotný názor na to, jaké mechanismy a instituce tvoří strukturu OS a jakým způsobem jsou propojeny. Toto je spojeno především s tím, že od vzniku samotné teorie občanské společnosti až po současnost neexistuje jednotný názor na její

podstatu. Existuje několik přístupů ke strukturalizaci občanské společnosti: institucionální, systémový a sektorový. (viz Chulikova 2012: kap. 1.2, Reznik 1994: 21-30, Alekseev 2005: 87-89, Sungurov 2008, Shlyahtun 2010: 254-257) Tato podkapitola se podrobněji věnuje chápání a struktuře OS v rámci těchto přístupů.

Základem institucionálního přístupu je pojetí „sociální instituce“, která je chápána jako *„forma organizace společenského života lidí, formující se v procesu historického vývoje za účelem regulace jejich sociálních aktivit a sociálních vazeb.“* (Chuliková 2012: kap. 1.2) V rámci tohoto přístupu jsou OS jako celek a její jednotlivé části vnímány jako sociální instituce. Podle ruské politoložky Světlany Chulikové je OS *„kompletním systémem společenských vztahů, které se vyznačují tržní základnou, demokratickým státem, a co je důležitější – společenskými třídami a vrstvami, které vlastní, nezávisle na státu, zdroje živobytí, především finanční.“* (Tamtéž) Za strukturální jednotky OS Chuliková označuje nestátní sociálně-ekonomické vztahy a instituce (vlastnictví, práce, podnikání), nestátní podniky, občanská sdružení a organizace, politické strany a hnutí, nezávislá média, rodinu, církev, atd.

Podle systémového přístupu je OS tvořena sférami, jejichž názvy se u různých autorů liší, ale podstatná náplň zůstává stejná. Již Antonio Gramsci ve svých *„Dopisech z vězení“* rozdělil společnost na tři hlavní sféry: ekonomickou, občanskou a politickou. (Gramsci 1949) Souhrn rozmanitých zájmů a vztahů v těchto třech sférách společnosti nachází svůj odraz i ve struktuře OS. Jedná se o ekonomickou, politickou a duchovní (neboli sociokulturní) sféru. (Chuliková 2012: kap 1.2; Shlyahtun 2010: 254) Politická sféra je také označována sférou individuální volby. V rámci každé sféry fungují určité organizace OS, které tvoří její strukturu. V ekonomické sféře se jedná o sdružení zemědělců, podnikatelů, bankéřů. Do sféry sociokulturní patří rodina, církev, vzdělávací a vědecké instituce, tvůrčí spolky, sdružení herců, vědců, spisovatelů, sportovců, a instituce, které mají za úkol zajistit svobodu myšlení a rozvoj osobnosti. (Shlyahtun 2010: 255; Alekseev 2005: 132-135) V politické sféře se nachází veřejně-politické organizace a hnutí, různé formy veřejné aktivity občanů (od samosprávy až po mítinky, demonstrace a stávky) a nestátní média. (Schlyachtun 2010: 255) Všechny organizace občanské společnosti jsou dobrovolné, samoorganizující a samoregulující. Zbývá jen podotknout, že struktura občanské společnosti má převážně horizontální povahu. Přesto však v občanské společnosti nelze vyloučit i vertikální vztahy, které vznikají, když místní sdružení podobných zájmů zřizují místní orgán.

Ruský politolog a právník Sergej Alekseev v případě ruské OS rozlišuje dokonce pět sfér: sociální (v úzkém chápání), ekonomickou, politickou, duchovně-kulturní a informační.

(Alekseev 2005: 132) Ve své podstatě jde však o tytéž tři základní sféry. Rozdíl je v pouze tom, že sociokulturní sféru Alekseev rozdělil na sociální (kam zařadil především rodinné, etnické a třídní vztahy a výchovu dětí) a duchovně-kulturní (pod kterou chápe širší rámec kulturních vztahů mezi lidmi a otázky vzdělání, vědy, kultury a náboženství). Do poslední, informační sféry autor zařadil nezávislá média, která v klasickém tříúrovňovém schématu patří především do třetí sféry (politické, sféry individuální volby), ale také částečně do sféry sociokulturní. Tento příklad výtečně charakterizuje, jak obtížná je strukturalizace OS.

Podle sektorového přístupu je moderní společnost tvořena třemi sektory: ekonomickým (byznys), který je tvořen komerčními organizacemi, státním, který je tvořen institucemi statní moci a státními organizacemi, a neziskovým (neboli nevýdělečným), který tvoří neziskové, obecně prospěšné organizace. (Sungurov 2008: 17-18) Samotný termín třetí sektor má svůj původ v sektorovém rozdělení ekonomiky a vznikl v Americe v 70. letech 20. století. (Lorentzen 2010: 21) Filerova komise[9] dospěla k závěru, že význam organizací mimo stát a trh se posílil natolik, že vytvářejí samostatný a svébytný dobrovolnický neboli třetí sektor. (Hall 1992: 78) *„Prvním sektorem se rozumí trh, v němž subjekty i cíle jsou soukromé, a druhým sektorem vláda, kde subjekty i cíle jsou veřejné, ve třetím sektoru, v občanské společnosti, jsou subjekty soukromé a cíle veřejné.“* (Petrusek 2006: 229) Kromě třetího sektoru je používána řada dalších termínů, jako například neziskový sektor, občanský sektor, dobrovolnický sektor, nevládní sektor, nezávislý sektor a sociální ekonomika. (Škarabelová 2005) Jedná se o pojmy, které jsou používány k označení stejného sociálního prostoru, ale liší se v přesném vymezení jeho hranic. Je důležité upozornit na to, že třetím sektorem se rozumí především organizovaná složka OS, která ale nepokrývá celou sféru občanského jednání. OS je širším pojmem, který oproti třetímu sektoru zahrnuje vedle formálních občanských organizací také nejrůznější neformální občanské aktivity, hnutí a shromáždění. (Skovajsa 2010: 19) Tento text se dále zaměří zejména na organizovanou složku OS, kterou představuje třetí sektor, proto je nezbytné se věnovat pojetí třetího sektoru podrobněji.

[9] *Občanská komise pro soukromou filantropii a veřejné potřeby* při vládě USA

1.5 Třetí sektor a NGO

Jak bylo zmíněno výše, pod pojmem třetí sektor se rozumí organizovaná složka OS. Jde o oblast lidských aktivit mimo rodinu, trh a stát, kterou vyplňují *„soukromá sdružení občanů zakládaná dobrovolně pro sledování potenciálně neomezeného počtu cílů, jimž je společné pouze tolik, že to jsou cíle legální, neomezující osobní, politická nebo jiná práva občanů, a nepatří k nim snaha dosáhnout soukromého zisku ani přímého podílu na výkonu politické moci.“* (Skovajsa 2010: 16) Toto je definice tzv. občanského sektoru, pojmu, který Skovajsa používá namísto třetího sektoru. Podle mínění autora je tento termín poněkud vágní a nesrozumitelný, jelikož jediné, o čem vypovídá je, že existuje nějaký třetí sektor, aniž by definoval jeho obsah.

Formulování přesné definice třetího sektoru je opravdu obtížné. Podle některých autorů je třetí sektor již svou povahou nevyhovující pro nalezení jednotné definice. (Osborne 2008) To je dáno hned několika faktory, za prvé, častým ztotožňováním „třetího sektoru“ se samotnou OS, což není zcela korektní, a s pojetím dobrovolnictví, které často předpokládá neorganizovanou činnost. Třetí sektor je často vnímán jako sektor, který má nesystémové vlastnosti. (Lorentzen 2010: 22-31) To je dáno tím, že na rozdíl od státu a trhu může být jen těžko podroben plánování a regulacím *„aniž by neztratil některé ze svých kvalit třetího sektoru, jako jsou dobrovolná účast, hodnotová motivace, a nezávislost na více institucionalizovaných mocenských strukturách.“* (Corry 2010: 11) Za druhé, samotný termín ‘třetí’ může být chápán jako méně důležitý sektor, jako zbytková kategorie pro věci, které se nevejdou do primárního a sekundárního sektoru (státu a trhu), a není nijak pozitivně vymezen po obsahové stránce, (Skovajsa 2010: 32; Corry 2010: 11) jak bylo zmíněno výše. Za třetí, pojem třetí sektor v praxi odkazuje na velmi odlišné druhy organizací, např. charity, nestátní neziskové organizace, sociální podniky, sítě a kluby, odbory, komunitní organizace, církevní organizace a další. (Skovajsa 2010: 36-37; Corry 2010: 11) Otázkou zůstává, jak lze přesně definovat strukturu, která je tvořena natolik různorodými organizacemi. Nicméně podstatou myšlenky třetího sektoru je, že tyto subjekty dohromady tvoří souvislý celek – sektor s vlastní odlišnou společenskou formou a praktickou logikou. (Corry 2010: 11) Přesné vymezení tohoto prostoru je však stále velmi obtížné.

Většina definic vychází ze základního schématu: *„pokud něco primárně není řízeno ani tržní logikou, ani prostřednictvím byrokratického vládního řetězce, musí to být součástí ‘třetího’ sektoru”*. (Tamtéž: 12) Tuto logiku lze najít například u britské vlády (NAO 2009), která se také zabývá definicí třetího sektoru britskou vládou, a také u některých dalších

autorů. Zároveň je však možné setkat se s řadou „evropských“ definic, které nepředpokládají striktní oddělení sektoru společnosti. Třetí sektor je tedy koncipován nikoli jako přídatek, který zahrnuje vše, co nejde zařadit do sféry trhu nebo státu, ale jako hybridní forma různých druhů organizací, jako například firmy či byrokracie, a příbuzenských sdružení, které *“fungují jako hybridy, spojující různé zdroje a různé oblasti, spíše než stanoví jasné demarkační linie kolem sektoru a určují jejich velikost.“* (Evers 1995: 160) Tímto lze do třetího sektoru zahrnout různé sociální a družstevní podniky, které mohou být založeny za účelem získání zisku, ale zároveň sledují veřejně-prospěšné cíle. Další autoři rozvíjejí myšlenku třetího sektoru a organizací jej tvořících, a zmiňují jeho charakteristické rysy jako například dobrovolnictví, organizovanost, samosprávnost, sledování sociálních, komunitních cílů nebo obecně prospěšných cílů, významná role společných hodnot a idealismu či symbolismus odměn. (viz Lewis 2003: 328; Salamon and Anheier 1997: 3)

V českém prostředí se třetímu sektoru věnuje Marek Skovajsa v knize „Občanský sektor“. Podle něj je vhodnějším termínem, než například třetí či neziskový, pojem občanský sektor, čímž rozumí oblast formálních, neziskových občanských aktivit (jeho přesná definice je zmíněna na začátku této podkapitoly). Skovajsa také tvrdí, že toto označení nejlépe vystihuje hlavní aspekty sektoru: jeho vymezení vůči trhu a státu, formální občanské jednání[10], zaměření na jiné cíle než dosahování a rozdělování zisku, např. veřejně-prospěšné cíle, ale také soukromé zájmy (výjimkou je dosahování zisku). Dále také upozorňuje na chybnost možné záměny občanského sektoru s OS, protože OS je mnohem širší pojem, který zahrnuje nejen organizovanou složku v podobě formálních občanských organizací, ale také nejrůznější neformální občanské aktivity, jako jsou hnutí, demonstrace, stávky, aj. (Skovajsa 2010: 19, 31) Z problému definování třetího sektoru vzniká další problém při hledání pojmů vhodných pro označení organizací tvořících občanský sektor.

Existuje řada přístupů k definování organizací OS: právní, ekonomický a funkcionální. Každý z těchto přístupů má své nevýhody, na které poukázali Lester Salamon a Helmut Anheier, a kteří následně vytvořili mezinárodní definici organizací OS, tzv. strukturálně-operacionální definici. (Salamon, Anheier 1997: 30-42) Podle této definice by organizace OS měly plnit 5 základních kritérií: organizovanost, soukromý charakter a nezávislost na státu, samosprávnost, princip nerozdělování zisku a dobrovolnost. Nicméně i tato definice není dokonalá, jelikož kritéria, s nimiž pracuje, nejsou vždy jednoznačná a existují hraniční případy. Pro účely tohoto textu je však tato definice vhodná a postačující. Vycházet budeme

[10] organizované jednání, které se uskutečňuje ve společnosti

rovněž z dalšího členění organizací OS na několik skupin z hlediska členství (členské a nečlenské), typu činnosti (servisní, zájmové, advokační) a z hlediska prospěšnosti (vzájemně prospěšné a veřejně prospěšné). (Skovajsa 2010: 41-42) Důležité je také členění organizací podle funkcí, které vykonávají. Z funkcionálního hlediska rozdělili Salamon a Anheier organizace OS do 12 hlavních skupin a 30 podskupin a vytvořili tzv. Mezinárodní klasifikaci neziskových organizací (ICNPO). (viz Salamon, Anheier 1996: 136-141) Z nejvýznamnějších funkcí je nutno zmínit následující: poskytování služeb, advokační funkce, budování komunity, ochrana hodnot, inovační, filantropická, charitativní funkce, podpora pluralismu a společenských změn. (Pospíšil et al. 2009: 10; Salamon 2002: 9-11; Skovajsa 2010: 42-43; Anheier 2005: 174-175) Třetí sektor je tvořen natolik různorodými organizacemi, že není možné použití jednotného termínu pro označení všech organizací, proto bude dále v práci používán neutrální pojem organizace občanské společnosti (OOS).

Kvůli povaze této práce, která autorovi neumožnuje rozsáhlé zkoumání celého občanského sektoru a organizací jej tvořících, se autor zaměří pouze na úzkou skupinu organizací, které vykazují následující vlastnosti: jsou neziskové, nestátní (nejsou vytvořeny a řízeny státem, ale mohou jím být financovány), jsou to zájmové a advokační organizace, zaměřené na obhajobu nejrůznějších společenských zájmů v politickém systému a hají zájmy související s obecným blahem společnosti. Hlavní funkcí těchto organizací je do jisté míry rozšíření hranic svobody jednotlivce, posílení postavení OS a zapojení obyvatel do procesu sociálních změn a rozvoje sociálních jistot a stability. (Sungurov 2008: 13) Jedná se o organizace prosazující nemateriální celospolečenské hodnoty, usilující o dodržování lidských práv, důstojné životní podmínky pro všechny, udržení kvalitního životního prostředí. Nicméně ve druhé kapitole se bude text věnovat širší skupině OOS, protože v případě počátečního období vývoje ruské OS je nezbytné se zaměřit na co nejkomplexnější analýzu vývoje občanského sektoru.

2. Ruská občanská společnost: historické perspektivy a vývoj ve 20. století

Proces formování OS v Rusku začal relativně pozdě v porovnání se státy západní Evropy. Důležitým rysem tohoto procesu bylo jeho řízení shora, jelikož za podmínek bezmocného postavení nadpoloviční většiny populace a téměř úplné absence ekonomicky zajištěné střední vrstvy společnosti nic jako občanská iniciativa nemohlo existovat. V této situaci stát přebral vedoucí roli v procesu stanovení ruské OS.

Tato kapitola má za cíl poskytnout stručný přehled vývoje ruské OS v 20. století a popsat její hlavní rysy. Podle autora je nezbytné věnovat se ze začátku sovětskému období, které výrazně ovlivnilo podobu OS a zanechalo jí dědictví, které ovlivnilo její postsovětský vývoj. Kapitola se také zabývá obdobím perestrojky a jejím dopadům na OS. Dále se text zaměřuje na Rusko v 90. letech, komplexní analýza vývoje ruské OS v tomto období je však velmi složitým úkolem. Za prvé, kvůli velkému počtu politických, kulturních a ekonomických faktorů, které tento proces ovlivňovaly, a za druhé, kvůli skutečnosti, že v jednotlivých regionech tento proces probíhal velmi odlišně. Někde reformy probíhaly rychleji a byly úspěšnější, v jiných regionech naopak. (Sungurov 2008, Hendersonová 2011) Z tohoto důvodu se autor zaměří především na celostátní faktory vývoje občanského sektoru a OS, zejména faktory ekonomické a politické.

Zárodky ruské OS najdeme již v carském Rusku v 18. století. (viz Conroy 2006: 11-15) Její formování začalo reformami Petra I., a v plnosti se projevilo za vlády Kateřiny II. V tomto období vznikaly první předpoklady pro formování nestátních institucí, neziskových (charitativních) organizací a občanských iniciativ. (Andronov 2009: 12) Velké reformy Kateřiny II. vedly ke změnám v postavení společenských tříd (sosloviya) a vytvoření prvních veřejných organizací souvisejících s vědou, literaturou, uměním, volným časem a charitativní činností. (Khalturin 2003: 151-161; Conroy 2006: 14-15) Co se týče charitativních organizací, v roce 1803 jich v Rusku fungovalo 389 a v roce 1862 se jejich počet zdvojnásobil na 768. (Conroy 2006: 15) Nejvýznamnější občanské organizace tohoto období jsou Ruská geografická společnost, Svobodná ekonomická společnost (Volnoje ekonomicheskoje obshestvo), Moskevská zemědělská společnost a Ruská technická společnost. Některé z těchto organizací ve druhé polovině 19. století sehrály klíčovou roli při lobování za sociální a právní reformy. (Bradley 2009; Buxton, Konovalová 2013: 2) Stejně tak již v 19. století v Rusku vznikaly různé ženské organizace prosazující lepší postavení žen – jednou z nejvýznamnějších je Ženská vzájemně dobročinná společnost, která aktivně prosazovala politické zrovnoprávnění žen. (Conroy 2006: 23)

Sociologové a politologové rozlišují celkem čtyři historické etapy formování OS v Rusku. (Medushevskij 1993; Andronov 2009: 12-21; Buxton, Konovalová 2012) První z nich (1760-1860) je zmíněna výše. Po první etapě následovalo období růstu OS po velkých reformách cara Alexandra II. v roce 1860 (1860-1917). Tyto reformy jsou významnější z pohledu lidských práv, jelikož došlo ke zrušení nevolnictví, stanovení základních občanských práv, došlo také k prvním krokům ve vytvoření orgánů místní samosprávy, organizace občanské společnosti se rozšířily a stávaly se více profesionálními. (Buxton, Konovalova 2013: 3). Období reforem se změnilo v období carských represí, politické stagnace a útoků na carský režim, které vyvrcholily revolucí roku 1905. Jedním z významných výsledků revoluce byl v roce 1906 zákon, věnovaný veřejným organizacím, který byl přijat Senátem. (Tumanová 2008: 164-171) V příštích několika letech vzniklo téměř 5000 nových registrovaných organizací, spolků a odborů. (Buxton, Konovalova 2013: 3) Nicméně tato liberalizace režimu vedla ke vzniku silné opozice a po krizi způsobené první světovou válkou nastalo vyvrcholení v podobě dvojité revoluce (demokratické a poté socialistické) v únoru a říjnu 1917, čímž bylo započato sovětské období (1917-1990), kterým tato kapitola začíná. Poslední etapou je přechodné období, které začalo rozpadem SSSR a trvá po současnost. Autoři, kteří se věnují aktuálnímu stavu OS, rozdělují toto poslední období na další dvě etapy: éru Borise Jelcina a éru Vladimíra Putina. (viz Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 155) Tento text bude vycházet z tohoto rozdělení, období perestrojky bude navíc zkoumáno jako samostatné období.

Kapitola je rozdělena do tří podkapitol, které zohledňují vývoj OS v sovětském Rusku, v období perestrojky a éře Borise Jelcina. Časově tato kapitola končí na hranici nultých let s nástupem Vladimíra Putina do úřadu prezidenta, což je z toho důvodu, že podle názorů některých autorů došlo s nástupem Putina ke změně dosavadní politiky státu vůči OS. (viz Hendersonová 2011) Proto bude období vlády Vladimíra Putina věnována samostatná, třetí kapitola.

2.1 Občanská společnost v sovětském období

Za začátek sovětského období můžeme označovat výše zmíněnou dvojitou revoluci v únoru a říjnu 1917. Toto období trvalo až do nástupu Gorbačova a procesu perestrojky. Tato etapa v rozvoji OS v Rusku je obecně charakterizována *„znárodněním institucí občanské společnosti“*. (Buxton, Konovalová 2013: 4) Je důležité připomenout, že OS tak, jak je vnímána v této práci, je neslučitelná s totalitním nebo autoritářským režimem, a v sovětském Rusku existovala ve velmi deformované podobě. Během sovětské éry byly sociální, ekonomické a politické činnosti pečlivě kontrolovány státem, což umožňovalo komunistickému režimu potlačení autonomních organizací OS a budování nových hromadných hnutí, která fungovala ve prospěch režimu. (viz Howard 2002; Evans 2006) Podle amerického politologa Alfreda Evanse tato kontrola společnosti představovala účinný způsob, jak vytvořit „dobrého komunistického občana“. Nicméně je důležité si uvědomit, že sovětské Rusko nebylo ideálním totalitním státem, o kterém mluví například George *Orwell ve svém románu „1984“*. Ačkoliv občanská společnost byla podrobena komunistickému režimu, nedošlo k jejímu absolutnímu zničení, ale spíše k propojení se státem. Tím pádem vznikl paternalistický vztah mezi státem a společností, což je podle některých autorů jednou ze základních charakteristik občanské společnosti *„po-russki“*. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 155-156) Je však důležité pochopit, že vztahy mezi státem a OS se v jednotlivých obdobích značně lišily, (Evans 2006: 147) a také že po celou sovětskou dobu existovaly v Rusku občanské organizace, které měly různou míru nezávislosti a autonomie, a pokaždé při oslabování kontroly ze strany státu OS využívala tohoto oslabení k posunutí svých pozic.

Ve 20. letech v sovětském Rusku existovala řada místních, rolnických a proletářských hnutí a organizací. Příkladem mohou být organizace rolnické vzájemné pomoci (Peasant Mutual Society), které existovaly skoro v každé vesnici (volost) a Centrální Byro proletářských studentů (Central Bureau of Proletstud), jehož cílem bylo zajištění sociálních potřeb studentů. (Buxton, Konovalová 2013: 4) Dalším příkladem mohou být známé sovětské umělecké, kulturní a vědecké avantgardy. Z pozdějších příkladů lze zmínit environmentální hnutí, které dokázalo zachránit jistou míru autonomie po celou dobu komunistického vládnutí, a co je důležitější, dokázalo zabránit komunistickému vedení ve zničení řady přírodních rezervací. (Sungurov 2008: 22-23) Nicméně ve 30. letech spolu s násilnou kolektivizací a represemi ze strany státu přišly nové formy občanských organizací a sdružení, které se orientovaly na potřeby režimu a socialismu. Starší organizace se snažily bránit svá postavení, ale nový režim shledal většinu z nich neužitečnými a nespolehlivými. *„Ve 30. letech tisíce*

z nich byly zavřeny, místo nich byla zřízena nová sdružení, která se stala součástí vládní mašinerie.“ (Buxton, Konovalová 2013: 4) Jednalo se například o následující nově vzniklé organizace: Sovětský výbor pro mír, Unie ateistů či Svaz žen. Ljubownikov a Crotty odkazují na ruskou socioložku Londýnské Metropolitní Univerzity Světlanu Stephenson, podle níž byla hlavním cílem těchto organizací monopolizace veřejného diskursu a zamezení autonomním kolektivním akcím cestou povinné účasti jednotlivců v jejich aktivitách. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 156) Podle dalšího ruského politologa Olega Kharkhordina z Evropské Univerzity v Petrohradě tyto organizace sloužily jakousi *„kostrou sovětské společnosti“*, ve které režim vytvořil mechanismy sociální kontroly, potřebné k zajištění jeho stability, jež umožňovaly státu kontrolovat sociální život jedince. (Kharkhordin 1998: 958) Následující léta byla poznamenána absolutním potlačením nezávislých iniciativ a dominancí státu nad OS. Oficiálně OOS stále existovaly, ale sloužily jako prostor pro občanskou participaci a aktivitu, kontrolovanou státem. (Howard 2002: 293) Tyto organizace stále plnily funkci poskytování služeb občanům, které však byly poskytovány na základě aktivity jednotlivců a jejich přínosu komunistické společnosti. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 156)

V podstatě došlo v tomto období k negaci skoro všech pozitivních výsledků dosavadního vývoje OS. Jediným autonomním hnutím v sovětské společnosti bylo výše zmíněné environmentální hnutí, nicméně ani ono se nepřetvořilo na oficiální organizaci, nesnažilo se zapojit do kolektivních aktivit, a namísto toho se snažilo dostat se do mocenských kruhů. (Tamtéž: 156) OS byla potlačována a měla velmi deformovanou podobu. Na rozdíl od Tocquevillovy občanské společnosti nebyly sovětské občanské organizace založeny na dobrovolné účasti jednotlivců, a jejich vedení z většiny tvořili příslušníci komunistické elity. Povinná účast v aktivitách občanských organizací vedla k deformaci kultury dobrovolnictví. K tomu lze dále připojit velkou funkci komunistické ideologie ve všech aktivitách jednotlivců. *„Ideologie byla nedílnou součástí sovětských občanských organizací, což je samozřejmě dělalo závislými a omezenými… Navíc za absence soukromého vlastnictví a podniků, tyto struktury zůstávaly finančně a ekonomicky bezmocnými a závislými na státu.“* (Andronov 2009: 21) Sergej Peregudov charakterizuje vztah státu a OOS v sovětském období jako ‘byrokratický korporativismus’ neboli systém *„spolupráce zájmových skupin a státu, ve kterém obě strany vytvoří sjednaný model chování a konkrétní rozhodnutí, kterými se pak řídí ve své činnosti.“* (Peregudov 1998: 57) Jinými slovy, docházelo k potlačování aktivit nezávislých OOS, jelikož stát umožňoval existenci pouze těch OOS, které sledovaly hlavní linii komunistického vedení, podporovaly režim a komunistickou ideologii, a jednaly podle řádu, který pro ně vytvořil stát. Pro tyto organizace lze použít

termín Gregoryho Kasza *„spravované masové organizace“*[11], který autor používá pro označení OOS v autoritářských režimech. (viz Kasza 1993) To ale neznamená, že v sovětském Rusku vůbec neexistovaly autonomní spolky. Menší hnutí a organizace se vytvářely především kolem ruské inteligence a opozičně smýšlejících intelektuálů a působily v ilegalitě.

Celkově tento stav přetrval bez velkých změn do poloviny 80. let. Menší, ale významné změny však probíhaly již od začátku 60. let, kdy došlo k prvnímu rozmrazení systému. Po odsouzení kultu osobnosti Stalina a jeho politiky Nikitou Chruščovem začaly vznikat občanské organizace, které byly méně zpolitizované, a které působily především v oblasti kultury, umění a vědy pod patronátem orgánů komunistické strany. Podle Sungurova, profesora VŠE v Petrohradě a člena Sovětu prezidenta po rozvoj institucí občanské společnosti a lidských práv, lze považovat tato sdružení za „proto-struktury“ OS. I když byly tyto organizace stále ovlivňovány státními orgány a komunistická ideologie stále hrála významnou roli, došlo k menšímu, ale důležitému uvolnění, které pokračovalo i po nástupu Brežněva. Dalším významným posunem byl vznik různých iniciativ a hnutí na ochranu lidských práv, které ale měly neformální strukturu a projevovaly se v podobě různých protestů. (Sungurov 2008: 23-26) Prvním organizovaným a veřejným vystoupením lidsko-právního hnutí se stala demonstrace 5. 12. 1965, kdy členové tohoto hnutí vyzvali stát k respektování Ústavy a požadovali otevřenost soudního procesu se spisovateli Andreem Sinyavskim a Juleim Daniel'em. (Tamtéž: 24)

V éře Brežněva, kromě vzniku nových občanských organizací, zaměřených na další problémové oblasti jako je postavení válečných veteránů či péče o děti, došlo k dalšímu významnému posunu. Součástí OS se stala disidentská hnutí a lidsko-právní iniciativy. Význam tohoto posunu lze jen těžko podcenit. V tomto smyslu bylo významným mezníkem také podepsání Helsinské smlouvy v roce 1975, po níž vzápětí vznikla Moskevská Helsinská skupina, která se zaměřila na sbírání informací o porušování lidských práv a jednotlivých bodů helsinské smlouvy. (Tamtéž: 25) Na Helsinskou smlouvu odkazovaly i další občanské iniciativy a hnutí. Větší význam začal být přisuzován rovněž disidentským hnutím, která bezpochyby existovala ještě předtím, ale po roce 1976 došlo k jejich aktivizaci. *„Disidenti vyvíjeli různé způsoby odporu vůči sovětskému státu – psaní a publikování umělecké nebo novinářské kritiky režimu, vytváření neformálních sdružení a diskusních klubů, prohlášení o problémech v oblasti politických a lidských práv, které vedly k jejich aktivnímu*

[11] Administered Mass Organizations

pronásledování režimem.“ (Buxton, Konovalová 2013: 4) Disidenti vyvíjeli různé způsoby odporů vůči státu a komunistickému režimu. Známou praktikou byl například „Samizdat“, kdy disidentské skupiny tiskly a rozšiřovaly literaturu, která byla komunistickou stranou zakázána. V disidentské ideologii myšlenka OS a lidských práv a svobod obecně hrála velkou roli. Přestože bylo disidentské hnutí pronásledováno, mělo hodně příznivců mezi občany, a ovlivňovalo politickou atmosféru v zemi a její pověst v zahraničí. Je důležité zmínit, že hnutí byla formována nejen prozápadními liberály, ale i ruskými nacionalisty a náboženskými aktivisty ze všech socialistických republik.

Výtečné shrnutí podstaty sovětské občanské společnosti lze nalézt u britského politologa Richarda Rose, profesora z britské univerzity Strathclyde. Rose vidí sovětskou společnost v podobě přesýpacích hodin, kde horní polovina patři politickým elitám a dolní polovina lidem. (viz Rose 1995) Podle Rose došlo k izolaci těchto dvou sfér, což se projevilo v omezených interakcích mezi elitou a občany, ve vytvoření vlastních sociálních sítí a interakcí založených na různých mechanismech v obou skupinách. Toto uspořádání společnosti vedlo ke všeobecné krizi důvěry, a především důvěry mezi jednotlivcem a státem. OS byla zbavena svých základních funkcí, nebyla vnímána jako oblast prosazování zájmů jednotlivců nebo kolektivních aktivit mezi jednotlivci a státem, ale jako organizovaná sféra a forma sociální kontroly. Podle Kharkhordina a Evanse je pro sovětské Rusko rovněž příznačné zdůrazňování rodinných a přátelských vztahů. (Kharkhordin 1998: 958; Evans 2006: 47) Lidé si vytvářeli kruh blízkých přátel a příbuzných, na které se mohli spolehnout při řešení svých problémů, což je zcela logické v případě, kdy neexistují styky a spoje mezi vládnoucí elitou a státem na jedné straně, a obyčejnými lidmi na straně druhé. Podle Ljubownikova, Crottyho a Rogerse (2013) specifické rysy OS zformované během sovětského období vytvořily určité normy chování a lidských očekávání, které měly vliv a stále se projevují v rozvoji postsovětské občanské společnosti.

2.2 Občanská společnost v období perestrojky

Období započaté nástupem Michaila Gorbačova znamenalo další krok v rozvoji ruské OS. Úpadek komunistického režimu vytvořil vhodné podmínky k probuzení občanské aktivity a k obnovení či spíše budování nové struktury OS. (Dzyaloshinsky 2009) Perestrojka, která započala za účelem překlenutí ekonomické krize, liberalizace režimu a upevnění pozic vládní komunistické strany, vedla ke kolapsu komunistického režimu a stala se zlomovým bodem nejen pro vývoj OS, ale také celého ruského státu. (Medushevskij 2003: 72; Buxton, Konovalová 2012: 4-5) V tomto procesu byla samotná myšlenka OS využívána jako jeden z hlavních sloganů boje proti komunismu. (Sungurov 2008: 12) Rapidní zvyšování počtu neformálních uskupení a organizací OS vzbuzovalo naději u řady západních analytiků, kteří doufali, že v Rusku dojde k rychlému vzniku plnohodnotné OS. (Evans 2006: 147) Pozdější vývoj však nebyl natolik pozitivní.

Jedním z rysů perestrojky byla liberalizace, která se v počátečním období perestrojky projevila v tolerování vzniku a existence autonomních sdružení, organizací a hnutí, a také ve vzniku nových politických stran. V roce 1988 existovalo kolem 30 tisíc organizací, a již v roce 1990 se tento počet zdvojnásobil na 60 tisíc. (Evans 2002: 323) Nicméně podle Stevena Fishe (1991), na kterého odkazují Ljubownikov a kol., chyběla většině organizací politická a právní oprávnění, což vedlo k zachování spíše neformální povahy sociálních hnutí, než k jejich institucionalizaci jako politické a společenské síly. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 157) Toto přetrvalo i poté, co občané oficiálně získali právo a možnost se sdružovat a vytvářet různé nezávislé občanské organizace. *„Přijetí zákona o veřejných sdruženích v pozdní sovětské době, podpořené dalšími zákony přijatými Ruskou federací, upravujícími veřejnou a charitativní činnost, otevřelo dveře registracím všech nových organizací občanské společnosti“*. (Buxton, Konovalová 2013: 5) Nicméně přijetí tohoto zákona vedlo ke zvýšení pozornosti k oficiálně zaregistrovaným OOS, což bylo způsobeno tím, že tyto organizace získaly právo navrhovat 1\3 národních poslanců. (Sungurov 2008: 31) Vznikala různá sdružení a organizace, s různorodými cíli. Tyto organizace měly váhu ve společnosti a do jisté míry ovlivňovaly reformu režimu. (Evans 2002: 323) Obecně je lze rozdělit do tří skupin: protirežimní, zaměřené na ochranu ekonomických práv a zaměřené na nemateriální hodnoty. Většina ze současných nejvíce aktivních občanských organizací má své kořeny v 80. letech – a to nejen výše zmíněné organizace na ochranu ekonomických práv, ale také různé lidsko-právní, charitativní či environmentální organizace a hnutí. (Buxton, Konovalová 2013: 5) Dále v textu se autor věnuje každé skupině podrobněji.

V podmínkách ekonomické nestability a deficitu se lidé sdružovali za účelem ochrany svých ekonomických práv a vytvářeli například různá sdružení spotřebitelů, podniků a odbory. Tyto organizace velmi rychle nabyly významu a vlivu. Například sdružení na ochranu práv spotřebitelů *„měla právo provádět nezávislé expertizy kvality zboží, předkládat orgánům státní správy a podnikům návrhy na zlepšení kvality nebo zákaz výroby zboží nebezpečného pro spotřebitele a životní prostředí.“* (Gorodeckaja 1998: 137) Již v roce 1989 vznikla také „Vsesojuznaja federacija potrebitelskich obshestv“ (Celosvazová federace spotřebitelských organizací), která se okamžitě po svém vzniku distancovala od státu. Díky této organizaci dokázalo velké množství lidí ochránit své zájmy a práva v konfliktních situacích ve sféře hospodářství či komunálních služeb. Mnohé z těchto organizací pokračovaly ve své činnosti i po pádu SSSR, a spolu s dalšími organizacemi, které byly vytvořeny v reakci na hospodářskou situaci v 90 letech, se snažily zaplnit vakuum vytvořené kolapsem státu. (Hendersonová 2011: 9) Je zapotřebí okrajově zmínit postavení a role ruských odborů, které jsou velmi aktivními společenskými aktéry například v zemích západní Evropy, a které usilují nejen o naplnění zájmů určitých skupin, ale také zájmů celospolečenských, jako je například ochrana životního prostředí. I přesto, že získaly autonomii v období perestrojky, se odborové svazy v postsovětském Rusku nestaly aktivními aktéry OS. (Beljaev 2009: 227-230) Nestalo se tak především kvůli tomu, že většina z nich si zachovala svou sovětskou, hierarchickou strukturu, která jen stěží umožňovala jejich fungování jako opravdových zástupců zaměstnanců. (Peregudov 1998: 60) Přestože po celém Rusku fungovalo velké množství odborových svazů a byla vytvořena Federace nezávislých odborových svazů, jejich role ve společenském dění byla zanedbatelná.

Kromě občanských organizací zaměřených na ekonomické otázky vznikaly další OOS, jejichž činnost byla zaměřená na jiné než materiální cíle. Mnoho lidí bylo osobně nespokojeno s nějakým problémem, a jelikož nebyli schopni vyřešit ho sami nebo získat podporu ze strany státních institucí, snažili se sjednotit úsilí s dalšími lidmi a vytvářeli tak různé neziskové organizace, které sledovaly kulturní, environmentální, charitativní, lidsko-právní a další cíle. Vznikala různá sdružení pro ochranu životního prostředí, národní či kulturní spolky, charitativní organizace, organizace pro ochranu lidských práv a osob se zdravotním postižením, veteránů, rodin s mnoha dětmi aj. V těchto spolcích se po nástupu *glasnosti* nejrychleji odehrával proces změny vedení, a místo komunistické nomenklatury se do vedení dostávali lidé, kteří měli skutečnou podporu v těchto spolcích, a kteří smýšleli demokraticky. (Sungurov 2008: 32) Postupně se tyto organizace rozšiřovaly, formovaly svou vlastní strukturu a hledaly nové zdroje financování, což vedlo k vytvoření dalších

organizovaných struktur, které se zaměřily na podporu OOS, například „Centr sodejstvija grazdanskou iniciativy“ (Centrum na podporu občanských iniciativ), „Dobraja volja“ (Dobrá vůle), „Kulturnoje prostranstvo“ (Kulturní prostor). Rovněž docházelo ke vzniku různých politických klubů a podobných struktur, jejichž centry se většinou stávaly různé vědecké a kulturní spolky. (Tamtéž: 35-36)

Je důležité zmínit, že přestože by se měl občanský sektor distancovat od státu a od politiky, v období perestrojky tomu tak nebylo, což bylo dáno specifikem situace. Mnoho organizací vzniklých z disidentského hnutí, měly antibyrokratickou a antinomenklaturní povahu a jejich hlavním cílem byl boj proti komunistickému režimu. (Tamtéž: 9-12) Podstata a cíle těchto hnutí vedly k tomu, že tato hnutí nijak výrazně nepřispěla k formování struktur OS a po pádu komunistického režimu většina z nich zanikla. *„Jelikož byly produktem časově omezených společenských nálad, tato hnutí nepřispěla ke vzniku stabilních občanských socio-psychologických orientací, a k formování systému masových sociálních představ, které by mohly být základem vývoje občanské společnosti.“* (Dzyaloshinsky 2009) Po celé období perestrojky a na začátku 90. let se téměř všechna činnost veřejných organizací vyznačovala vysokým stupněm politizace. V postojích členů OOS se odrážel zápas mezi reformisty a konzervativci režimu. Tato politizace se projevila roku 1991 kolem situace v Pobaltí, při přípravách referenda na 17. března, ve volbách ruského prezidenta a během převratu v srpnu 1991. (Sungurov 2008: 40) Nicméně se začátkem ekonomické transformace míra politizace postupně klesala, a organizace se začaly zabývat svými primárními cíli.

I když období perestrojky vedlo ke konci komunistického režimu s jeho monolitickou kontrolou společnosti, nebyl vytvořen vhodný prostor pro kolektivní jednání mezi elitou a obyčejnými občany. Podle Ljubownikova, Crottyho a Rogerse nedostatek skutečné demokratizace státu, jeho struktur a absence zásadních proměn ve vztahu mezi státem a společností, vedli k přetrvávání dosavadních modelů jednání a stali se tak základními faktory nově se formující ruské OS. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 158) Komunistické dědictví zanechalo určité normy chování a postoje občanů vůči státu a OS. Jedná se například o výše zmíněné paternalistické vnímání státu – delší dobu byl stát jedinou institucí, která řešila zabezpečení potřeb jednotlivce, i když tuto činnost nevykonávala dobře. (Tavadov 2000: 193-194) Z toho pramení zvyk jednotlivců podrobit se silné autoritě státu a určitá pasivita občanů. Dalším důležitým prvkem je obecná nedůvěra lidí, ať už vůči jiným lidem nebo OOS. Tato nedůvěra má dva důvody. Za prvé se jedná nedůvěry vůči občanským organizacím sovětského typu, které byly produktem režimních snah o eliminaci svobodných aktivit jednotlivců. (Howard 2002: 293) K tomu lze navíc přiřadit povinné členství v těchto organizacích,

zkušenosti, které obecně zanechaly špatné vzpomínky. Za druhé, jedná se o přivyknutí úzkým sociálním sítím, tvořených především rodinnými příslušníky a velmi blízkými přáteli. Právě v této malé skupině mohla většina lidí projevit své skutečné názory a postoje, a cítili se více méně bezpečně. (Tamtéž: 294) Při vysoké nedůvěře vůči státu a občanským organizacím si lidé pomalu zvykali na řešení veškerých svých problémů jenom přes rodinu, přátele a známé. Tato nedůvěra vůči organizacím sehrála důležitou roli při formování nové struktury ruské OS.

2.3 Občanská společnost a občanský sektor za Jelcina

Ve svém projevu na zasedání Rady pro podporu institucí OS a lidských práv 15. dubna 2009 Alexander Azuzan uvedl, že v 90. letech byla vyhlášena zásada rovného dialogu mezi státem a společností. (viz Auzan 2009) Do jisté míry byl tento dialog realizován a vytvářel podmínky pro dobové reformy, de-byrokratizaci hospodářské legislativy, vytvoření určité atmosféry, komunikačních technik mezi společnosti a vládou. (Dzyaloshinsky 2009) Nicméně celkově jsou 90. léta velmi kontroverzním obdobím, kdy proces liberalizace, započatý perestrojkou, a posléze i proces demokratizace, narazil na realitu politické a ekonomické krize způsobenou rozpadem SSSR. Dopady této krize měly ve své podstatě zásadní vliv na vývoj struktur OS. Nově se formující instituce OS se potýkaly s rozsáhlými problémy, z nichž některé mohly jen těžko překonat samy.

Jeden z nejpodstatnějších rozdílů 90. let oproti období perestrojky spočíval v *„legalizaci a zjednodušení vzniku a fungování OOS, což samo o sobě bylo nejdůležitějším rysem 90. let.“* (Sungurov 2008: 41) Nejvýznamnější bylo přijetí zákonu *„O občanských sdruženích“* v roce 1990 a jeho následující akceptace RSFSR v prosinci 1991. Tento zákon garantoval práva občanů bývalého SSSR na vytvoření jakýchkoli sdružení s výjimkou těch zakázaných zákonem. Zákaz se týkal především militarizovaných a ozbrojených formací, organizací usilujících o změnu systém či narušení celistvosti uzemní státu, prosazujících národnostní, náboženskou a další druhy nenávisti. (viz Zákon N 1708-1 od 9. 10. 1990) Již zde se vyskytl první problém, který spočíval v tom, že v regionech tento proces probíhal pomaleji, jelikož tento zákon platil jen pro celostátní organizace, a pro regionální a místní organizace bylo nutné přijetí republikových a regionálních aktů. (Sungurov 2008: 43) Nicméně došlo k zásadnímu obratu v porovnání se sovětským obdobím, kdy tento zákon obsahoval seznam organizací povolených k založení, a co nebylo v zákonu – bylo zakázáno. Je také důležité, že organizacím bylo zaručeno právo na obhajobu svých práv u soudu,

například v případě odmítnutí registrace mohlo být toto rozhodnutí odvoláno. Problém s pomalou implementací nových zákonů byl ve většině regionů vyřešen relativně rychle.

Obecně platí, že dynamika rozvoje OS, včetně třetího sektoru, úzce souvisela s dynamikou hlavních demokratických procesů, odehrávajicích se na celostátní úrovni. Jedním z takových procesů bylo oslabení stranického systému. Přestože se na začátku 90. let počet registrovaných stran rapidně zvýšil, tyto strany neměly nijak výrazný vliv na ruskou společnost a rychle se zbyrokratizovaly. Za těchto okolností došlo ke zcela očekávánému přesunu veřejné činnosti do sféry třetího sektoru a rychlému nárůstu počtu registrovaných OOS. (Tamtéž: 44) To však OOS nepomohlo, protože bez stabilních a silných stran mohly jen těžko ovlivňovat státní politiku. (Hendersonová 2011: 14) Dalším významným faktorem byla silná administrativní byrokracie, která do značné míry zpomalovala procesy reforem. Skvělým příkladem je proces ustanovení úřadu ombudsmana v Rusku, který byl zakotven v Ústavě od roku 1993, nicméně k vytvoření úřadu ombudsmana došlo až na konci roku 1998. (viz Hendersonová 2011: 12-13)

Co se týká samotných OOS, jejich počet se v 90. letech rapidně zvyšoval. Z cca 40 organizací v roce 1988, se v roce 1999 tento počet zvýšil na 432,9 tisíc. (Panasenko 2006; Hendersonová 2011: 9) Nicméně do tohoto počtu statistický úřad zahrnuje státní i komunální organizace. Počet OOS (neziskových a nezávislých na státu) činil 163,9 tisíc. K 1. 1. 2000 bylo OOS více než 275 tisíc. Z toho víc než 144 tisíce občanských a náboženských organizací, více než 74 tisíc sdružení spotřebitelů, více než 17 tisíc fondů a 40 tisíc organizací jiných druhů. (Knyazeva 2010: 141) Je zřejmé, že tento počet je pro tak velký stát nedostačující. Například v USA v 90. letech fungovalo více než 1 milion OOS. (Panasenko 2006) Zároveň však, v porovnání se stavem v roce 1989, došlo k naprosto zásadnímu pokroku. Vedle organizací zaměřených na liberální hodnoty a zahraniční fondy vznikaly i jiné organizace, zaměřené na spolupráci se státem a příležitostně státem iniciované. Příkladem mohou být různé veteránské organizace, Federace míru a souhlasu, Nezávislá asociace podpory rozvoje občanské společnosti a další, které v západních zemích nesou název GANGO – government administrated NGO. (Sungurov 2008: 74; Evans 2006: 149)

Kromě čistě kvantitativního nárůstu docházelo ke strukturálním proměnám, především ke změně poměru ve složení tohoto sektoru. Poměr nezávislých organizací se zvyšoval, zatímco poměr státních a municipálních organizací se snižoval. Kromě kvantitativních a strukturálních proměn docházelo rovněž ke kvalitativnímu zlepšení situace. Tak bylo období 1991-1994 charakteristické náhlým zvýšením počtu OOS a jejich neprofesionální činnosti. Organizace byly relativně slabé, jejich vliv na dění společnosti byl nízký, navíc velký počet

organizací reprezentoval zájmy svých zakladatelů, neměly žádné významnější cíle a pevnou strukturu, což vedlo k jejich dočasnosti a rychlému zániku. (Panasenko 2006) V letech 1995 a 1996 došlo k zásadním proměnám, které byly spojeny především s poklesem financování ze strany soukromých podniků a zahraničních dárců. OOS se měly přizpůsobit ke změnám, vytvořit své regionální a celostátní struktury, zlepšit kvalitu řízení a vypracovat novou strategii spolupráce se státem a byznysem. Jinými slovy v letech 1995 a 1996 začal proces krystalizace třetího sektoru. *„Spolu s rostoucí diferenciací NKO podle formy a činnosti začaly vznikat centra podpory, informační služby, školení a semináře, noviny a časopisy, objevovaly se pokusy o spojení organizací, aktivně se diskutovalo o roli neziskového sektoru v rozvoji společnosti a mezinárodní zkušenosti z řízení neziskových organizací.“* (Tamtéž) K tomuto výrazně přispěla i USAID, která se zaměřila především na financování projektu finančních center a sítí OOS. Nicméně komunikace třetího sektoru se státem byla stále nedostačující. Proto se některá z těchto finančních center přetvořila na rozvojové organizace, které se spíše zaměřovaly na usnadnění komunikace mezi státem a třetím sektorem, než na pouhé poskytování finančních prostředků. (Hendersonová 2011: 15)

Z legislativního hlediska se nejvýznamnějším mezníkem stal rok 1993, kdy došlo k vyřešení ústavní krize, která začala v roce 1992. Konflikt mezi prezidentem a zákonodárnou mocí vyústil v definitivní ukončení sovětského modelu vládnutí rozpuštěním obou komor parlamentu Ruska a přijetím nové ústavy Ruské Federace. (Medushevskij 2003: 74) Podle Meduševského se ústava z roku 1993 stala přelomovým bodem na cestě k občanské společnosti a právnímu státu, jelikož došlo k prolomení sovětského nominálního konstitucionalismu. (Tamtéž: 62) Do té doby se Rusko potýkalo s nedostatky chybějícího legislativního rámce, který by vytvářel příznivější prostředí pro vznik a fungování třetího sektoru. (Hendersonová 2011: 11) S přijetím Ústavy v roce 1993 a následujícím přijetím řady zákonů upravujících fungování OOS se tento problém zdál být vyřešen. Nicméně celý tento proces byl velmi kontroverzní, jelikož spolu s porušením ústavních základů a právních norem, určitým potlačením lidských práv, docházelo k významnému posunu v rozvoji jak ruského konstitucionalismu, tak i OS a jejího vztahu se státem. (podrobněji o průběhu událostí viz Astrachankina 1999) Navíc tyto události vedly k posílení pravomocí prezidenta, postupnému upevnění moci centra a ovlivnily politický vývoj celého Ruska. (Medushevskij 2003: 74; Sungurov 2008: 43) Pro tuto práci je však důležitější dopad tohoto procesu na vývoj ruské OS.

První a významný pokrok spočíval v tom, že k vypracování nové ústavy byli poprvé pozváni zástupci OS. Prezidentem byla vytvořena tzv. ústavní konference, které se zúčastnily

zástupci pěti skupin: státních orgánů; subjektů Ruské federace; územních samospráv; politických stran, odborů, mládeže a dalších organizací občanské společnosti, masových hnutí a náboženských uskupení; výrobců a podnikatelů. (viz Nařízení prezidenta N 840 od 2. 6. 1993) Poprvé po dlouhé době se tedy nový právní řad utvářel nejen libovůlí vládnoucí elity, ale pozváni byli také zástupci většiny společenských sfér. Průběh práce této komise popisuje ve svém článku jeden z členů, Alexander Shubin, člen sociálně-ekologického svazu. (viz Shubin 2013) Přestože v procesu schvalování návrhu ústavy vznikala určitá úskalí a nepodařilo se zamezit určitým změnám, které vedly k vytvoření silného prezidentství, slabé zákonodárné moci či federálním problémům, přínos jejich práce byl významný. V rámci diskuse o projektu bylo přijato více než 500 pozměňovacích návrhů k textu a změnilo se více než 200 ustanovení původního textu. (Tamtéž) Samotný fakt toho, že se stát otevřel dialogu s OS, je významným krokem ve vývoji vztahu ubin státu a OS.

Samotná ústava z roku 1993 byla oproti předchozím ústavám moderní a do jisté míry demokratická. (viz Ústava RF 1993) V nové ústavě byl vidět posun od stávajícího modelu absolutní kontroly státu nad společností k efektivní společenské smlouvě mezi jednotlivcem, společností a státem. Člověk, jeho práva a svobody jako nejvyšší hodnota, společnost (samoorganizující se jednotlivci) pak jako skutečný nositel suverenity a jediný zdroj státní moci, a stát jako agent jedince a společnosti, oprávněn rozhodovat jen v těch otázkách, které jsou stanoveny ústavou. (Rumjantsev 1993) Oleg Rumjantsev byl dalším členem ústavní konference, a podle něj se právě otázka problematiky OS stala základem rozsáhlých sporů o podobě nové ústavy. V jedné z verzí, prosazovanou právě Rumjantsevym, měla mít ústava jednu kapitolu navíc, která by se věnovala postavení OS. Podle Rumjantseva *„samotné uznání myšlenky občanské společnosti na ústavní úrovni by bylo do značné míry symbolické… Kategorie ‚občanská společnost' by se přesunula z ideologického arzenálu demokratického hnutí 80. let do kategorie ústavních a právních institucí."* (Tamtéž) Nicméně v rámci jednání tento návrh neprošel a došlo k vynechání této kapitoly. Podle Meduševského *„přijetí Ústavy Ruské federace v roce 1993 nebylo výsledkem ústavní reformy, ale ústavní revoluce (z formálně-právního hlediska), během které vítězná strana vnutila svou vůli poražené straně"*. (Medushevskij 2003: 72) Tyto dva faktory do jisté míry určily základní rysy ruské ústavy. Obsah původní kapitoly o občanské společnosti částečně nahradila Druhá kapitola ústavy (články 17 až 64), která se věnuje lidským a občanským právům a povinnostem, nicméně rozsah OS, její struktura a samotný pojem se v ústavě neobjevují. Například právu sdružování se věnují jen dva články (30 a 31), ve kterých je zajištěno právo sdružování a vytváření

občanských organizací. Nicméně nová ústava byla modernější a v některých ohledech předstihla aktuální stav a potřeby. (Tamtéž: 73)

Navíc byla přijata řada zákonů věnujících se OOS, což částečně kompenzovalo absenci těchto ustanovení v ústavě. Přijetí těchto zákonů se navíc stalo dalším silným impulsem pro rozvoj třetího sektoru. (Knyazeva 2010: 141) Došlo k upřesnění a regulaci sdružovacího práva, jeho státních záruk, upřesnění postavení OOS, procesu jejich vzniku a registrace, a jejich činností. Mezi základní zákony se řadí federální zákon N 21 od 19. 5. 1995 „O občanských sdruženích“, a zákon N 3 od 12. 1. 1996 „O odborech, jejich právech a zárukách činnosti“ občanského zákoníku. Další zákony upřesňují postavení určitých typů organizací, například federální zákony N 27 od 28. 6. 1995 „O státní podpoře mládežnických a dětských veřejných organizací“, N 33 „O charitativní činnosti a charitativních organizacích“ od 11. 8. 1995 a N 3 „O nekomerčních organizacích“ od 12. 1. 1996. Přestože však tyto zákony spolu s ústavou konečně vytvořily legislativní rámec, tato legislativa byla v některých ohledech matoucí a špatně artikulovaná. Neexistoval jednotný registrační systém, organizace se měly registrovat na základě teritoriální působnosti a rozsahu jejich činnosti v různých orgánech, navíc neexistoval funkční kontrolní systém, přestože se po OOS vyžadovaly roční zprávy o jejich činnosti, ministerstvo spravedlnosti nemělo žádný právní mechanismus trestání OOS nesplňujících požadavky. (Hendersonová 2011: 11) V důsledku toho se v různých regionech proces registrace odlišoval od nákladů na fungování OOS, a sledování jejich činností a aktivit bylo složité.

I když došlo k významnému pokroku, kdy byla přijata základní ustanovení, která do jisté míry vymezovala prostor OS a definovala strukturní rámec, 90. léta byly celkově těžkým obdobím. I přes všechny úspěchy bylo politické a ekonomické klima v zemi stále nepřijatelné a OS slabá. Následující podkapitola se pokusí shrnout nejdůležitejší problémy, se kterými se OS potýkala v 90. letech.

2.3.1 Problémy rozvoje ruské OS v 90. letech

Obecně byla 90. léta obdobím obrovského zklamání nejen pro aktivisty demokratických hnutí, ale i pro větší část populace, především pro ty, kteří měli velká očekávání a naděje, že ke změně ve společnosti nakonec dojde a jejich svět se změní k lepšímu. Nicméně politický a hospodářský vývoj vedl k velkému zklamání, a k rychlému a úspěšnému přechodu země k demokracii, založené na lidských právech a svobodě, nedošlo. Někteří autoři dokonce mluví o „postkomunistickém syndromu“ – poté, co euforie doprovázející vítězství demokratických sil opadla, většina občanů začala sdílet pocity bezmoci, pasivity, pesimismu, strachu z dalších reforem, a nostalgie po paternalistickém státu. (Evans 2002: 325) *„Mnoho lidí se cítilo podváděných novým režimem… Nedošlo k naplnění velkých nadějí spojených s novým ekonomickým a politickým systémem země.“* (Howard 2002: 294) Cesta reforem byla složitá, země zažívala nevídanou ekonomickou krizi a autoritativní tendence se v politice stále projevovaly. Někteří mluvili o neúspěchu demokratického přechodu v Rusku, a zdálo se, že Rusko bylo chyceno v "šedé zóně" mezi přechodem k demokracii a její konsolidaci po celá 90. léta. (Sungurov 2008: 5; Hendersonová 2011: 7-8; Evans 2002: 324) Proto se objevili také lidé, kteří dokonce zpochybňovali nutnost a úspěšnost samotného přechodu k demokracii.

Pokračující proces liberalizace, vypuknutí ekonomické krize a rozběhnutý proces privatizace státního majetku zásadním způsobem ovlivnili rozvoj OS. Došlo ke snížení angažovanosti státu v ekonomice, k rezignaci státu na řadu aktivit, které doposud vykonával, a to i zaručování určitých sociálních služeb a jistot, a přenechání určité části moci neformálním strukturám vytvořeným mezi elitou. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 158) Zvláště rezignace na plnění sociálních aktivit měla velký dopad na obyčejného občana. K tomu se ještě přidalo to, že stát, z důvodu složité ekonomické situace, přestal podporovat již existující „sovětské“ občanské organizace, které byly předtím jedinou institucí poskytující služby občanům. (Hanson 2003; Henryová, Sundstromová 2006) Toto vedlo k vytvoření určitého vakua ve společnosti, které poskytovalo ideální příležitost pro rozšiřování aktivit OS, především vzniku nových organizací třetího sektoru, které mohly převzít roli státu v poskytování služeb. Nicméně situace byla ovlivněna velmi těžkými ekonomickými podmínkami a OS se setkala s řadou problémů, které zmíníme dále.

První problém, který se týkal spíše již existující organizace, spočíval ve velké fragmentaci těchto uskupení. Organizace byly malé, chyběla jim přesná struktura, pevná vazba na společnost a vliv. (Hendersonová 2011: 11-12) Tento proces začal již během

posledních let perestrojky, kdy v mnohých organizacích došlo k rozdělení na dva a více táborů, v souladu s politickými názory jejich členů. (Sungurov 2008: 40) Po pádu SSSR se většina těchto uskupení rozdrobila na menší organizace regionálního nebo lokálního zaměření. Těmto organizacím chyběly formální kanály komunikace se státem a společností, protože organizace byly slabé, roztříštěné a nedostatečně propojené s politickými elitami a obyvatelstvem, které zastupovaly. (Hendersonová 2011: 8-9) Ljubownikov et al. odkazují na Crottyho, podle něhož je skvělým příkladem environmentální hnutí, které sehrálo určitou roli v kolapsu komunistického režimu, nicméně po pádu SSSR, ztratilo hnutí kolektivní identitu a rozdrobilo se na menší organizace regionálního a místního typu. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 158-159) To vedlo ke ztrátě dosavadních komunikací mezi jednotlivými organizacemi a obecnému poklesu jejich spolupráce. Mnoho z nich poté rezignovalo na prosazování celospolečenských zájmů a zaměřilo se, stejně jako jejich neformální elitní protějšky, na prosazování ekonomických a politických zájmů svých členů.

Další problém pramení ze složité ekonomické situace v zemi. Nově vznikající OOS, stejně jako ty již existující, se potýkaly s relativně nepřátelským sociálně-ekonomickým prostředím, s nedostatkem finančních prostředků a do jisté míry také s rezignací státu na financování jejich činnosti. (Evans 2002: 325; Hendersonová 2011: 8, Sungurov 2008: 69) Tento problém byl částečně vyřešen zahraničním financováním, které však také mělo své negativní dopady na strukturu a činnost OOS. Tento problém si zaslouží zvýšenou pozornost, proto se jím autor bude zabývat dále v následující podkapitole.

Občanským organizacím chyběly nejen finance, ale i lidské zdroje. V této souvislosti je vhodné zmínit proces privatizace, který se odehrával v 90. letech, a který byl velmi kontroverzní. I když neměl přímý vliv na rozvoj třetího sektoru, silně ovlivnil vnímání celého procesu reforem ze strany občanů. Tento proces privatizace byl vnímán jako vlastní obohacení elit, posílil již převládající nedůvěru a vedl k většímu rozčarování z transformačního procesu. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 158) Podpora reforem a režimu rapidně klesala – podle průzkumů New Europe Barometer v roce 1998 režim podporovalo přibližně 37% obyvatel. (Howard 2002: 287) V prostředí panující nedůvěry vůči státu, jeho odstupu od plnění určitých sociálních závazků, pročež byly sociálně slabé skupiny v podstatě zapomenuty a vyloučeny na okraj společnosti, se mnoho lidí nadále spoléhalo jen na úzký kruh přátel a rodiny. (Hendersonová 2008) Navíc „chaos“ panující v 90. letech vytvořil příznivé podmínky pro rozvoj mafiánských struktur a kriminality, které v podstatě také oslabovaly pozice OS (viz Volkov 2002), spolu s dlouhodobou zkušeností s povinnou účastí na aktivitách OOS během sovětského období a nedůvěrou vůči nim jako strukturám

sovětského režimu, která se odrážela v absenci dobrovolnické kultury u většiny Rusů. (Henryová, Sundstromová 2006)

Faktor nízké dobrovolnické kultury byl navíc posílen složitou ekonomickou situací po celá 90. léta, což se projevovalo dominující apatií a odcizením od veřejného života, většina občanů nemela čas, peníze, ani chuť věnovat se organizacím, ať už jako pracovníci, dobrovolníci, či jako dárci. (Hendersonová 2011: 12) Navíc některé z institucí, jako například odbory, prokázaly, že nejsou schopné efektivně prosazovat zájmy obyvatelstva. (viz Kubicek 2002) Spolu s nedůvěrou panující vůči strukturám tyto fakta vedly ke skeptickému postoji vůči starým i novým OOS, zvýšení demobilizace občanů a jejich rezignacím na veřejné aktivity a účast v OOS. (Evans 2002: 325) V Rusku byl podle výzkumu World Values Survey průměr členství v OOS 0,65 na osobu, tedy jeden z nejnižších v demokratizující se střední a východní Evropě, kde tyto hodnoty dosahovaly dokonce 1,5. (Howard 2002: 289; Hendersonová 2011: 12) Podle některých analýz pracovalo ve třetím sektoru přibližně 1% dospělé populace. (Hendersonová 2011: 10) Tento nedostatek důvěry a podpory výrazně oslabil OOS, neumožnil jim vytvoření jakéhosi mostu mezi státem a běžnými občany, což byla klíčová role OOS v demokracii. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 159) V důsledku toho OOS jen těžko mohly vytvořit stabilní a silný prostor (myšleno OS) mezi jednotlivcem a státem, a tímto se výrazně snížila jejich schopnost přispívat k demokratizaci země.

Tento problém byl posílen dalším sociálním faktorem, dědictvím sovětského období. Velký počet nových organizací vzešel z pevných rodino-přátelských sociálních sítí, které byly opatrné a zcela nepřátelské vůči cizincům. (Cooková, Vinogradová 2006) Mnohé z nově vzniklých organizací nebyly úspěšné v zapojení veřejnosti do své činnosti, jelikož původně byly určeny především k ochraně svých členů vůči státu. Kromě toho, mnoho lidí poté, co opustilo sovětské OOS, nespěchalo se vstupem do nových organizací. (Hendersonová 2011: 12) Tato uzavřenost spolků spolu s dalšími faktory bránila v institucionalizaci silné a aktivní OS. Problémy sovětského období tak stále přetrvávaly.

2.3.2 Otázka financování OOS.

Autor již zmínil, že OS a především její organizace se potýkaly s ekonomickými problémy, především s nedostatkem financování, protože stát v podstatě rezignoval na financování jejich činností. Stát neposkytoval peníze ani na činnost OOS ani na rozvoj sociálních projektů. (Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 176) Pozici státu by se dalo označit jako „benevolentní nevměšování“, stát nějak nebranil rozvoju třetího sektoru a občanských iniciativ, azároveň ani neposkytoval nějakou výraznou podporu. (Henderson 2011: 8; HSE: 2011) Tato ekonomická situace byla do jisté míry podnětem ke vzniku mnoha organizací, zároveň ale bránila jejich stabilizaci a stabilnímu fungování. (Hendersonová 2011: 9-10) Problém byl do jisté míry kompenzován financováním ze zahraničí. *„Bilaterální a multilaterální dárci, stejně jako řada mezinárodních organizací a nadací, byli často jedinými silami aktivně podporujícími rozvoj a fungování neziskového sektoru.“* (Tamtéž: 14) Seznam organizací a dárců je poměrně rozsáhlý, autor této práce se tedy rozhodl zmínit jen ty nejviditelnější zástupce. Z amerických organizací lze za nejvýznamnější zástupce označit USAID, National Democratic Institute a International Republic Institute. Dále je třeba zmínit Evropskou unii, Charity Aid Foundation či Kanadu, a také skandinávské země, které sponzorovaly programy rozvoje OS prostřednictvím svých rozvojových agentur. Opomenout nelze OSN a Světovou Banku a řadu nadací, jako například George Soros Open Society Institute, Ford Foundation, MacArthur Foundation a CS Mott Foundation. Po celá devadesátá leta, kdy bylo postsovětské Rusko, stejně jako celý postsovětský region, v hluboké recesi, byla role zahraničních dárců velmi významná. (Buxton, Konovalová 2013: 5) Zahraniční pomoc byla neocenitelná, pokud šlo o vytvoření slabého, ale funkčního třetího sektoru, který před 10 lety ani neexistoval. *„Západ přinesl nový slovník pro aktivisty, myšlenky advokacie, transparentnosti vlády, ženských práv jako lidských práv, dokonce i samotný pojem nevládních organizací.“* (Hendersonová 2011: 16) Vedle toho pokračoval rozvoj ruských OOS, z nichž některé byly založeny ještě na konci sovětského období. Jedná se například o Mezinárodní fond právnických výzkumů „Interlegal“ založený Ninou Beljaevou či fond INDEM – informatika pro demokracii, Siberian Civic Initiatives Support Centre (Buxton, Konovalová 2012: 8; Sungurov 2008: 70) Rovněž byly zavedeny nové mechanismy vytváření vazeb se státem, politickou společností, dalšími aktéry třetího sektoru a nakonec občany. Na druhé straně však mělo zahraniční financování i své negativní důsledky.

Organizace se stávaly závislými na finančních prostředcích dárců, a to se projevovalo hned několika způsoby. Za prvé, ne všechny organizace získaly stejný přístup ke zdrojům.

Například USAID[12], které se více zaměřilo na vytvoření nového třetího sektoru, než na podporu již existujících struktur, do jisté míry znevýhodňovalo organizace vzniklé ještě v sovětskou dobu, jelikož je považovalo za příliš „sovětské“ a nedostatečně odrážející nové demokratické a prozápadní nálady. (Hendersonová 2011: 14-15) Podle Ljubownikova, Crottyho a Rogerse, kteří odkazují na práci Mendelsona a Gerbera (2007), je dobrým příkladem síť lidsko-právních OOS, které měly oproti jiným organizacím určité výhody. Tento nerovný přístup vedl k tomu, že se organizace zaměřily spíše na soutěžení o granty, než aby budovaly občanskou komunitu. Na druhou stranu se USAID snažila podporovat i menší, regionální a lokální organizace řadou programů a grantů, které byly určeny především k přerozdělování peněz mezi menšími regionálními organizacemi.

Za druhé došlo k vytvoření vertikálních vazeb mezi dárci a OOS. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 159) Toto se projevovalo v tom, že programy OOS byly do jisté míry ovlivněny dárci. Západní dárci se zaměřovali především na oblasti, které považovali za klíčové, a nebrali v úvahu specifika Ruska a aktuální potřeby ruské společnosti. V případě lidsko-právních organizací se zaměřovali například obecně na lidská práva a rovnost žen, kdežto sovětské lidsko-právní organizace se zaměřovaly především na ochranu práv sociálně znevýhodněných skupin, zdravotně postižených, důchodců, veteránů. Tyto organizace ale nedostávaly tak velkou podporu, zahraniční dárci v podstatě spolupracovali s úzkou skupinou organizací, které nebyly až tak populární, a zaměřovali se spíše na *„odhalování zločinů sovětského systému a slabostí nového ruského.“* (Hendersonová 2011: 16) Navíc tyto organizace často nereflektovaly aktuální potřeby společnosti. Jako skvělý příklad lze uvést Hnutí za práva žen. Sundstorm ukazuje, že agenda hnutí reflektovala spíše vizi dárců, než potřeby ruských žen během tohoto období. To vyústilo v relativně nízkou popularitu a společenskou podporu této organizace. (Sundstormová 2005) Obecně, organizace financované ze zahraničí se docela často zabývaly problémy, které nebyly aktuální, a zanedbávaly ty důležitější. OOS reagovaly spíše na vize dárců než na potřeby ruské společnosti a skupin, které měly reprezentovat. To je dáno tím, že díky různým partnerským programům, zaměřených na spolupráci ruských a zahraničních OOS, docházelo k přenosu západních hodnot, postojů a vnímání určitých problémů. (Hendersonová 2011: 15) Do jisté míry můžeme tvrdit, že v Rusku byl skrz vliv zahraničních dárců prosazován západní (především americký) model OS. (Buxton, Konovalová 2013: 5) Jednalo se však o model, který byl často poměrně daleko od toho, co potřebovala ruská OS, a očekávali ruští aktivisté. To vedlo k ještě

[12] Pro podrobnější přehled činnosti této organizace a její vlivu na rozvoj neziskového sektoru v Rusku viz Sarah Hendersonová 2011.

větší závislosti na zahraničním financování a odcizení od obyvatel, protože organizace potřebovaly finance na svou činnost, a zahraniční dárci byli velmi často jedinou možností. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 160) Není překvapující, že poptávka po těchto službách byla relativně nízká, stejně jako popularita těchto organizací.

3. Éra Vladimira Putina. Budování občanské společnosti „po-russki“

Tato kapitola se zaměří na reálií ruské politiky ve 21. století. Autor sleduje dynamiku OS v letech 2000 – 2014 a zdůrazňuje roli státu, který se snaží OS ovlivňovat v nemalé míře a usměrňovat její vývoj. Nasledujicí text má za cíl identifikovat nejdůležitější milníky ve vývoji vztahů mezi státem a OS, mezi které patří založení několika instituci a přijetí řady zákonů regulujicích činnost občanského sektoru, a následně se pokusit analyzovat a zhodnotit dopady těchto kroků na OS v Rusku. Kapitola je rozdělena do čtyř podkapitol, které se věnují určitému období ve vztazích státu a OS. Třetí podkapitola je rozdělena na další tří částí, které se zaměřují na nejvýznamnější legislativní a institucionalní změny ve vztazích státu a OS. Každá část představuje nejen popis těchto změn ale i kritiku státní politiky a přijatých zákonů. Autor se snaží odpovědět na výzkumnou otázku: čím byla ovlivněna státní politika vůči OS a jaký dopad měla tato politika na ruskou OS.

Do 21. století Rusko vstoupilo s jistým zmatkem, ke kterému vedlo odstoupení prezidenta Borise Jelcina, a jmenování tehdejšího premiéra Vladimíra Putina úřadujícím prezidentem. V následujících prezidentských volbách 26. března Putin zvítězil již v prvním kole, ve kterém získal 52% hlasů. Tímto začala v Rusku éra Vladimíra Putina, která je poznamenána re-centralizací státu v rámci budování tzv. vertikály moci (vertikaľ vlasti)[13], kdy došlo k posílení rolí a aktivnímu angažování státu a centrální moci ve všech oblastech společenského života. (Berezanskaja et al. 2012; Evans 2006: 146; Buxton, Konovalová 2012: 8) Posílení státu se projevilo i ve vztahu k OS a občanskému sektoru.

Oproti Jelcinovi začal Putin věnovat mnohem větší pozornost nevládním organizacím a jejich činnosti. Prezident se poměrně často zmiňoval o tématu OS a občanských organizací ve svých politických prohlášeních, ve kterých opakovaně poukazoval na slabost ruské OS a nezbytnost jejího rozvoje, a zároveň kritizoval státní orgány, které nejsou schopny efektivně spolupracovat s OS. (Hendersonová 2011: 19) Došlo k obnovení dialogu mezi státem a OS, k přijetí řady zákonů regulujících formování a fungování občanských organizací, a vytvoření nových formálních kanálů komunikace mezi státem a OS.

Většina změn však byla hodně kritizována jak v zahraničí, tak i v samotném Rusku. Řada kritiků tvrdí, že od nástupu Putina do prezidentského úřadu vypovídalo jeho jednání o

[13] Pod pojmem vertikála moci se rozumí model politického vládnutí, státní správy, kdy nižší úrovně moci jsou podřízené a závislé na vyšších úrovních, a především na federálním centru. (Alexeeva 2010: 14-17) Většinou se jedná o kroky, které Vladimir Putin přijal především za účelem centralizace a upevnění federální moci. Jde o opatření, které posilují exekutivu a zvyšují kontrolu a odpovědnost orgánů subjektů RF (regionů, oblastí, měst) vůči federálnímu centru. Kritici poukazují na rozpor této politiky se zásadami federace a dělby moci. (Ignatov 2001)

snahách důsledně kontrolovat a „zkrotit“ OS vytvořením organizací prosazujících státní cíle, škrcením nezávislých hlasů různými legislativními omezeními, vytvořením překážek, a občas i neskrývanými represemi. (Richter 2005: 2) Od roku 2005 FHI pravidelně označuje Rusko za nesvobodnou zemi s průměrem[14] 5,5 ze 7, což je spojeno především s potlačováním OS, útokem na OOS a svobodu projevu. (viz FH Russia reports 2005-2009) To však řadí Rusko do stejné kategorie jako Kambodžu, Kongo, Oman, Egypt, Pákistán, Katar, Rwandu či Angolu. Státy jako Pákistán či Kuvajt mají dokonce lepší hodnocení než Rusko. Otázkou zůstává, je-li situace s demokracií v Rusku opravdu natolik závažná. Je třeba si uvědomit, že situaci v Rusku nelze hodnotit černobíle. *„Větší pozornost k detailům ukazuje, že prvky kontinuity a změn, tradice a inovace, existují vedle sebe.“* (Buxton, Konovalová 2012: 5) Na tento fakt poukazuje například Evans či další autoři v knize „Russian Civil Society: A Critical Assessment“. (Evans 2006: 305-323) Je zapotřebí analyzovat vládní kroky v souvislosti s historickými a kulturními rysy ruského národa a státu, a specifickými podmínkami jeho rozvoje.

[14] Podle FHI: 1 – absolutně svobodná země, 7 – nesvobodná země.

3.1 Vznik Občanského fóra a otevření dialogu mezi státem a občanským sektorem

Samotný proces předání moci v Kremlu (operace „nástupce“ – preemnik), současně probíhající druhá čečenská válka a uzavření NTV[15] – to vše způsobilo velký nárůst nedůvěry lidskoprávních a dalších OOS vůči novému prezidentovi. Současně řada OOS pochopila, že je zapotřebí vyvíjet určitou formu společné organizace a spolupráce. Již v lednu 2000 byl uspořádán konference lidskoprávních organizací, na které byla vytvořena jejích koalice s názvem „Společná věc“. Na konci roku, poté, co se v Moskvě konala větší konference, došlo k vytvoření koalice s názvem „Narodnaja Assambleja“ (Národní shromáždění, dále jen NA). NA byla vnímána jako kulatý stůl největších OOS vytvořený k prohloubení spolupráce, spojení finančních a organizačních prostředků a výměně znalostí za účelem řešení problémů společných pro celý občanský sektor. (Sungurov 2008: 77) Členy této koalice se staly nejvlivnější lidskoprávní organizace jako například Mezinárodní dobrovolná historicko-vzdělávací a lidskoprávní společnost „Memorial“, Moskevská Helsinská skupina (MHG) či Centrum pro demokracii a lidská práva, a také řada dalších organizací: Mezinárodní sociálně-ekologický svaz (MSoES), Mezinárodní konfederace spotřebitelských svazů (KonfOP). Dalšími členy jsou novinářské organizace jako například Svaz novinářů Ruska či Fond ochrany glasnosti. (Sungurov 2008: 77, Richter 2005: 9) Uskupení se rovněž zaměřilo na ustanovení spolupráce se státem, jelikož pozice státu a nového prezidenta v tomto období byla velmi nejasná. Na jedné straně se stát ignoroval opravdu nezávislé OOS a paralelně vytvářel jejich protějšky pod kontrolou státu[16]. Na druhou stranu se však projevily určité snahy o spolupráci s občanským sektorem.[17]

Stát zpozoroval aktivity NA, a výsledkem byla schůzka prezidenta se skupinou zástupců OOS v den nezávislosti Ruska 12. 6. 2001, na které zazněl návrh na uspořádání Občanského fóra (dále OF) na podzim roku 2001. Ačkoliv byl seznam účastníků poměrně

[15] Jeden z celostátních ruských TV kanálů, který byl založen ještě v roce 1993. Vlastnil jej Vladimir Gusinský, jeden z oligarchů Jelcinské doby, který neměl dobré vztahy s řadou dalších moskevských oligarchů, a také se samotným Putinem. V letech 1999 – 2000 kanál ostře kritizoval vládní kroky a v roce 2001, po řadě vyšetření, musel Gusinský odstoupit z vedení. Celý tento proces v médiích získal název „Dělo NTV“ a je označován za jednu z hlavních etap omezení svobody slova v Rusku.

[16] Například zkušenosti s vytvářením „Media-svazu“ jako alternativy ke vzpurnému Svazu ruských novinářů. Novinářům byl nabídnut lepší přístup k vysoce postaveným úředníkům na oplátku za více „konstruktivní“ přehled a kritiku vládních politik. (viz Shevtsova, Kuchins 2003)

[17] Například při přípravě Strategického programu rozvoje Ruska na podzimu roku 2000 stát navrhl skupině vedoucích OOS a odborníků věnovat jednu z částí tohoto programu sociální politice. OOS aktivně spolupracovaly se státem, text byl vypracován a následně publikován pod názvem „Státní politika v oblasti podpory občanských iniciativ: pozice nevládních organizací. Zpráva pro strategický program rozvoje Ruska.“ Navíc hned po prvním setkání NA byla organizována vyjednávací platforma s výkonnou a zákonodárnou mocí za účelem změny daňového řádu, jehož tvůrci zapomněli na existenci nevládních organizací v Rusku. (viz Sungurov 2008: 76-78)

široký (27 lidí), neobsahoval zástupce ani jedné organizace z NA. Snaha státu omezit účast a program OF podle svých záměrů, spolu s podobou původního návrhu, který hodně připomínal Media Svaz, vedla k nepřijetí tohoto návrhu řadou OOS. (Richter 2005: 9) Nicméně ostrá kritika ze strany OOS a především členů NA vedla ke změně původní podoby OF a účasti NA v OF. V té chvíli bylo OF tvořeno z jedné třetiny organizacemi, které se zúčastnily původní schůzky s prezidentem, další třetinu tvořily organizace NA a poslední třetinou byli zástupci administrace prezidenta. Poslední změnu prosadili právě zástupci NA, kteří chtěli jednat přímo s administrativou prezidenta. Samotnému procesu přípravy OF a jeho výsledkům se věnuje řada autorů: Lyudmila Alexeeva, Alexeeva Anna, Nataliya Dorosheva, Marcia Weiglová a Alexander Sungurov. (viz Alexeeva 2002: 145-166; Sungurov 2002, 2008; Weiglová 2002; Doroshevá, Sazonová 2003) Celý proces však v práci popsán nebude a text se zaměří spíše na výsledky OF.

Původním cílem OF bylo *„integrovat organizace občanské společnosti po celém Rusku do jednoho korporativního orgánu, což by jim umožnilo získat oficiální poradní roli se státem“*. (Squier 2002: 177) Tento záměr vyvolal vlnu kritiky, jelikož OOS by v tom případě měly obětovat svou nezávislost *„za institucionalizaci konzultací svých zájmů se státem a podílení se na výhodách, které poskytuje stát.“* (Evans 2006: 149) Panoval také názor, že OF bude pouze formalitou, a zhroutí se ve volbách Rady, která bude reprezentovat celý občanský sektor. Nicméně hlavním výsledkem OF bylo, že se tyto obavy nepotvrdily, což se stalo právě díky aktivní účasti zástupců NA na přípravách OF. (Sungurov 2008: 80) NA ukázala efektivitu spojení a spolupráce nezávislých OOS, a následně byla tato zkušenost využita OOS v mnoha ruských regionech. (Tamtéž: 81-82) OF také ukázalo, že OOS v Rusku jsou početné a velmi různorodé, a co je důležitější, jsou ochotny spolupracovat se státem. Nechtějí však, aby měla spolupráce vertikální podobu. (Alexeeva 2002: 153) Na OF prezident prohlásil, že v Rusku nemůže fungovat silná demokracie při slabé občanské společnosti, a toto prohlášení vyvolalo určité optimistické naděje o budoucnosti ruské OS. (Richter 2005: 2) Další optimismus vyvolaly slova Putina o tom, že proces formování OS nemůže být řízen shora, jelikož *„bude neproduktivní, dokonce i nemožné vytvořit silnou OS shora.“* (Weiglová 2002: 136) OF se do jisté míry stalo zlomovým bodem ve vztazích OS a státu, jelikož poprvé od vzniku samostatného Ruska došlo k otevření dialogu mezi státem a OS. *„To bylo poprvé, co se státní úředníci a zástupci nevládních organizací z celého Ruska setkali, aby diskutovali o různých naléhavých sociálních problémech ve snaze vytvořit více komunikačních kanálů a potenciál pro další spolupráci nevládních organizací a státu“*. (Hendersonová 2011: 21) OF se stalo konferencí, která svedla dohromady 5000 občanských aktivistů a klíčové politické

osobnosti z celého Ruska. OF rovněž nastartovalo proces aktivizace občanského sektoru a vznik velkého množství nových organizací, iniciativ a sociálních projektů. (Vavilina 2003: 47) Kromě toho však OF odhalilo mnoho problémů ve vztazích občanského sektoru a státu, jako je například slabá a nefunkční legislativa, byrokratické překážky, nepřipravenost OOS ke spolupráci se státem a absence významných kroků v institucionalizaci této spolupráce. (Dorosheva, Sazonová 2003: 4) Proto se očekávalo, že bude následovat konstruktivnější dialog[18] mezi OS a státem. OF obdrželo mnoho pozitivních reakcí, a proto bylo rozhodnuto, že podobná platforma proběhne i následující rok.

3.2 Vývoj situace po prvním ročníku OF. Třetí ročník OF jako další milník

Přes všechna pozitiva OF a otevření dialogu zůstávaly vztahy mezi státem a OS stále složité a státní kroky kontroverzními. V řadě otázek došlo ke střetnutí názorů obou stran, jež OS prohrála. Například lidskoprávní organizace opakovaně poukazovaly na nefunkčnost návrhu „Zákona o alternativní vojenské službě“, dokonce byla vytvořena nová kompromisní podoba zákona, která získala širokou podporu. Dva týdny před hlasováním však Generální štáb přesvědčil prezidenta, aby byla přijata původní verze zákona. (Lysenko 2003: 27-28) Dalším neúspěchem OS byla situace v Čečně, kde opakovaně docházelo k porušování lidských práv místních obyvatel, a přes všechna upozornění a kritiku nedokázaly lidskoprávní organizace tomuto chování nijak zabránit. Stát využíval všech možných nástrojů, administrativních, legislativních a především finančních, ke komplikaci aktivit OOS nezávislých na státu a ostře kritizujících jeho politiku. (Evans: 2006) Hned po OF se rovněž odehrál soudní proces s ruským žurnalistou Grigoriem Pasko, který byl jeho účastníkem jako zástupce medií, a který byl poté odsouzen na 4 roky za špionáž.

Kromě toho docházelo k realizaci řady dohod z OF, například byla založena Veřejná Rady[19] pod Ministerstvem Spravedlnosti, a změnilo se složení Lidskoprávní Komise prezidenta RF, která se stala další vyjednávací platformou mezi státem a občanským sektorem.[20] Její předsedkyní byla zvolena Ella Pamfilova, známá politička úzce spojována

[18] Rok po OF mezi OOS proběhlo šetření, ve kterém OOS hodnotily změny v dialogu mezi státem a občanským sektorem po OF. Více než polovina respondentů hodnotila tyto změny jako pozitivní, přičemž 27,4% spojovalo tyto změny s pozitivním vlivem OF. (Avrorina 2003: 9)

[19] Je poradním orgánem ministra spravedlnosti Ruské federace, který zajišťuje interakci ruských občanů, občanských sdružení a dalších neziskových organizací s ministerstvem za účelem řešení potřeb a zájmů ruských občanů, ochrany jejich práv a svobod a práv občanských sdružení při formulování a provádění státní politiky.

[20] Členy komise stali také známí lidskoprávní aktivisté, z nichž mnozí byli členy NA, a také zástupci vědy, kultury a médií. Činnost komise se zaměřovala především na posouzení zákonů a navrhování postupů a úprav při přípravě návrhů zákonů, pozměňovacích návrhů, a úprav stávajících zákonů; zlepšení mechanismu ochrany lidských práv a konsolidaci občanské společnosti; mezinárodní spolupráci; zpracování a hodnocení

s občanskými aktivisty a předsedkyně Všeruského svazu občanských sdružení „Občanská společnost – dětem Ruska“ (Obsherossijskyj sojuz obshestvennych objedineni „Graždanskoje obshestvo – detyam Rossii“). Dalším členem této komise byl například Alexander Auzan, doktor ekonomické fakulty univerzity M. V. Lomonosova, který se dlouhodobě věnoval OS a občanskému sektoru. Rovněž se OF opravdu stalo tradicí, a v následujících letech probíhala ještě řada podobných setkání představitelů občanského sektoru a státu.

Nejvýznamnějším se stalo setkání v Togliatti, tzv. „Togliattinský dialog 2002“, kde vedle trhu sociálních projektů proběhla řada konferencí a setkání mezi zástupci občanského sektoru a státu. Nejvýznamnější z nich byla expertní konference s názvem *„Občanské fórum: o rok později. Co dále?“*. V rámci této konference byly shrnuty hlavní výsledky OF, jeho přínosy pro občanský sektor a stát, a také se prodiskutovaly další možnosti rozvoje spolupráce. (podrobněji viz MHG 2003) Na konferenci se rovněž debatovalo o řadě sociálních problémů, například o násilí v armádě, a také byly prezentovány nové regionální občanské iniciativy (například nová ženská iniciativa Penzy) či kulturní a sociální projekty. Výsledky jednání v Togliatti byly celkově pozitivní a *„povzbuzovaly naději na rozvoj partnerství mezi strukturami občanské společnosti a politickou mocí v Rusku, přechodu od pouhých prohlášení ke konkrétní spolupráci“*, (Sungurov 2008: 85) s výjimkou několika negativních faktů spojených především s organizací konference. Hlavními objekty kritiky se staly média a jejich účast (přesněji neúčast) na této konferenci, a také politizace celé této akce uskutečněním sjezdu sovětu „Jednotného Ruska“, (Khananashvili 2003: 50) což bylo zcela zbytečné a nepřijatelné v kontextu celé konference.

O rok později však došlo k zásadnímu zlomu, a do jisté míry také k obratu ve vztazích státu a občanského sektoru. Tento zlom je spojen především s následujícím ročníkem OF, který byl uspořádán v Nižném Novgorodu. První výrazný rozdíl mezi konferencí v Togliatti a Novgorodu spočíval v tom, že příprava novgorodského fóra byla řízena administrativou prezidenta a účast OOS v přípravách byla minimální. (Sungurov 2008: 85-86) Další rozdíl spočíval v tom, že OF v Novgorodě se zúčastnili také představitele byznysu, vedoucí osoby Ruského svazu průmyslníků a podnikatelů, a také zástupci silových struktur[21] (ministerstva vnitra a FSB). Hlavním cílem tohoto setkání byla snaha o podepsání nové „společenské smlouvy“ mezi politickou mocí, byznysem a občanským sektorem, která by potvrdila úspěchy

---

individuálních a kolektivních stížnosti a návrhů občanů; informační a analytické práce, spolupráci s médii. V roce 2004 byla transformována v Radu prezidenta RF.

[21] Součástí OF se stala konference *„Interakce občanských a státních institucí při zajištění ruské národní bezpečnosti“* v rámci níž poprvé došlo k vyjednávání mezi občanským sektorem a silovými strukturami. Vedoucím této platformy byl Sergey Abakumov, který byl předsedou „Národního občanského výboru pro spolupráci s justičními legislativními a soudními orgány“. (podrobněji viz ngounion.ru)

posledních několika let a upevnila formy a metody mezisektorového partnerství. (Sungurov 2008: 87; Auzan 2004: 147-149) Nicméně dosažení konsensu v této oblasti bylo přerušeno uvězněním a odsouzením jednoho z účastníků setkání, ruského podnikatele a vlastníka společnosti JUKOS Michaila Chodorkovského, načež stát zaujal tvrdou a nekompromisní pozici.

Prezident odmítl setkat se se zástupci byznysu a prohlásil, že kompromis v otázce Chodorkovského není možný. (Sungurov 2008: 88; Auzan 2004: 149-150) Existuje teorie, že jedním z důvodu odsouzení Chodorkovského byla jeho ostrá kritika Putina a financování opozičních stran – Jabloko, Sojuz Pravych Sil a KSRF. Velmi dobře celou situaci popisuje významný ruský žurnalista a publicista Valerij Paňushkin ve své knize „Uznik Tishiny" (Vězeň ticha). *„Úsilí akcionářů JUKOSu na počátku roku 2003 lze složit do určitého celkového obrazu: útočí proti korupci, odvádějí největší ropnou společnost z pod kontroly státu, financují opozici, vychovávají novou generaci svobodných občanů, rozvíjejí humanitní vědy (viz "Open Russia") – zdá se, že mají určitý byznys-plán pro celé Rusko. Zbývá ještě maličkost a Rusko se vymkne osobní kontrole prezidenta Putina a stane se opravdu západní zemí. Do jisté míry je to opravdu spiknutí, jehož cílem je změna společenského řádu*." (Paňushkin 2006: kap 9) Události, které se spustily uvězněním Chodorkovského, měly výrazný dopad nejen na politický život a podnikatelské klima v Rusku, ale i na ruskou OS. Podle Alexandra Auzana byla konference v Novgorodu zlomovým bodem, kdy v Rusku mohla vzniknout nová společenská smlouva, která by vedla k rozvoji OS a další demokratizaci země. (Auzan 2004: 166-167, 179-181) Nicméně proces s Chodorkovským zabránil vzniku této smlouvy a spolu s dalšími událostmi nastartoval velké změny ve vztazích mezi státem a občanským sektorem. Dá se říci, že od této chvíle začal prezident přetvářet OS do podoby, která by podle něho nejlépe odpovídala národním zájmům Ruska jako velmoci.

3.3 Budování občanské společnosti v letech 2004–2014

Následující podkapitola je rozdělená do tří částí, které se zaměřují na nejvýznamnější legislativní a institucionalní změny ve vztazích státu a OS. Každá část představuje nejen popis těchto změn ale i kritiku státní politiky a přijatých zákonů.

Pro pochopení změn ve vztazích mezi státem a OS a legislativních změn, které následně podnikl stát, je nezbytné vnímat celou situaci nejen v kontextu vnitropolitického vývoje Ruska, ale také s ohledem na mezinárodní události, které se odehrávaly v období let 2003–2005. Jedná se především o tzv. barevné revoluce, které se odehrály v blízkém zahraničí Ruska[22], a o roli, kterou sehrály OOS a zahraniční fondy v těchto procesech. (Hendersonová 2011: 20) To, že nevládní organizace[23] mohou být postačující silou pro změnu režimu, vyvolalo určité obavy u ruské politické elity, tzv. *barevný syndrom*, (podrobněji viz Sherbak, Etkind 2005) který se projevoval v obavách, že podobný proces se může odehrát i v samotném Rusku.

Vše začalo ostrou kritikou činnosti některých OOS. Ve své nótě ruskému parlamentu v květnu 2003 Putin několikrát zmiňoval téma OS a upozorňoval na to, že pro některé z OOS *„primárním cílem je spíš získání financování od vlivných zahraničních dárců než realizace národních zájmů“*. (viz Putin 2003; Hendersonová 2011: 19) Tato kritika byla primárně zaměřena na nezávislé OOS, které byly financovány především zahraničními fondy, dárci a ruskými oligarchy jako například Chodorkovský, kteří ztratili podporu Kremlu. (Evans 2006: 149-150) Hned po projevu Putina následovala kritika v oficiálním stanovisku Gleba Pavlovského, významného vládního poradce, odborníka na OS a bývalého disidenta, který kritizoval řadu lidskoprávních organizací kvůli konfliktu zájmů, jelikož podle něj jejich závislost na západních grantech vedla *„k přijetí západního modelu a zapomenutí na zájmy ruských občanů.“* (Tamtéž: 150) Dalším krokem, který byl hodně kritizován ze strany OOS, byla iniciativa ministerstva vnitra o dosazení jednoho zástupce policie do každé organizace, údajně za účelem podpory spolupráce s občany (Tamtéž: 150). OOS vnímaly tento krok jako snahu státu o nařízení kontroly nad jejich činností. Ministr zahraničí Sergey Lavrov následně

[22] Jde o revoluce v Gruzii (2003), na Ukrajině (2004), a také v Kyrgyzstánu (2005). V těchto zemích proběhla změna politického režimu v procesu voleb, jejichž výsledky byly zpochybněny opozicí, která byla také podporována lídry OOS. V těchto zemích se odehrály masové demonstrace a stávky, jejichž výsledkem bylo zrušení výsledku voleb a konání nových pod kontrolou opozice, která tyto volby vyhrála. (viz například Gel'man 2007)

[23] Jde nejen o významný podíl OOS na změně režimu, ale také o to, že tyto organizace byly většinou financovány ze zahraničí, různými mezinárodními fondy, a především fondem SOROSA. Právě fond SOROSA podporoval výlety gruzínské mládeže do Srbska na „výměny zkušeností“, kde podobné události o rok dříve vedly k pádu Slobodana Miloševiče. Rok poté v Gruzii padl režim Eduarda Schewarnadze.

vyzval ruské OOS ke *„spolupráci při vytvoření pozitivního obrazu Ruska v zahraničí“*. (Mereu 2004) Za tímto účelem by se OOS měly vzdát aktivit, které poškozují obraz Ruska v zahraničí. (Evans 2006: 151) Jinými slovy se v podstatě jednalo o výzvu ke spolupráci se státem, ukončení kritiky vládních kroků a podrobení se prezidentské linii a národním zájmům Ruska tak, jak jsou definovány státem. Tato vládní kritika občanského sektoru a západních dárců se následně proměnila v nepřátelský postoj vůči zahraničním fondům a OOS, které využívaly jejich financování.

Část organizací, především ty lidskoprávní a ekologické, a další síťové organizace jako například Asociace Svazů spotřebitelů, začaly vnímat státní kroky jako hrozbu nejen pro občanský sektor, ale i pro demokracii samotnou. Proto se tyto organizace snažily distancovat se od státu, bojkotovaly účast na OF a paralelně organizovaly svou vlastní konferenci, čímž chtěly ukázat, že nesouhlasí s politikou státu, a že existuje jiné Rusko než prezidentské. Tato konference byla uspořádána 12. prosince 2004 v Moskvě pod názvem „Všeruský občanský kongres“ (Vserossijskij grazdanskij kongress), a první setkání se uskutečnilo pod heslem *„Rusko pro demokracii, proti diktatuře“*. Důvody, proč došlo k vytvoření struktury paralelní OF, poměrně dostatečně shrnuje jeden z předsedů VOK a prezident fondu INDEM Georgij Satarov: *„Když v zemi neexistuje opozice, parlament je pod kontrolou a soudy realizují „diktaturu zákonu“ pod diktátem exekutivy, společnost nemá jinou možnost než politizaci, účinek, kterému se politická moc snažila zabránit. Ale společnost nemá na vybranou: buď jít ke dnu, nebo hledat způsoby k přežití.“* (Sungurov 2008: 91) Nicméně charakteristickým znakem ruského občanského sektoru za doby vlády Putina je přítomnost v podstatě dvou segmentů OS, které různě vnímají státní politiku a vztahy OS se státem. Prvním segmentem byly organizace, které odmítly státní politiku a zúčastnily se VOK.

Druhý segment je tvořen OOS, které se rozhodly vzdát politického soupeření se státem a přijaly prezidentskou linii, byly ochotny spolupracovat se státem i na základě jeho pravidel. Tyto organizace se zúčastnily dalšího ročníku OF, který byl na rozdíl od předchozích ročníků zaměřen především na sociální projekty a jehož přípravy se nezúčastnila Lidskoprávní komise prezidenta RF. Navíc byl celý proces financován pro-prezidentskou stranou „Jednotné Rusko“ a zastupitelstvo lidskoprávních organizací bylo relativně slabé. (Tamtéž: 92-95) Tato fakta v podstatě znamenala změnu formátu setkání, které dokonce změnilo název na Sociální fórum (dále jen SF), a zánik OF.

V reakci na tyto vnitropolitické a mezinárodní události stanovil Putin řadu reforem, které významně ovlivnily OS. V souvislosti s obavami o vliv zahraničních dárců se Putin snažil o snížení závislosti OOS na financování ze zahraničí. Výsledkem těchto snah se stalo

přijetí nové legislativy o NGO v roce 2006, která do značné míry posilovala kontrolní pravomoci státu vůči OOS. Kromě toho se Putin zaměřil na *„neustálé zvyšování a formalizaci korporativních mechanismů komunikace mezi OOS a státem."* (Hendersonová 2011: 21) To se projevilo v oživení Jelcinových představ o Veřejných komorách jako o způsobu, který usnadní spolupráci státu a společnosti, tentokrát však na federální úrovni.

3.3.1 Veřejná komora a Rada při prezidentu RF pro rozvoj institucí občanské společnosti a lidských práv

Ve stejnou dobu kdy probíhalo SF, došlo k reformě již existující Komise lidských práv, a k vytvoření nového orgánu – Rady při prezidentu RF pro rozvoj institucí občanské společnosti a lidských práv (dále jen Rada). Sovět se schází jednou za dva měsíce, v rámci těchto setkání se diskutují problémy ochrany lidských práv a rozvoje OS, a připravují se jejich řešení. O hlavních problémech se pak diskutuje osobně s prezidentem v rámci setkání, která se konají jednou za rok. Sovět se zaměřoval například na změny v legislativě o nevládních organizacích v roce 2005, a také se věnoval následnému monitoringu fungování nové legislativy za účelem odstranění jejích nedostatků. Dalším příkladem může být příprava „Občanské 8" která probíhala v Moskvě současně se summitem „V8" v roce 2006. Zajímavé je, že na přípravách a realizaci O8 se podíleli i ti členové Rady, kteří se následně zúčastnili alternativního fóra „Jiné Rusko"[24].

Polovina členů dosavadní Komise lidských práv se stala členy nového orgánu, dokonce byli jmenováni prakticky všichni dosavadní zástupci lidskoprávních a ekologických organizací tvořících NA. Dále se členy stali moderátoři hlavních televizních kanálů, představitelé sdružení malého a středního podniku „Opora Ruska" a „Obchodní Rusko", a také zástupci vědy. (podrobněji k složení organizace viz Sungurov 2008: 96-97) Kromě toho se členy Rady stali členové Veřejné Komory (Obshestvennaja palata, dále VK), kteří se o založení VK aktivně zasadili. V této souvislosti je důležité upozornit, že lidskoprávní organizace, především členy NA, aktivně kritizovaly návrh VK. Tímto se Rada stala v podstatě unikátní platformou, která zastupovala prakticky všechny hlavní proudy a názory na vztahy mezi státem a OS, a zahrnovala jak lídry VOK, tak i zástupce VK.

[24] V rámci výše zmíněného VOK došlo také k vytvoření platformy pro spolupráci opozičních stran s názvem „Jiné Rusko". Původně tato iniciativa vznikla v reakci na uspořádání sjezdu „Občanské 8", která je platformou pro mezinárodní setkání občanských organizací z různých zemí, a konala se v Moskvě v roce 2006 obdobně se sjezdem V8. Lídři VOK se rozhodli uspořádat konferenci „Jiné Rusko", jejímž hlavním cílem bylo popření legitimity setkání „O8" a snaha ukázat mezinárodnímu společenství existenci jiného Ruska, které nesouhlasí s prezidentskými kroky. (viz Sungurov 2008: 92-93)

Návrh o vzniku VK je sám o sobě velmi důležitým momentem, který byl mimo jiné aktivně diskutován na SF. Cílem VK bylo vytvořit prostor pro OS a mezisektorový dialog, aby občanské iniciativy mohly být prezentovány a diskutovány. (Hendersonová 2011: 21; Buxton, Konovalová 2012: 7) VK měla stát oficiální platformou pro komunikaci státu a OS, a měla plnit pro vládu poradní funkci.[25] VK se skládá ze 126 členů volených na 2 roky, vybíraných ve stejném počtu prezidentem, OOS a regiony.[26] (RG 2005) Na SF ze strany OOS zazněl návrh na změnu složení VK, podle kterého by zástupci OOS měli tvořit polovinu všech členů, a tím by měla být oslabena rozhodovací úloha členů jmenovaných prezidentem. (Sungurov 2008: 94) Podnět byl však zamítnut a návrh zákona o VK byl později předložen parlamentu a schválen v březnu 2005 ve své původní verzi.[27]

Návrh byl hodně kritizován, především lidskoprávními organizacemi a členy NA, které varovaly před tím, že se prezident snaží kontrolovat OS a ovlivňovat její vývoj. VK byla vnímána jako platforma pro komunikaci s OS, která je však fakticky řízena a kontrolována státem. Kritici tvrdili, že Putin vytváří zástěnu pro legalizaci stále více autoritářské politiky režimu, a že VK bude pouze bublinou, která však reálně nefunguje. (Buxton, Konovalová 2012: 7, Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 181) Podle dalších kritiků prezident usiloval o vytvoření kvazi-občanské společnost, ve které jsou OOS podřízeny státu a realizují program, který určují nejvyšší složky exekutivní moci. (Evans 2006: 149) Z tohoto důvodu mnoho organizací původně odmítalo svou účast ve formování VK. Nicméně poté došlo k určitému obratu a změně postojů na *„zkusíme to, vždyť vždycky můžeme odejít“*. (Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 181) Přesto však zůstaly některé OOS, a také vlivní lidskoprávní aktivisté, například Lyudmila Alexeeva, kteří svůj postoj nezměnili a stále odmítají účast ve VK.

V průběhu roku 2005 došlo k naplnění VK a zahájení její činnosti, a jak ukázal pozdější vývoj, ty nejhorší obavy se nepotvrdily. Nedošlo k monopolizaci VK, nároku na reprezentaci zájmů OS, mnoho organizací změnilo své postoje a zúčastnilo se formování VK. Samotná instituce se ukázala jako velmi aktivní. Již na konci roku 2005 členové VK

[25] Činnost VK má za cíl harmonizovat zájmy občanů, občanských sdružení, státních a místních orgánů, řešit nejdůležitější problémy ekonomického a sociálního rozvoje, národní bezpečnosti, ochrany práv a svobod občanů, ústavního pořádku a demokratických principů rozvoje OS v zemi. (viz Zákon č. 32 FZ) VK poskytuje stanovisko a rady ohledně legislativních návrhů, provádí monitoring efektivity již přijatých zákonů, doporučuje opravy atd.

[26] Prvních 42 členů je jmenováno prezidentem, tito členové následně volí dalších 42 z návrhů OOS, a poté těchto 82 členů volí zbývajících 42.

[27] Je důležité upozornit, že členy VK se stali nejen zástupci OOS, ale i tzv. „veřejnosti“, jinými slovy známé osobnosti jako sportovci, herci či umělci, lidé, kteří neměli nic společného s činností občanského sektoru. Členem VK se tak stala například zpěvačka Alla Pugačova.

vypracovali zprávu, ve které vyzvali parlament RF, aby nespěchal s přijetím nové legislativy o nevládních organizacích, jelikož ta v sobě nesla značné riziko pro rozvoj OS v Rusku. (Sungurov 2008: 95) Tato výzva však byla zákonodárci ignorována, stejně jako návrhy konkrétních kandidátů VK do Veřejné Rady ministerstva obrany RF. Tyto příklady velmi kvalitně ilustrují skutečnou váhu VK a její vliv na státní politiku. Nicméně VK se aktivně zaměřila na zkoumání stavu ruské OS a na analýzu hlavních problémů. Velkým přínosem jsou její roční zprávy o stavu OS v Rusku, které poukazují nejen na určité úspěchy, ale také poměrně často obsahují ostrou kritiku vládních kroků, a poukazují na existenci závazných problémů. Lze tvrdit, že VK se stala reálně fungující platformou pro vyjednávání mezi státem a OS, ale jen pro určitou část ruského občanského sektoru. Její vliv je bohužel omezen na určitý okruh otázek, které stát nepovažuje za kritické pro národní zájem. *„Podle Putina by se však Veřejná komora měla vyhýbat politickým otázkám.“* (Richter 2005: 10) Její konzultativní funkce bohužel také nepřispívají k posílení jejího vlivu na státní politiku.

Postupně byl tento model rozšířen po celém Rusku. (Buxton, Konovalová 2012: 7) Zkušenosti Sovětu a OP byly realizovány také na regionální úrovni v podobě Veřejných sovětů institucí výkonné moci na regionální a místní úrovni, které byly vytvořeny v souladu s úkazem prezidenta RF od 4. 8. 2006. (viz Nařízení prezidenta č. 842) Díky tomuto v roce 2009 po celém Rusku fungovalo již 55 regionálních OP. (Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 181) Tyto instituce by měly být vnímány jako most mezi místní vládou a lidmi, a přestože mají převážně top-down funkce, mohou být použity k lobování určitých zájmů. (Buxton, Konovalová 2012: 9)

3.3.2 Federální zákon č. 18 z roku 2006 a jeho dopady na občanský sektor.

V souvislosti s barevnými revolucemi v blízkém zahraničí a s rolí zahraničních fondů a dárců v těchto procesech, se další reformy Putina zaměřily na omezení vlivu dárců v samotném Rusku. V červenci 2004 vláda přišla s návrhem nového zákona, který opravoval dosavadní legislativu regulující činnost občanských organizací. Zákon č. 18-FZ byl schválen Dumou parlamentu RF a vstoupil v platnost v roce 2006. Nová legislativa zavedla několik nových požadavků na ruské a zahraniční OOS, týkajících se jejich fungování a financování. Celkově měl nový zákon poměrně represivní povahu, jelikož *„omezoval možnosti, kdo může zakládat OOS v Ruské Federace, rozšiřoval seznam případů, kdy může být odmítnuto v požadavku na registraci, a značně posiloval kontrolní pravomoci státu.“* (Hendersonová 2011: 23) Přestože některé z nejvíce nepříjemných ustanovení zákona byly odstraněny, stále zůstával značný prostor k libovůli exekutivy.

Zahraničním OOS mohlo byt odmítnuto se registrovat, pokud jejich *„záměry a cíle… vytváří hrozbu pro suverenitu, politickou nezávislost, územní celistvost, národní jednotu, jedinečnou povahu, kulturní dědictví a národní zájmy Ruské federace.“* (Hendersonová 2011: 23-24; Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 173) Rovněž mohla být registrace odmítnuta již existujícím OOS, které měly projít procedurou opětovné registrace. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 161) Navíc nový zákon reguloval financování OOS domácími a zahraničními dárci. Legislativa vyžadovala po zahraničních vládách a fondech registraci každého grantu pro ruské OOS u speciální vládní komise. Ruské firmy, které by chtěly podporovat OOS, se musely rovněž zaregistrovat do seznamu vládou schválených dárců, v opačném případě jejich dary podléhaly 24procentnímu zdanění. (Evans 2006: 151) Zákon rovněž umožňoval zástupcům státních orgánům zúčastnit se jakékoliv schůze nevládních organizací, bez ohledu na to, zda jsou to veřejně pořádané akce či soukromá setkání. Upravoval zrušení OOS a zaváděl nucenou likvidaci v případě, že organizace nesplňuje lhůty pro výkaznictví nebo porušuje zákon jinými způsoby. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 161) V neposlední řadě nové požadavky přinášely organizacím narůst formální a papírové práce, spojené především s jejich financováním a nakládáním s těmito prostředky.

Přijetí legislativy vyvolalo rozsáhlou kritiku v zahraničí. Toto téma se aktivně diskutovalo v rámci všech politických setkání s lídry západních zemí, a také na půdě mezinárodních organizací. (Sungurov 2008: 100) Mezinárodní společenství vnímalo novou legislativu jako další krok při potlačení demokracie v Rusku, jako *„záměrné oslabování klíčových institucí pluralitní demokratické společnosti.“* (Hendersonová 2011: 26) Podle Human Rights Watch Europe se jednalo o *„bezprecedentní útok na práci lidskoprávních skupin, který povede k potlačování práv všech Rusů… uvedení zákona v platnost bude katastrofální pro ochranu lidských práv v Rusku.“* (Buxton, Konovalová 2012: 6; Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 173) Tento názor je do jisté míry pravdivý. Nová legislativa v podstatě vedla k tomu, že stát získal možnost určovat, jaké organizace budou fungovat na jeho území. V samotném Rusku vyvolal nový zákon spíše obavy o selektivní uzavření OOS považovaných za neslučitelné s národními zájmy. (Hendersonová 2011: 26) Nicméně při hodnocení dopadu této legislativy by se měl zkoumající snažit být co nejvíce objektivní.

Podle Debry Javelinové a Sarah Lindemann-Komarové byly právní požadavky na OOS v Rusku, zejména v oblasti finančního výkaznictví, vždy poměrně náročné, a samotný zákon č. 18, podle výzkumu z roku 2007[28], byl stejně zatěžující jak pro lidskoprávní a

[28] Výzkum prováděl nezávislá organizace (financovaná USAID) Internation Center for Not-for-Profit Law.

advokační organizace, tak i pro ostatní OOS. (Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 173) Nelze tedy jednoznačně tvrdit, že nová legislativa byla útokem na lidskoprávní organizace a advokační organizace. Navíc zavedení nucené likvidace nemělo devastující účinky, kterých se organizace obávaly. Podle stejného výzkumu v roce 2007 jen 32% organizací předložilo požadované papírování ve stanoveném termínu, a zbytek organizací mohl být v souladu se zákonem nuceně likvidován. (Hendersonová 2011: 27) Nicméně došlo k likvidaci pouze 2600 organizací, u kterých byly většinou zjištěny případy nelegální činnosti či korupce, a které většinou opakovaně nebyly schopny plnit stanovené podmínky. (Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 174) Vezme-li se v úvahu existence tzv. „mrtvých duší“, organizací existujících na papíře, ale de facto nefungujících, nejedná se o špatný výsledek.

Nicméně přijetí nového zákona mělo o hodně horší dopady na OS v souvislosti s restrikcemi, které legislativa stanovila pro zahraniční fondy a dárce. Situace se komplikovala odchodem zahraničních dárců a fondů z území Ruska. Zahraniční dárci odcházeli z Ruska z několika důvodů. Za prvé očekávali, že se zlepšující se ekonomickou situací v Rusku dojde k aktivizaci ruských dárců a fondů. S tímto je spojeno například postupné ukončení financování ruského fondu „Eurasia“, který výrazně podporoval činnost mnoha neziskových organizací, ze strany Americké Agentury pro mezinárodní rozvoj (USAID). (Sungurov 2008: 101) Za druhé, přijetím nové legislativy došlo k postupnému vytlačení hlavních zahraničních dárců, jelikož zákon značně komplikoval proces financování ruských OOS zahraničními fondy, což spolu s chladným postojem státu vůči těmto fondům vedlo k tomu, že například fond SOROSA ukončil svou činnost v Rusku již ke konci roku 2005. Podle výše zmíněného výzkumu označovala většina OOS za největší problém právě nedostatek financování (59,1%), kdežto na tlak ze strany státu poukázaly pouze 2,9%. (Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 174) Právě této ekonomické situace využil prezident k tomu, aby udělal OOS závislými na státu. Prezident přišel s návrhem o poskytnutí finančních prostředků na rozvoj OS v Rusku.

Od roku 2006 stát poskytuje určité prostředky z federálního rozpočtu na podporu projektů ruských OOS. Tímto stát úspěšně zaplnil vakuum, které vzniklo po odchodu zahraničních fondů. Tímto v roce 2006 stát alokoval celkově 500 milionů rublů ($15 milionů) na projekty zaměřené na mládež, zdraví, OS, sociálně znevýhodněné skupiny, vzdělávání, kulturu a umění, a na podporu sociálních výzkumů. (Hendersonová 2011: 24) Na rozdělení grantů se aktivně podílela VK a administrace prezidenta, a přestože se v procesu objevily

určité nejasnosti a přidělení některých grantů nebylo úplně transparentní[29], celkově se jednalo o významný pozitivní krok. (Sungurov 2008: 102) Od roku 2007 stát ročně alokoval kolem 40-50$ milionů na podporu sociálních projektů a činnosti OOS. (Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 177) Tato částka se postupně zvyšuje, například v roce 2008 stát přidělil OOS již 70$ milionů. Nejvíce peněz bylo přiděleno vzdělávacím, uměleckým a kulturním iniciativám (320 milionů RU), mládežnickým iniciativám (250 milionů RU), zdraví (230 milionů RU), ochraně sociálně znevýhodněných skupin (200 milionů RU), a na sociální výzkumy (100 milionů RU). (Henderson 2011: 25)

Za vlády Medvěděva došlo dokonce k přijetí myšlenky přímé státní podpory činnosti OOS. V lednu 2010 Státní Duma schválila zákon o podpoře sociálně orientovaných nevládních organizací, včetně organizací zaměřujících se na charitativní činnost, životní prostředí, zachování historického a kulturního dědictví, podporu kvalitních životních podmínek a lidských práv. (Hendersonová 2011: 25; Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 177) V souladu s tímto zákonem může stát, stejně jako regionální a místní orgány, podporovat činnost OOS. Podpora spočívá v dotacích a jiných druzích finanční pomoci, jako například daňové zvýhodnění, poskytování státního nebo majetku obcí, a také daňové zvýhodnění dárců, kteří financují OOS. (FZ č. 40-FZ)

S tímto je spojena další kritika, která předpokládala, že státní financování povede k závislosti OOS na státu a k ovlivnění jejich činnosti státem. Jak poukazuje Celestie Wallander ve své zprávě pro americkou Komisi pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, *„organizace občanské společnosti mohou fungovat pouze tehdy, pokud jejich činnost a cíle jsou nepolitické. Kreml vytvořil zatěžující požadavky pro nevládní organizace financované ze zahraničních fondů, a většina ruských nevládních organizací funguje na dotacích od Kremlem schválených podniků, nebo od státem řízené platformy, Veřejné komory.“* (Wallanderová 2008: 2) Tato kritika je zcela legitimní, ruské OOS se opravdu stávají finančně závislými na státu. Situaci by mohli částečně napravit ruští podnikatele, jelikož se objevila poměrně dobrá myšlenka fondu „Otevřené Rusko“, který byl založen a financován Chodorkovským. Ale uvěznění samotného Chodorkovského do jisté míry odradilo byznys od podobných aktivit. (Sungurov 2008: 102) OOS jsou zranitelné a určitá část je náchylná k ovlivňování státem. Postupně se z nich stávají „*gosudarstvenniki*“, což jde přeložit jako „podporující stát“. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 160) Nicméně nesmíme opomenout důležitou skutečnost, že jakékoliv financování OOS v sobě nese riziko závislosti na dárcích. Mimo jiné

[29] Více o kritice procesu viz Javelinová, Lindemann-Komarova 2010: 179-180.

vývoj v 90. letech, který byl zmíněn ve druhé kapitole této práce, je dostatečným ukazatelem toho, jak financování zahraničními fondy a dárci může ovlivňovat činnost a nezávislost OOS.

Další kritika poukazovala na to, že stát bude financovat jen organizace loajální státu a ty, které nepředstavují hrozbu pro režim. *„Tak organizace, které se zabývají domácím násilím, obchodem s lidmi a zlepšením podmínek pro ruské vězní, mají relativně málo problémů se státem, ty, které však kritizují výstavbu ropovodu nebo porušování lidských práv v Čečně, mají podmínky těžší.“* (Richter 2005: 8) Tuto kritiku však vyvracejí některé evidentní důkazy. Například Moskevská Helsinská skupina, která je největší lidskoprávní organizací aktivně kritizující Putinův režim, nebyla vyloučena z procesu státního financování, a již v prvním roce dostala značný grant (kolem 100000$) na rozvoj účinných mechanismů ochrany lidských práv. (Javelinová, Lindemann-Komarová 2010: 178)

Nová legislativní omezení, která stanovil zákon, ve své podstatě omezují občanský sektor a braní jeho rozvoji jako nezávislé oblasti společnosti. Přesto však žádná OOS nebo jiní zástupci OS nevystupovali dost aktivně proti přijetí zákonu a nesnažili se ho napadnout prostřednictvím soudního systému, což svědčí o široké akceptaci nového uspořádání vztahů mezi státem a OS napříč celým občanským sektorem. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 161) OOS vyměnily svá politická práva za stabilitu a prosperitu. (Evans 2006: 157-158) Stát si vybudoval pozici hlavního poskytovatele zdrojů, v níž je schopen směřovat financování podle svých politických cílů a priorit. *„Centralizovaný systém poskytování zdrojů umožňuje státu kontrolovat agenty občanské společnosti a zajistit, že nevládní organizace budou loajálními k federálnímu státu a jeho programu.“* (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 161) Kromě toho došlo k určitému poklesu aktivních nezávislých OOS, fungujících jako most mezi občany a státem, a zároveň k nárůstu počtu organizací založených a řízených státem.

3.3.3 Zákon o zahraničních agentech.

Posledním a zároveň nejvíce kontroverzním a kritizovaným krokem ruského prezidenta se stalo podepsání v červenci 2012 federálního zákona č. 121 „Zákon o zahraničních agentech“ (Zakon ob innostrannych agentach). Tento zákon byl přijat spolu se zákonem č. 65 z června 2012 „O setkáních, shromážděních, demonstracích, pochodech a piketách“, který byl přijat v reakci na rozsáhlé demonstrace, které se odehrávaly po celém Rusku a měly za cíl delegitimizaci Putinovy vlády v důsledku volebních podvodů a obvinění z korupce. (Dzhibladze 2013) Tyto podvody se odehrávaly v parlamentních volbách v prosinci 2011 a následujících prezidentských volbách v březnu 2012.

Zákon č. 65 se sám o sobě přímo netýkal občanského sektoru, nicméně úzce souvisí s OS, a důsledky jeho přijetí ovlivnily činnost řady nevládních OOS. Proto je důležité se alespoň zmínit, o čem zákon pojednává. Zákon zpřísnil tresty za porušení pravidel provedení protestních akcí. Došlo ke značnému navýšení pokuty pro fyzické (od 20 tisíc RU do 300 tisíc RU) a právnické osoby (až 1 milion RU) za účast v nelegálních demonstracích. Rovněž na základě nového zákona získala vláda právo zakázat provedení demonstrací v případě, že organizátor v posledním roce dvakrát či vícekrát spáchal administrativní přestupek při provedení veřejných demonstrací. (viz Zákon č. 65-FZ) Tím pádem drtivá většina aktivistů z opozice ztratila své právo organizovat a účastnit se demonstrací, a při provedení dalších demonstrací byli zadrženi. S přijetím tohoto zákona došlo fakticky k zákazu jakékoliv demonstrace, jejímž cílem je kritika Putina, režimu, státu nebo vládních kroků. Aktuálně ve Státní Dumě probíhají jednání o novém znění zákonů, které budou mít ještě represivnější povahu, jelikož uvádí další trest za účast v neschválených demonstracích. Za 3 zadržení člověku hrozí 5 let vězení. (BBC 2014) Důvodem tohoto návrhu se stala zkušenost s nacionalismem na Ukrajině. Nicméně je zřejmé, že toto zpřísnění legislativy je opět zaměřeno na aktivisty opozice.

Nicméně mnohem horší dopady měl kontroverzní zákon č. 121 o zahraničních agentech (dal jen Zákon o ZA), který nutí OOS označovat se za "zahraniční agenty“, pokud *„Jsou financovány státy, mezinárodními a zahraničními organizacemi, cizinci a osobami bez státní příslušnosti… a účastní se politických akcí nebo je organizují za účelem ovlivnění rozhodování státních orgánů, ovlivnění státní politiky, kterou implementují, a veřejného mínění za výše zmíněnými cíli.“* (viz Zákon č. 121-FZ) Nový zákon ukládá nevládním organizacím přijímajícím peníze ze zahraničí zaregistrovat se jako ZA a připojovat tuto nálepku ke každému svému prohlášení, v opačném případě hrozí organizaci vysoká pokuta. (HRW 2013) Kromě toho budou organizace muset své vyúčtování předkládat každé čtvrtletí, a také budou podléhat častějším kontrolám. (viz Zákon č. 121-FZ)

Sám Putin a autoři návrhu tohoto zákona argumentují tím, že podobný zákon existuje a funguje v Americe. (Rapsi 2012) Nicméně podstatným rozdílem je, že podle amerického zákona jsou zapotřebí evidentní důkazy, že činnost, kterou vykonává organizace nebo osoba, opravdu spadá pod definici činnosti ZA, navíc je tento zákon zaměřen především na lobbistické firmy. (Tamtéž) Oproti tomu ruský zákon nic podobného nevyžaduje, a zachází ještě dál tím stanovením pokuty v případě, že organizace, která byla označena za ZA, se jen odmítne zaregistrovat jako ZA. (viz Zákon č. 121-FZ)

Rozsáhlou kritiku obdržel již samotný návrh nového zákona. Na půdě OSN proběhlo vystoupení tří mluvčích, Margarety Sekaggya, Mainy Kiai a Franka La Rue, kteří aktivně kritizovali jak návrh zákona č. 121, tak i již přijatý zákon č. 65. *„Tyto změny jsou přímou výzvou pro ty, kteří chtějí svobodně uplatňovat své právo na svobodu sdružování“*. (viz UNHR 2012) Následující přijetí zákona vyvolalo další rozsáhlou kritiku jak v zahraničí, tak i v Rusku. Celkově je zákon vnímán jako další vládní opatření směřující k potlačení politických protestů a opozičních aktivit. (Weir 2012) Kromě toho je zákon kritizován za to, že není neutrální, a již v samotném názvu nese negativní konotaci. (Rapsi 2012) Britský týdeník The Economist oznámil, že *„použití pojmu ‚zahraniční agent‘ je pokusem ruských vládních kruhů převzít kontrolu nad občanskou aktivitou v ruské společnosti.“* (Economist 2013) Jedná se o to, že v podstatě prezentují nevládní organizace a jejich činnost jako něco negativního. Opoziční skupiny tvrdí, že Putin se snaží umlčet skupiny, které upozorňují na porušování lidských práv, a které podkopávají prezidentovu autoritu. Například politoložka a lidskoprávní aktivistka Lyudmila Alexeeva tvrdí, že nový zákon je zaměřen především proti lidskoprávním organizacím, které jsou většinou financovány ze zahraničí, a jejichž činnost, přestože se v politice neangažují aktivně, je podle zákona politická, jelikož formuje veřejné mínění. (Alexeeva 2013) *„Nový zákon ve své podstatě útočí na instituce OS, především nevládní organizace, které se zabývají ochranou lidských práv, monitorováním voleb a další činností, která často úzce souvisí s kritikou státu, za účelem jejich diskreditace. Vytváří právní předpoklady pro pronásledování, pokutování a uzavření kritizujících organizací a omezení důležitých zdrojů jejích financování.“* (Amnesty 2013) Sovět prezidenta RF pro rozvoj občanské společnosti a lidských práv označil zákon za *„zcela zbytečný a právně bezvýznamný, a stanovené pokuty za příliš vysoké“*. (Sovět 2012) 11 ruských OOS[30] dokonce podalo stížnost u Evropského soudu pro lidská práva. (RIA 2013). 5. září 2013 ombudsman Vladimír Lukin podal u Ústavního soudu stížnost, ve které zmiňoval, že Zákon o zahraničních agentech je v rozporu s ústavou státu, a že přijetím zákona dochází k diskriminaci a porušování lidských práv. (BBC 2013) Nicméně Ústavní soud rozhodl, že zákon v rozporu s ústavou Ruska není. (KSFR 2014)

Tento zákon výrazně ovlivnil činnost nevládních organizací zaměřujících se na ochranu občanských, politických, sociálních a ekonomických práv, a také na otázky diskriminace a ochrany životního prostředí. Proběhly masové kontroly nevládních organizací, jejichž účelem bylo zjistit, které z nich jsou „ZA“ a donutit je k registraci v seznamu „ZA“.

[30] Jedná se o aktivní lidskoprávní organizace jako například Moskevská Helsinská Skupina, Memorial, Hnutí „Za práva člověka“, Sdružení „Golos“, „Občanská kontrola“ a další.

„Více než 500 organizací čelilo kontrolám údajně kvůli zdravotním podmínkám a požární bezpečnosti. Organizace, u kterých byla nalezena porušení v těchto otázkách, čelily vysokým pokutám, které mohly vést až k úpadku těchto organizací.“ (Dzhibladze 2013) Nicméně dalším cílem těchto kontrol byla snaha zjistit spojení OOS s rozsáhlými demonstracemi v roce 2012. (Tamtéž) Výsledkem kontrol bylo zahájení správního řízení proti některým OOS, které se odmítly označit za „ZA“. (viz HRW 2014) Kromě toho, že tyto procesy výrazně ztížily fungování těchto organizací, některé z nich musely zaplatit pokuty, což vedlo k diskreditaci činnosti celého občanského sektoru v očích ruských občanů a uzavření řady OOS aktivně kritizujících současnou situaci v Rusku.

3.4 Současný model vztahu ruského státu a občanské společnosti

Předchozí kapitoly poskytují informace, které umožnují hodnocení aktualního stavu OS a vytvoření obrazu ruské společnosti. Charakteristickým rysem ruského občanského sektoru se za vlády Putina stala přítomnost v podstatě dvou segmentů OS, které různě vnímají státní politiku a vztahy OS se státem. Zároveň ale vznikly struktury, díky kterým se obě strany mohou scházet a diskutovat své názory, a v rámci těchto struktur dochází i k dialogu se státem. Na jedné straně se jedná o vítaný pokrok, OOS konečně mohou efektivně komunikovat se státem, a stát oproti 90. letům konečně začal financovat rozvoj OS. Na druhé straně však byla přijata legislativa regulující fungování OOS a zavedeno státní financování jejich činnosti. Legislativa upravující podobu OOS a jejich registrací, státní financování OOS a vytvoření formálních platforem pro realizaci občanských iniciativ, to vše není neobvyklé pro vyspělé demokratické státy. Nicméně v případě Ruska měly tyto reformy shodou politických okolností určitou represivní povahu. Navíc se jedná také o to, jak tyto mechanismy ovlivňují vývoj OS v zemích se slabou demokratickou tradicí.

Vytvoření VK, přijetí nové legislativy o NGO a zvýšení státní finanční podpory OOS vedly k dalšímu vymezení formálních mechanismů komunikace a finanční podpory mezi státem a společností. (Hendersonová 2011: 18) Přesné legislativní podmínky a stanovené hranice výrazně omezují svobodu občanského sektoru. *„Nevládní organizace, které jsou za těmito hranicemi, budou považovány za nelegální nebo dokonce protistátní“*. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 162) V tomto případě mohou OOS legálně existovat pouze v případě, že se nesnaží o vytvoření opravdu nezávislého prostoru ve společnosti. Kromě toho došlo ke zvýšení počtu „nezávislých“ OOS financovaných státem, které se postupně stávají dominantními aktéry občanského sektoru a ruské OS. To podle Hedlunda svědčí o určitém

návratu ke kořenům sovětské OS (Hedlund 2006). Hlavním cílem těchto řízených organizací se stává pomoc státu v kontrole a řízení sociálních aktivit.

Lze tvrdit, že v posledních letech došlo k upevnění dvou tendencí ve vztahu státu a OS, které se projevovaly ještě v letech 2000-2003. Jedná se o snahy státu kontrolovat a podřídit si OS, na jedné straně ztížit fungování nezávislých OOS, a distancovat občanský sektor od státu spolu s posílením kritiky státních kroků na straně druhé. Tyto tendence jsou přímo spojeny s posílením státu, jelikož vztah OS a státu je vztahem nepřímé úměrnosti, a s posilujícím se státem dochází k oslabení OS. Navíc je tento proces podpořen dědictvím sovětského období, slabou kulturou dobrovolnictví, nedůvěrou vůči OOS (která se se v současnosti díky vládní politice jen posiluje), a celkovou apatií společnosti. Kromě toho si mnoho lidí stále pamatuje 90. léta a nestabilitu, kterou s sebou přinesla demokratizace a liberalizace země. Jsou také ochotní vzdát se určitých práv ve prospěch státu, jen aby stabilita, kterou zavedl Putin, trvala i dále.

Aktuálně by se Rusko dalo charakterizovat jako silný stát s paternalistickým vztahem se slabou OS závislou na státu. Tento silný, strukturovaný vztah závislosti mezi OS a státem odpovídá etatistickému modelu[31] (statist model) rozvoje OS, který ve své podstatě do jisté míry reflektuje Hobbsovo (vertikální) vnímání společenské smlouvy. (Hale 2002: 307, 309) Pro pochopení toho, proč v Rusku nedošlo stanovení liberálního modelu vztahů mezi OS a státem, je důležité uvědomit si historické a kulturní rysy ruského státu, politické a především ekonomické podmínky, ve kterých se rozvíjela OS. Právě na tyto předpoklady se zaměří tato podkapitola.

Historický, ruský stát byl vždy tou nejsilnější složkou společnosti a většinou jedinou silou, která se starala o blaho občanů. Jestliže v Americe největší obavy vyvolávala hrozba tyranie, a omezený stát (lack-of-state-ness) byl vnímán jako pozitivní účinek, v ruských dějinách bylo toto pojetí vnímáno plně opačně. (Tamtéž: 310) Největší obavy vždy vyvolala anarchie, která v poměrech ruského státu mohla mít opravdu devastující účinky pro celostnost a bezpečnost celé země. Za komunismu sice lidé měli větší strach z tyranie, ale 90. léta a pokles stability, bezpečnosti a životní úrovně, který tato léta s sebou přinesla, vedl k určitému návratu obratu v postoji většiny obyvatel. To se projevovalo například v nespokojenosti

[31] Autor rozlišuje dva modely: statist model a liberal model. *Liberální model* předpokládá, že OS je sférou mezi rodinou a státem, která funguje nezávisle na státu. Úloha státu spočívá především ve vytvoření legislativního rámce, který umožní OOS fungovat nezávisle, dohlíží za dodržování těchto práv a vytváří příznivé prostředí pro rozvoj občanských skupin. Je to model bottom-up vztahů mezi OS a státem. Nejlepším příkladem je USA. Oproti tomu *etatistický model* vidí OS a stát jako organický celek. Vztahy mezi státem a OS mají povahu vzájemné omezené spolupráce, a OS stát spíše doplňuje, než oslabuje. Stát hraje významnou rolí ve vytvoření a podpoře činnosti nestátních (formálně) občanských organizací. Stát ochraňuje OS a zajištuje její existenci, a zároveň ochraňuje své zájmy, které jsou definovány jako národní zájmy. (podrobněji viz Hale 2002: 307-310)

některých obyvatel s pádem SSSR, a touha po jeho obnovení. Výsledkem vývoje v 90. letech byla situace, kdy většina populace (81%) na začátku nultých let preferovala pořádek nad demokracií a projevovala jen málo důvěry vůči OOS. (Domrin 2003: 206) V tomto kontextu vypadá logicky a skoro přirozeně proces re-centralizace státu, obnovení paternalistických vztahů mezi státem a společností, a formování etatistického modelu rozvoje, který podle Hale snižuje riziko anarchie. Tímto se aktuální situace blíží k ortodoxnímu modelu vztahu státu a společnosti, tradičnímu pro Rusko. (Kharkordin 1998)

Ekonomické podmínky 90. let byly hlavním faktorem, který ovlivnil stanovení etatistického modelu, jelikož v podmínkách ekonomické nestability a chudoby OOS neměly dost finančních a lidských zdrojů, aby vybudovaly silnou pozici ve společnosti, a byly tak schopny zabránit určitým autoritářským krokům státu. Za vlády Putina se rovnováha mezi státem a OS posunula ještě víc, jelikož v situaci, kdy OOS *„jsou pronásledovány, ignorovány, nebo obecně vyloučeny z procesu politického rozhodování, dominantním státem, který je považuje za nepřátelské, není překvapující, že jen málo lidí se zapojuje do jejich činnosti.“* (Hale 2002: 318) V podmínkách, kdy je OS slabá a závislá na financování ze strany státu, bylo formování etatistického modelu zcela očekávaným, jelikož v etatistickém modelu je OS schopna efektivněji komunikovat se státem a sdělovat své potřeby, preference a požadavky, a proto mohou být její potřeby efektivněji uspokojovány. (Tamtéž: 309)

Kromě výše zmíněných historických, kulturních a ekonomických podmínek je důležité vnímat také politické preference a názory vládnoucí elity, a především prezidenta. Současná státní politika vůči OS odráží prezidentské vnímání demokracie a celkovou vizi ruského státu. *„Putin se snaží spojit s Evropou a současně zachovat tradiční ruské kulturní hodnoty a tradice centralizované moci a paternalismu.“* (Hendersonová 2011: 18-19) Putin chápe že přítomnost OS a občanských iniciativ je nezbytná pro obnovení velmocenského postavení Ruska, jelikož se domnívá, že OOS mohou vykonávat funkce, které stát nemůže vykonávat vůbec nebo stejně dobře jako OOS, zejména v rámci poskytování sociálních služeb. OS může podle něj také působit jako zprostředkovatel veřejných požadavků vůči státu, mobilizovat podporu pro vládní politiku a monitorovat státní úředníky za účelem minimalizace korupce a škod. (Satarov 2001, Weiglová 2002: 133) Putin vnímá OS a OOS především jako sílu, která by měla překonat nedůvěru mezi lidmi a sjednotit národ. Putin zdůrazňuje vlastenectví a národní zájmy, a hodnota jednotlivých aktérů OS podle prezidenta spočívá především v jejich schopnosti pomoci státu v naplnění národních zájmů. (Hendersonová 2011: 19) V tomto

kontextu někteří autoři mluví o tzv. *gosudarstvennosti*[32] (státnost), konceptu, který do jisté míry vysvětluje některé politické kroky Putina, jako například uvěznění Chodorkovského a snaha omezovat OS a držet ji v určitém rámci, aby se zamezilo negativním projevům, které by mohly ohrozit státní zájmy. Jde o tzv. „řízený pluralismus“. (Richter 2005: 7-8) Jinými slovy stát podporuje OS do té doby, dokud její aktivity posilují stát a pomáhají naplnění státních zájmů. OOS, které vybočují z tohoto kurzu, jsou označovány za nepřátelské a dokonce škodlivé pro společnost.

V tomto kontextu by pro stát bylo výhodné budování etatistického modelu. V tomto modelu má OS menší prostor, a v podstatě není zcela nezávislá, a stát se může efektivněji bránit destruktivním aktivitám některých OOS. (Hale 2002: 310) OS se musí zaměřovat spíše na potřeby a zájmy celé společnosti než na prosazování individuálních zájmů. (Tamtéž: 310) Podle autora tohoto textu, heterogennost Ruska do jisté míry napomáhá stanovení tohoto modelu, jelikož v natolik heterogenní společnosti ohrožuje snaha o reprezentaci všech názorů a zájmů stabilitu samotného státu.

Nicméně mnoho badatelů kritizuje současnou situaci a politiku státu v Rusku, například podle Hedlunda aktuální vztahy mezi státem a OOS připomínají vztahy v sovětském období, kdy politické a ekonomické elity vládly zemi a nerespektovaly zájmy obyvatel. (Hedlund 2006) Další experti dokonce argumentují, že dochází k určitým snahám o obnovení sovětského uspořádání společnosti, kdy stát byl dominantní silou regulující a kontrolující činnost OS. (Ljubownikov, Crotty, Rogers 2013: 161) V tuto chvíli je velmi těžké předpovědět, jak se situace bude vyvíjet dále.

Občanský sektor je v současnosti pod silným tlakem ze strany státu a do jisté míry i obyvatel, přesto ale události posledních dvou let ukázaly, že OOS dokáží rychle mobilizovat společnost v případě, že toho situace vyžaduje. Přesto je však Ruská občanská společnost stále v obtížném období organizačního vývoje, který je v současnosti značně zatížen výše zmíněnými faktory. Většina kritiky se zaměřuje na stát a jeho politiku vůči OS, a je zřejmé, že do té doby, kdy Vladimír Putin zůstane u moci, v zemi jen těžko dojde k jakýmkoli výrazným změnám. Nicméně přesto, že stát hraje důležitou roli při formování občanské aktivity v Rusku, zasahuje do struktur OS a výrazně omezuje její vývoj, největší výzvou je pro ruské OOS spíše stále apatická veřejnost a slabost občanského sektoru.

[32] Samotný jev není pro Rusko ničím novým a má dlouhou historii. Stát není regulačním tělesem, které zajištuje fungování regulačních mechanismů v organizované společnosti. Stát je subjektem odděleným od společnosti, který řídí společnost v zájmu celku, jelikož je vnímán jako ztělesnění kolektivní vůle národa. Proto jsou státní zájmy odděleny a nadřazeny zájmům jednotlivců. (viz Kharkhordin 1998; Squier 2002; Richter 2005: 6-8)

Závěr

Nejen demokraticky sepsaná ústava je předpokladem pro fungující demokracii v moderním státě. Pro demokracii je nezbytná skutečná možnost občanů ovlivňovat veřejné dění kolem sebe, ať již svými deklarovanými postoji, které se často nemusí shodovat s postoji vládní elity, či jinými veřejnými aktivitami, které se zaměřují na veřejně prospěšné cíle. K realizaci této možnosti může dojít jedině v rámci OS, která dle mnohých teoretiků tvoří předpoklad k úspěšnému fungování demokratického státu. Tato práce se zaměřila především na organizovanou složku OS, tzv. občanský sektor a občanské organizace v něm fungující, i když autor nemohl a ani nechtěl vynechat pohled na OS obecně, na její vývoj od myšlenek Antiky až po současnost, její strukturu a funkce, a v neposlední řadě i na její vztah s moderním státem.

Rozvoj samotného konceptu OS je úzce spjat s rozvojem moderního státu, oddělením společnosti od státu, rozvojem demokracie, lidských práv a svobod. OS plní velké množství funkcí, od vytvoření příznivých podmínek a mechanismů pro uspokojení materiálních, sociálních a duchovních potřeb jednotlivců a společnosti, až po ochranu lidských práv a omezení politické moci. V moderních demokraciích stát a OS aktivně spolupracují a vypomáhají si navzájem, přestože jsou tyto dvě složky v určitém rozporu a jejich vztah je charakterizován nepřímou úměrností. Bohužel to není absolutním příkladem. Jsou země, ve kterých OS není dost silná, aby se bránila tlaku ze strany státu. Právě takovým případem je moderní Rusko.

Oproti západním zemím má Rusko velmi složitou a dlouhou nedemokratickou minulost. V porovnání se státy západní Evropy, zde začal proces formování OS relativně pozdě a byl přerušen dlouhým nedemokratickým vládnutím, které výrazně ovlivnilo její vývoj. Vytvořilo tak v ruské společnosti určité mechanismy a zvyky, které ji deformovaly a oslabovaly. V 90. letech se ruská OS rovněž potýkala s řadou problémů, jako jsou například stát, který rezignoval na většinu svých funkcí, sovětské dědictví, které stálé ovlivňovalo určité aspekty společnosti a občanský sektor, který nadále byl oslabeným a ztrativším důvěru občanů. Toto spolu s absencí důsledného a funkčního zákonodárství, dialogu mezi státem a občanským sektorem a složitou ekonomickou situací, zabránilo očekávanému rozvoji OS. Proto do 21. století ruská OS vstoupila v stále přetrvávajícím procesu organizačního vývoje.

Hlavním cílem práce bylo předestření vývoje OS v Rusku, s důrazem na analýzu její stavu a vývoje po nástupu Vladimira Putina do prezidentského úřadu. Za tímto účelem se autor nejdříve zaměřil na vymezení samotného konceptu OS. Autor sledoval vývoj myšlenky

OS v pracích známých filozofů, sociologů a politologů. Dále se věnoval vztahům OS a státu v moderních demokraciích a její funkcionálnímu vymezení a struktuře. Autor poskytl přehled o některých z přístupů ke strukturalizaci OS a v rámci jednoho z přístupu se zaměřil na její organizovanou složku, tzv. občanský sektor. Autor se snažil poskytnout stručný přehled o tom, co je to OS, jaké funkce v moderním státu plní, a proč je tato struktura nezbytná pro moderní demokracii.

Druhá kapitola se zaměřila na studium ruské OS a analýzu jejího stavu ve 20. století. Cílem bylo poskytnutí stručného přehledu o stavu ruské OS v době komunistického vládnutí, jejího vývoje v 90. letech a následující identifikace charakteristických rysů, které se zformovaly během tohoto období a ovlivňovaly vývoj ruské OS po pádu SSSR. K naplnění tohoto cíle došlo jen částečně. Autor na základě analýzy vývoje OS v době komunismu i v 90. letech identifikoval sedm charakteristických rysů ruské OS. Slabá institucionalizace občanského sektoru, jeho propojenost se státem během sovětského období, nedůvěra lidi vůči občanským organizacím, nízká dobrovolnická kultura, spoléhání na pevné rodinné a přátelské sítě a spojená s tím nedůvěra vůči jiným lidem, nepříznivé ekonomické prostředí pro rozvoj OS během 90. let, velký vliv zahraničního financování, které mělo a má pozitivní vliv v mnoha oblastech (například v otevření veřejného dialogu v mnoha otázkách jako například feminismus, domácí násilí a další); tohle všechno mělo určité negativní důsledky, které oslabovaly pozice OS. Nicméně se autor domnívá, že jsou další faktory, které výrazně ovlivňují vývoj ruské OS, což vyžaduje další práci a hlubší zkoumání problematiky. Přes tyto nedostatky ale kapitola poskytla cenné informace o vývoji ruské OS, které jsou nezbytné pro analýzu jejího aktuálního stavu, která byla hlavním cílem práce.

Ve třetí kapitole, autor se zaměřil na zkoumání vývoje ruského občanského sektoru a následnou analýzu státní politiky a její dopadu na jeho rozvoj v období 2000–2014. Dospívá k názoru, že v porovnání s 90. lety došlo k zásadní změně ve vztazích státu a OS. V éře Borise Jelcina byla pozice státu vůči OS zcela neutrální, s nástupem Putina situace ale mění. Došlo k výraznému posílení státu a vedle toho dochází k postupnému potlačení občanského sektoru a snahám obnovit jeho závislost na státu. Došlo ke snížení zahraničního financování činnosti občanských organizací, obnovení státního financování, oslabení občanského sektoru a částečnému obnovení jeho závislosti na státu. Aktuální stav v Rusku by se dalo charakterizovat, přítomností silného státu a paternalistickým vztahem mezi ním a oslabovanou, postupně se stávající závislou na státu OS. Putin se snaží obnovit tradiční pro obyvatele Ruska, silný paternalistický stát, vedle kterého ale nemůže existovat silná a liberální OS západního typu. Současně s tím, Putin ale uvědomuje, že občanský sektor a OS

jsou nezbytné pro dosažení stanovených cílů, především obnovení Ruska jako supervelmoci. A to ze dvou důvodů. Za prvé, občanské organizace mohou vykonávat funkce, které stát buď nemůže vykonávat vůbec, nebo stejně dobře jak OS. Jde zejména o poskytování sociálních služeb. Za druhé, OS může působit jako zprostředkovatel veřejných požadavků vůči státu a naopak, mobilizovat podporu pro vládní politiku a monitorovat státní úředníky za účelem minimalizace korupce a škod pro stát. Z toho vyplývá, že stát potřebuje funkční, ale státem kontrolovanou OS.

Proto se autor domnívá, že v současnosti Putin usiluje o potlačení prvků liberálního modelu OS a formování etatistického modelu rozvoje OS, jinými slovy řízeného státem. V tomto případě statní politika může být hodnocená nikoliv jako snaha zničit OS jako takovou, ale jako snaha přetvořit ji do jiné, specifické ruské podoby. A to cestou určitých omezení a částečné podřízenosti a závislosti na státu. Da se říct, že se Rusko jako vždycky snaží najít svou osobní cestu, která leží někde mezi západním a východním modelem společnosti.

Nicméně předpovědět vývoj občanského sektoru a OS v Rusku je velmi těžko. Tato práce je svým rozsahem a předmětem výzkumu příliš omezená na to, aby na základě její závěrů bylo možno vytvořit kompletní obrázek ruské OS. Podrobnější studium OS v Rusku by mohl přinést nové pohledy na aktuální situaci v Rusku a možná poskytnout určité podklady pro předpovědi dalšího vývoje. Je nezbytné se zaměřit na studium neorganizované části OS, jelikož jak ukázaly události roku 2012, neorganizovaná OS může vystupovat mnohem aktivněji než občanský sektor. Vedle toho by bylo přínosné studium ruské OS s využitím zdrojů a praktik z jiných oborů, například sociologie a psychologie. Autor navrhuje zaměřit se na faktory, jako jsou sociální kapitál, mezinárodní vlivy a kulturní předpoklady.

Co se týče užité literatury a jejího přispění k dosažení cíle práce, jedná se o spornou záležitost. Faktem zůstává, že literatura týkající se OS obecně nepochybně pomohla k definování samotného konceptu a nastavení teoretického rámce této práce. Co se týče problematiky vývoje OS v Rusku, situace nebyla tak jednoznačná. V případě studia OS v sovětském období a pro jeho vývoj v 90. letech je zde dostatek zdrojů a autorů, kteří se této problematice věnují. Jejich práce poskytují komplexní a objektivní pohled na její rozvoj ve 20. století. Nicméně v případě aktuálního vývoje je situace horší. Je velmi těžké získat opravdu komplexní a objektivní přehled o situaci. U některých ruských autorů, autor pozoroval zcela viditelný nedostatek kritiky a velký důraz na pozitivní úspěchy. Je to zcela přirozený problém, když se snažíme vidět svou vlastní zemi lepší než ty ostatní. Oproti tomu většina západních autorů tvrdě kritizují aktuální vývoj OS v Rusku a formují velmi negativní

a kritický obraz celé země. Vedle toho ale vůbec nevnímají určitý pokrok, kterého dosáhla ruská společnost za posledních 20 let. Podle autora je to dáno tím, že za Putina se Rusko zase stalo významným hráčem na mezinárodní aréně. Západ zaujal celkově negativní postoj vůči Rusku Putina a snaží se podkopat jeho autoritu a oslabit jeho pozice. Dalším problémem byl nedostatek zdrojů zabývajících se vývojem v posledních dvou letech. Toto se ovšem nedá označit za až tak závažný problém, vzhledem k tomu, že to jsou poměrně čerstvé záležitosti.

Přesto ale z výsledků práce je zřejmé, že OS v Rusku existuje. Ano, bohužel proces formování ruské OS vedl k úplně jiným výsledkům, než se očekávalo na začátku 90. let. Ale v současnosti se ruská OS posunula mnohem dál, než kde byla před dvaceti lety. Počet občanských organizací se zněkolikanásobil, stejně jako jejich váha ve společnosti, a stát konečně uznal, že existuje něco jako občanský sektor. OS je v současnosti reálnou silou, se kterou stát nemůže nepočítat. V každém případě další vývoj občanské společnosti v Rusku je aktuálním a velmi nosným tématem, protože to, jak se občanská společnost postaví současným výzvám, ovlivní to, jaký model bude fungovat v největší zemi na světě, což určitě ovlivní některé aspekty vnitřní a zahraniční politiky Ruska.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá vývojem občanské společnosti v Rusku, a především během éry Vladimira Putina. Text se zaměřuje na občanský sektor v Rusku a statní politiku v této oblasti. Cílem práce je předestření vývoje občanské společnosti v Rusku, s důrazem na analýzu její stavu a vývoje v letech 2000–2014. Analýza se zaměřuje na hlavní vládní reformy přijaté v tomto období a jejích dopad na občanský sektor. Autor se snaží odpovědět, zda při Putině došlo k oslabení občanské společnosti. Práce předpokládá, že v současnosti v Rusku dochází k potlačení občanské společnosti a určitým snahám o její přetvoření do specifické podoby. To bylo umožněno posílením Ruského státu a změnou statní politiky vůči občanské společnosti, což se projevilo přijetím řady reforem ovlivňujících občanský sektor. Přesto ale občanská společnost v Rusku je mnohem silnější než před 15 lety. Občanská společnost je v současnosti reálnou silou, se kterou se stát musí počítat.

This bachelor thesis is concerned with development of civil society in Russia, and especially during the era of Vladimir Putin. Text focuses on the civil sector in Russia and the government policy in this area. The aim of this thesis is to show development of civil society in Russia, with an emphasis on analyzing his status and development in the years 2000–2014 . The analysis focuses on major government reforms adopted in this period and their impact on the civil sector. The author attempts to answer whether the civil society has weakened during Putin's presidency. The thesis argues that currently in Russia there is a suppression of civil society and certain attempt to transform it into a specific form. It was allowed by by strengthening the Russian state and the major changes in state policy toward civil society which is resulted in the adoption of a series of reforms affecting the civil sector. Nevertheless civil society in Russia is much stronger than 15 years ago. Nowadays Civil society is a real force that has to be taken into account by the state.

Zdroje

Prameny

ALEXEEVA, Lyudmila. „Vladimir Putin's goal is to destroy Russian civil society.“ *theguardian.com* 24. 05. 2013 (online).
Dostupné z: http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/may/24/vladimir-putin-goal-russian-civil-society (21. 04. 2014)

Amnesty International. „Uže god zákon ‘Ob Inostrannyh agentah’ dušit graždanskoje obšestvo“ *Amnesty.org.ru* 20. 11. 2013 (online). Dostupné z: http://amnesty.org.ru/node/2683 (22. 04. 2014)

ASTRAHANKINA, Taťjana 1998. „Zaključenie komisii gosudarstvennoj dumy federalnogo sobranija Rossijskoj Federacii po dopolnitelnomu izučeniju a analizu sobytij proishodivših v gorode Moskvě 21 senťabrja – 5 okťabrja 1993 goda.“ *Voskres.ru,* Online.
Dostupné z: http://www.voskres.ru/taina/1993-3.htm (21. 04. 2014)

BBC Russkaja Sluzhba. 2013. „Lukin požalovalsja v Konstitucionnyj sud na zákon ob NKO.“ *Bbc.co.uk*, 3. 9. 2013 (online).
Dostupné z:
http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2013/09/130903_lukin_complaint_ngo_law.shtml (24. 04. 2014)

BBC Ruskaja Sluzhba. 2014. „V Gosdumě hoťat sažať v turmu za narušenija na mitingah.“ *Bbc.co.uk* 1. 04. 2014 (online).
Dostupné z:
http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2014/04/140401_russia_bill_demonstrations.shtml (25. 04. 2014)

BEREZANSKAJA, Elena, Ilja ŽEGULEV, Nadežda IVANICKAJA, Valerij IGUMENOV, Alexander LEVINSKIJ, Irina MALKOVA, Anna SOKOLOVA. „Gvardiya Putina: kak rabotajet vertikaľ vlasti.“ *Forbes.ru* 27. 08. 2012 (online).
Dostupné z: http://www.forbes.ru/sobytiya/vlast/102436-gvardiya-putina-desyat-klyuchevyh-biznes-figur-putinskoi-vertikali (21. 04. 2014)

DZHIBLADZE, Yuri. 2013. „Russia and Eurasia Meeting Summary. Trends in Civil Society in Russia.“ *Chatham House,* 16. 04. 2013 (online). Dostupné z: *https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCgQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.chathamhouse.org%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fpublic%2FResearch%2FRussia%2520and%2520Eurasia%2F160413summary.pd*

f&ei=aHpSU52ZMMXvOqHZgNAK&usg=AFQjCNFACC2A_tenzaUlP0lzOq5AvVML9A&bvm=bv.65058239,d.ZWU (25. 04. 2014)

Federaľnyj zakon od 9.05.1995 „Ob obshestvennyh objediňenijah.“ *Vserossijskoje obšestvo slepyh*, (online).
Dostupné z: http://www.vos.org.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=152:m-gr-zakoo&catid=59:c-gr-zakon&Itemid=86 (21. 04. 2014)

Federaľnyj zakon od 12.01.1996 č. 7-FZ „O nekommerčeskih organizacijah.“ *Consultant.ru* (online). Dostupné z: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_159363/ (20.4.2014).

Federaľnyj zakon Rossijskoj Federacii č.32-FZ od 4 aprelja. „Ob obshchestvennoj palate Rossijskoj Federacii“ *Rg.ru* 07. 04. 2005 (online). Dostupné z: http://www.rg.ru/2005/04/07/obshestv-palata-dok.html (20. 04. 2014)

Federaľnyj zakon od 05. 04. 2010 č. 40-FZ „O vnesenii izmenenij v otdeľnye zakonodatelnye akty Rossijskoj Federacii po voprosu podderžki socialno orientirovannyh nekommerčeskyh organizacij.“ *consultant.ru* (online).
Dostupné z http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_99113/ (20. 04. 2014)

Federaľnyj zakon Rossijskoj Federacii od 8 ijuňa 2012 č. 65-FZ „O sobranijah, mitingah, demonstracijah, šestvijah i piketirovanijah.“ *Rg.ru*, (online). Dostupné z: http://www.rg.ru/2012/06/09/mitingi-dok.html (21. 04. 2014)

Federaľyj zákon Rossijskoj Federacii od 20 ijuľa 2012 č. 121-FZ „O vnesenii izmenenij v otdeľnye zakonodatelnye akty Rossijskoj Federacii v časti regulirovanija dejatelnosti nekommerčeskih organizacij vypolňajuših funkcii inostrannogo agenta.“ *Rg.ru*, (online). Dostupné z: http://www.rg.ru/2012/07/23/nko-dok.html (21. 04. 2014)

„Freedom house russia report 2005“. *Freedomhouse.org* (online). Dostupné z: *http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/russia#.U1UMqlV_u2U* (21. 04. 2014)

„Freedom house russia report 2006.“ *Freedomhouse.org* (online). Dostupné z: http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2006/russia#.U1UNEVV_u2U (21. 04. 2014)

„Freedom house russia report 2007.“ *Freedomhouse.org* (online). Dostupné z: http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2007/russia#.U0_LO1V_u2U (21. 04. 2014)

„Freedom house russia report 2008.“ *Freedomhouse.org* (online). Dostupné z: http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/russia#.U1UNH1V_u2U (21. 04. 2014)

„Freedom house russia report 2009.“ *Freedomhouse.org* (online). Dostupné z: http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2009/russia#.U1UNLFV_u2U (21. 04. 2014)

Human Right Watch. 2014. „Rossija: Graždanskie organizacii pod udarom zákona ob ‚inostrannyh agentah‘.“ *Hrw.org* 25.3.2014 (online).
Dostupné z: *http://www.hrw.org/ru/news/2014/03/25/rossiya-grazhdanskie-organizatsii-pod-udarom-zakona-ob-inostrannykh-agentakh* (24. 04. 2014)

MEREU, Francesca. 2004. „Kremlin looking for Loyal NGO's.“ *themoscowtimes.com* 25. 06. 2004 (online). Dostupné z: http://www.themoscowtimes.com/news/article/kremlin-looking-for-loyal-ngos/230056.html (25. 04. 2014)

Moskevská Helsinska Skupina. 2003. „Itogi Graždanskogo foruma v regionah Rossii.“ *Chronika MHG* 97 (13). Dostupné z: http://www.mhg.ru/publications/17562A4 (21. 04. 2014)

Národní občanský výbor pro spolupráci s justičními legislativními a soudními organy. Ngounion.ru (online). Dostupné z: http://ngounion.ru/ (26. 04. 2014)

National Audit Office (NAO). 2009. *Building the Capacity of the Third Sector*. London: Hous of Commons. (online). Dostupné z:
www.nao.org.uk/publications/0809/building_the_capacity_of_the_t.aspx (21. 04. 2014)

„Delo Grigorija Paško“. *Bellona.ru* (online). Dostupné z: http://www.bellona.ru/subjects/1140463665.73 (25. 04. 2014)

PUTIN, Vladimir. 2003. Poselství Federálnímu schromáždění Ruské Federace. Kremlin.ru (online). Dostupné z: http://archive.kremlin.ru/text/appears/2003/05/44623.shtml (21. 04. 2014)

PUTIN, Vladimir. 2004. „Full text of putins state of the nation adress to russian parliament 2004“ *c-span.org*, 26. 05. 2004 (video). Dostupné z: http://www.c-span.org/video/?182009-1/russian-state-nation-address (26. 04. 2014)

Rada při prezidentu RF pro rozvojí instituci občanské společnosti a lidských práv. *president-sovět.ru* (online).Dostupné z: http://www.president-sovet.ru/ (27. 04. 2014)

RIA. 2013. „Rossijskie NGO podaly žalobu v ESLP na zakon ob inostrannyh agentah.“ *Ria.ru,* 6. 2. 2013 (online). Dostupné z: http://ria.ru/society/20130206/921586314.html (21. 04. 2014)

Russian Legal Information Agency. „'Foreign agents' under Russia's NGO Law and its US doppelganger." *rapsinews.com* 27. 7. 2012 (online). Dostupné z: http://rapsinews.com/legislation_publication/20120727/263954264.html (24. 04. 2014)

SHUBIN, Aleksej. „Konstitucionnoje sovešanie 1993: vpečatlenija učastnika." *russie.hypotheses.org*, (online). Dostupné z: http://russie.hypotheses.org/1174 (24. 04. 2014)

Rada při prezidenětu Ruské Federace pro rozvoj občanské společnosti a lidských práv. 2012. „Zakľučenie Rady při prezidentnu Ruské Federace pro rozvoj občanské společnosti a lidských práv na projekt federaľnogo zakona N109968-6." *President-sovět.ru* 4. 10. 2012 (online). Dostupné z: http://www.president-sovet.ru/upload/files/zaklyuchenie_soveta_109968-6.php?sphrase_id=12513 (24. 04. 2014)

The Economist. 2013. „Putin's Russia: Repression ahead." *Economist.com*, 1. 06. 2013 (online). Dostupné z: http://www.economist.com/news/europe/21578716-vladimir-putins-crackdown-opponents-protesters-and-activist-groups-may-be-sign-fragility (24. 04. 2014)

UNHR. 2012. „Rossijskij zakonoprojekt o nekommerčeskyh organizacijah privedet k negativnym posledstvijam dľa graždanskogo obšestva." *ohchr.org* 12. 07. 2012 (online). Dostupné z: http://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12344&LangID=R (24. 04. 2014)

Nařízení prezidenta RF od 2. 06. 1993 č. 840. „O porjadke raboty konstitucionnogo sovešanija." *Businesspravo.ru,* (online). Dostupné z: http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_64434.html (24. 04. 2014)

Nářízení prezidenta RF od 4. 06. 2006 č. 842. *Rg.ru* (online). Dostupné z: http://www.rg.ru/2006/08/08/ministerstva-sovety-dok.html (21. 04. 2014)

Ústava Ruské Federace. 1993. Consultant.ru, (online). Dostupné z: http://www.consultant.ru/popular/cons/ (21. 04. 2014)

Ústavní soud Ruské Federace. 2014. „Stanovisko Ústavního soudu v otázce kontroly jednotlivých ústanovení zákona o občanských organizacích a nekomerčních organizacích." *Ksrf.ru* 8. 4. 2014 (online).
Dostupné z: http://www.ksrf.ru/ru/News/Pages/ViewItem.aspx?ParamId=3170 (21. 04. 2014)

Veřejna Ráda při Ministerstve Spravedlnosti RF. *Minjust.ru* (online). Dostupné z: http://minjust.ru/ru/activity/sovet (24. 04. 2014)

„Vystoupení V. Putina na schůzí 12. 06. 2001 se zástupcí občanských nepolitických organizací“ *youtube,* 18. 12. 2008 (video). Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=NjlrJgJn3yE (24. 04. 2014)

WEIR, Fred. 2012. „Many Russian NGOs face 'foreign agent' label.“ *csmonitor.com*, 5. 07. 2012 (online). Dostupné z: http://www.csmonitor.com/World/Europe/2012/0705/Many-Russian-NGOs-face-foreign-agent-label (24. 04. 2014)

„Zákon o nezískových organizacích. Seznam legislativných změn.“ *Just.ee* (online). Dostupné z: http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=49463/Mittetulundusuhingute+seadus.pdf (21. 04. 2014)

Zákon SSSR od 9.10.1990 „Ob obšestvennyh objedinenijah.“ *Consultant.ru* (online). Dostupné z: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1883/ (24. 04. 2014)

Literatura

ALEKSEEV, Sergej. 2005. *Teorija gosudarstva i prava*. Moskva: HOPMA.

ALEXEEVA, Anna. 2010. „Graždanskoje obšestvo i publičnaja politika: idejnye istoki i sovremennost.“ *Obšestvo: politika, ekonomika, pravo* 8 (2): 14–17. Dostupné z: http://cyberleninka.ru/article/n/grazhdanskoe-obschestvo-i-publichnaya-politika-ideynye-istoki-i-sovremennost (24. 04. 2014)

ANDRONOV, Oleg. 2009. *Nekommerčeskie organizacii kak objekt političeskogo vzaimodejstvija gosudarstva i graždanskogo obšestva v Rossii.* Saratov: Gosudarstvennyj socialno-ekonomičeskij universitet.

ANHEIER, Helmut. 2005. *Nonprofit organizations. Theory, Managment, Policy*. London, New York: Routledge. Dostupné z: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&sqi=2&ved=0CCYQFjAA&url=http%3A%2F%2Fxa.yimg.com%2Fkq%2Fgroups%2F30802428%2F172491159%2Fname%2F01%2Banheier%2B(2005)%2Bnonprofit%2Borganizations-%2Btheory%2C%2Bmanagement%2C%2Bpolicy.pdf&ei=JHM8U7OyMoeJtQaMy4CoAw&usg=AFQjCNEU9Ni1fhpc5tZFaM77DxBW4vMCjA&bvm=bv.63934634,d.Yms&cad=rja (24. 04. 2014)

AUZAN, Alexander. 2006. *Tri publičnye lekcii o graždanskom obšestve*. Moskva: polit.ru.

AUZAN, Alexander. „Vstreča Rady s Prezidentom RF D. Medvědevym 15. 04. 2009 v Moskvě.“ *President-sovět.ru* (online). Dostupné z: http://www.president-

sovet.ru/meeting_with_president_of_russia/meeting_with_russian_president_dmitry_medvedev_in_moscow_15_04_2009/stenog/ (24. 04. 2014)

AVRORINA, Larisa. 2003. *Graždanskyj forum. God spusťa*. Pp. 8–13 In: DOROSHEVA, Natalja, SAZONOVA, Anna (eds.). *Graždanskyj forum. God spusťa*. Moskva: CAF.

BARANOV, Nikolaj. 2006. *Transformacija sovremennoj demokratii*. Sankt-Peterburg: Baltická technicka státní univerzita.

BELJAEV, Aleksej. 2009. „Profsojuzy kak faktor graždanskogo obšestva." *Vestnik TOGU*, 12 (1). Dostupné z: http://khstu.ru/vestnik/articles/176.pdf (23. 04. 2014)

BRADLEY, Joseph. 2009. *Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism, and Civil Society*. Cambridge MA: Harvard University Press.
Dostupné z:
http://books.google.cz/books?id=8W9P09yiR6QC&pg=PA10&lpg=PA10&dq=Voluntary+Associations+in+Tsarist+Russia:+Science,+Patriotism,+and+Civil+Society.&source=bl&ots=n5s4t8raew&sig=7dBR0qxPZSM6W_oQ1M3Dcv3ALKE&hl=ru&sa=X&ei=fH8lU4GYKaem4gTIxYDwDw&redir_esc=y#v=onepage&q=Voluntary%20Associations%20in%20Tsarist%20Russia%3A%20Science%2C%20Patriotism%2C%20and%20Civil%20Society.&f=false
(24. 04. 2014)

BROKL, Lubomír. 2002. *Hledání občanské společnosti.* Praha, Vydavatelství ČVUT.

COHENOVÁ, Jean, ARATO, Andrew. 1992. *Civil society and political theory.* New Baskerville: MIT Press.

COHENOVÁ, Jean, ARATO, Andrew. 1997. *Občanská společnost a politická teorie.* London: MIT Press.

CONROY, Mary. 2006. *Civil society in Late Imperial Russia*. Pp. 11–27 In EVANS, Alfred, HENRY, Laura, SUNDSTROM, Lisa (eds.). *Russian civil society: A critical assessment*. New York: M.E. Sharpe.

COOKOVÁ, Linda, VINOGRADOVÁ, Elena. 2006. „NGO's, Civil Society, and Social Policy in Russia's Regions." *National Council for Eurasian and East European Research.* (online). Dostupné z: http://www.ucis.pitt.edu/nceeer/2006_819_10g_Cook1.pdf (24. 04. 2014)

CORRY, Olaf. 2010. *Defining and Theorizing the Third sector*. Pp. 11–21 In: TAYLOR, Rupert (ed.). *Third sector Research*. New York: Springer.

DAHL, Robert. 1995. „Demokracie a její kritici." Praha: Victoria Publishing.

DAHRENDORF, Ralf. 1991. *Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě.* Praha: Evropský kulturní klub.

DAHRENDORF, Ralf. 1997. *After 1989. Morals, Resolution and Civil Society*. London: Macmillian Press LTD.

DOMRIN, Alexander. 2003. „Ten Years Later: Society, ‚Civil Society,' and the Russian State." *The Russian Review 62 (2):* 193–211.
Dostupné z: http://www.uiowa.edu/~cyberlaw/domrin/civsocrs.pdf (25. 04. 2014)

DOROSHEVA, Natalja, SAZONOVA, Anna. 2003. *Graždanskyj forum. God spusťa*. Moskva: CAF.
Dostupné z: http://www.cafcf.ru/publications/book4.pdf (24. 04. 2014)

DZYALOSHINSKY, Josif. 2009. „Graždanskoje obšestvo v Rossii: nastojašeje smutno, budušeje tumanno." *Centre For Human Technologies,* (online).
Dostupné z: http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/5118 (24. 04. 2014)

EVANS, Alfred**.** 2002. Recent assessment of social organisations in Russia. *Demokratizatsiya* 10 (3): 322–41.
Dostupné z: https://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/10-3_Evans.PDF (24. 04. 2014)

EVANS, Alfred. 2006: *Civil society in the Soviet Union*. Pp. 28–54 In EVANS, Alfred,
EVERS, Adalbert. 1995. „Part of the welfare mix: The third sector as an intermediate area." *Voluntas* 6 (2): 159–182.
Dostupné z:
http://www.jstor.org/discover/10.2307/27927470?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21103669506117 (24. 04. 2014)

FERGUSON, Adam. 2001. *An essay of the history of civil society*. Milano: Fondazione Giangiacomo Felrinelli.

GEĽMAN, Vladimír. 2007. „Iz ogňa da v polymja? Dynamika izmenenij postsovetskih režimov v sravnitelnoj perspektive." *Polis* 3 (2): 81–108.
Dostupné z:
http://csis.org/images/stories/Russia%20and%20Eurasia/061207_ruseura_acgelman.pdf (24. 04. 2014)

GORODECKAJA, Irina. *Stanovlenie treťego sektoru i dobrovoľničestva.* Pp. 135 – 149 In: PEREGUDOV, Sergej (ed.). 1998. *Graždanskoje obšestvo v Rossii: struktura i samosoznanije*. Moskva: Nauka.

HABERMAS, Jürgen. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti.* Praha: Filosofia.

HALE, Henry. 2002: Civil society form above? Statist and liberal models of state-building in Russia. *Demokratizatsiya* 10 (4): 306–321.
Dostupné z: http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/10-3_Hale.PDF (24. 04. 2014)

HALL, Peter.1992. *Inventing the Nonprofit Sector.* Baltimore: John Hopkins University Press.

HANSON, Philip. 2003. „The Russian economic recovery: Do four years of growth tell us that the fundamentals have changed.“ *Europe-Asian Studies* 55 (3): 365–82.
Dostupné z:
http://www.jstor.org/discover/10.2307/3594605?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21103705454557 (24. 04. 2014)

HEDLUND, Stefan. 2006. „Vladimir the great, grand prince of Muscovy: Resurrecting the Russian service state.“ *Europe-Asian Studies* 58: 775–801.
Dostupné z: http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:131142/FULLTEXT01.pdf (24. 04. 2014)

HENDERSONOVÁ, Sarah. 2011. *Civil society in Russia: State society relations in the post-Yeltsin era*. NCEEER Working Paper.

HENRYOVÁ, Laura, SUNDSTROMOVÁ, Lisa (eds.). *Russian civil society: A critical assessment*. New York: M.E. Sharpe.

HOWARD, Marc. 2002. *Post-communist civil society in comparative perspective*. Pp. 285–305 In: HOWARD, Marc. The Weakness of. *Civil Society* in *Post-Communist* Europe. Cambridge University Press.
Dostupné z: http://www18.georgetown.edu/data/people/mmh/publication-7321.pdf (24. 04. 2014)

Human Right Watch. 2013. „Laws of Attrition. Crackdown on Russia's Civil Society after Putin's Return to the Presidency.“ *Hrw.org,* (online).
Dostupné z: http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/russia0413_ForUpload_0.pdf (24. 04. 2014)

CHAMBERS, Simone, KOPSTEIN, Jeffrey. 2008. *Civil Society and the State*. Pp. 363-381 In: PHILLIPS, Anne, HONIG, Bonnie, DRYZEK, John (eds.). *The Oxford Handbook of Political Theory.* USA: Oxford University Press.

CHULIKOVA, Svetlana. 2012. *Graždanskyje organizacii i jih roľ v stanovlenii graždanskogo obšestva.* Moskva: RAE.

IGNATOV, Vladimir. 2001. *Vertikaľ vlasti: problemy ukreplenija rossijskoj gosudarstvennosti v sovremennyh uslovijah.* Severo-Kavkazskaja Akademia Gossluzby.

JANOSKI, Thomas. 1998. *Citizenship and Civil Society: A Framework of Rights and Obligations in Liberal, Traditional, and Social Democratic Regimes.* Cambridge: Cambrodge University Press.

JAVELINOVÁ, Debra, LINDEMANN-KOMAROVÁ, Sarah. 2010. „A Balanced Assessment of Russian Civil Society.“ *Journal of international affairs* 63 (2): 171–188.

Dostupné z:
http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic978083.files/A%20Balanced%20Assessment.pdf (24. 04. 2014)

KASZS, Gregory. „Parties, Interest Grops, and Administered Mass Organizations.“ *Comparative Political Studies* 26 (1): 81-110.
Dostupné z:
http://www.jstor.org/discover/10.2307/2782648?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21103695434197 (24. 04. 2014)

KEANE, John. 1988. *Civil society and the state.* London: Verso.

KEANE, John. 2001. *Demokracie a občanská společnost.* London: University of Westminster Press.

KHALTURIN, Vladimir (ed.). 2003. *Istorija Rossii s drevnejših vremen do 1917 goda..* Ivanovo: Gosudarstvennyj energeticheskyj universitet.
Dostupné z: http://txtb.ru/10/index.html (24. 04. 2014)

KHANANASHVILI, Nodar. 2003. *Tretij dialog.* Pp. 49–59 In. DOROŠEVA, Natalja, SAZONOVA, Anna (eds.). *Graždanskyj forum. God spusťa.* Moskva: CAF.

KHARKHORDIN, Oleg. 1998: „First Europe-Asia Lecture: Civil society and orthodox christianity.“ *Europe-Asia Studies* 50 (6): 949–968.
Dostupné z:
http://www.jstor.org/discover/10.2307/154051?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21103896891577 (24. 04. 2014)

KNYAZEVA, Marina. 2010. „Funkcionirovanie nekommerčeskih organizacij v rossijskoj federacii na sovremennom etape i ih vlijanie na socialno ekonomičeskie processy.“ *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennoho Universiteta* 344 (10): 141–143.
Dostupné z: http://cyberleninka.ru/article/n/funktsionirovanie-nekommercheskih-organizatsiy-v-rossiyskoy-federatsii-na-sovremennom-etape-i-ih-vliyanie-na-sotsialno-ekonomicheskie (24. 04. 2014)

KUBICEK, Paul. 2002. „Civil society, trade unions and postsoviet democratisation: Evidence from Russia and Ukraine.“ *Europe-Asia Studies* 54 (4): 603–624. Dostupné z: http://www.jstor.org/discover/10.2307/826426?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21103706142067 (24. 04. 2014)

LEDJAEV, Valerij. 2008. *Gosudarstvo VS graždanskoje obšestvo: skrytyje praktiky vlasti i soprotivlenija.* Pp. 257-268 In: ZAVERSHINSKIJ, Konstantin (ed.). *V poiskah graždanskogo obšestva.* Moskva: INO-centrum.

LEWIS, David. 2003. „Theorizing the organization and management of non-governmental development organizations: Towards a composite approach.“ *Public Management Review* 5 (3): 325–344.

Dostupné z: http://personal.lse.ac.uk/lewisd/images/Lewis-PubMgt03.pdf (24. 04. 2014)

LOCKE, John. 1965. *Dvě pojednání o vládě.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

LORENTZEN, *Håkon*. 2010 *Sector Labels.* Pp. 21–37 In: TAYLOR, Rupert (ed.). *Third sector Research*. New York: Springer.

LYSENKO, Vladimir. 2003. Vlasť i graždanskoje obšestvo v Rossii. Pp. 27–29 In: DOROSHEVA, Natalja, SAZONOVA, Anna (eds.). *Graždanskyj forum. God spusťa.* Moskva: CAF.

MEDUSHEVSKIJ, Andrej. 1993. *Istorija russkoj sociologii*. Moskva: Vyššaja Škola.

MEDUSHEVSKIJ, Andrej. 2003. „Rossijskaja Konstitucija v meždunarodnom političeskom processe: k desjatiletiju Konstitucii RF 1993 g.“ *Graždanskoje obšestvo v Rossii. Elektronnaja biblioteka,* (online).
Dostupné z: http://www.civisbook.ru/files/File/Medushevsky.pdf (24. 04. 2014)

MONTESQUIEU, Charles. 1989. *Duch zákonů.* Bratislava: Tatran.

MÜLLER, Karel. 2003. *Češi a občanská společnost*. Praha: Triton.

OSBORNE, Stephan. (ed.). 2008. *The Third Sector in Europe: Prospects and Challenges*, London: Routledge.

PAINE, Thomas. 1959. *Práva človeka: Odpověď na útok pána Burka proti Francúzskej revolúcii.* Bratislava: Osveta.

PANASENKO, Sergej. 2006. „Razvitie nekommerčeskogo sektora v Rossii.“ *Observer* 198 (7).
Dostupné z: http://www.observer.materik.ru/observer/N7_2006/7_06.HTM (26. 04. 2014)

PANUSHKIN, Valerij. 2006. *Michail Chodorkovsky. Uznik Tišiny: Istorija pro to kak čeloveku v Rossii stať svobodnym i čto emu za eto budet.* Moskva: Sekret Firmy.
Dostupné z:
http://royallib.ru/book/panyushkin_valeriy/mihail_hodorkovskiy_uznik_tishini_istoriya_pro_to_kak_cheloveku_v_rossii_stat_svobodnim_i_chto_emu_za_eto_budet.html (24. 04. 2014)

PEREGUDOV, Sergej (ed.). 1998. *Grařdanskoje občestvo v Rossii: struktura i samosoznanije.* Moskva: Nauka.

PETRUSEK, Miloslav. 2006. *Společnosti pozdní doby.* Praha: SLON.

POSPÍŠIL, Miroslav, Michaela NEUMAYR, Simona ŠKARABELOVÁ, Ivan MALÝ, Michael MEYER, Ulrike SCHNEIDER. 2009. *Neziskové organizace a jejich funkce v demokratické společnosti.* Brno: Společnost pro studium neziskového sektoru.

REZNIK, Yuri. 1994. „Formirovanije institutov graždanskogo obšestva (Formování institucí občanské společnosti (socioinženernyj podhod).“ *Socis* 233 (10): 21–30.
Dostupné z: http://ecsocman.hse.ru/data/877/694/1217/003_reznik.pdf (24. 04. 2014)

RICHTER, James. 2005. *State and Society in Russia Under Putin*. (online). Dostupné z: https://kb.osu.edu/dspace/bitstream/handle/1811/30222/RichterPape?sequence=3 (24. 04. 2014)

ROSE, Richard. 1995. „Russia as an hourglass society: A constitution without citizens.“ *East European Constitutional Review* 4 (3): 34–42.
Dostupné z:
http://caselaw.lp.findlaw.com/data/law_reviews/010east_euro_con/summer_1995/rose.txt (24. 04. 2014)

RUMJANTSEV, Oleg. 1993. „Grařdanskoje obšestvo v strukture sovremennoj konstitucii.“ *Observer* 30 (34).
Dostupné z: http://www.observer.materik.ru/observer/N30_93/30_04.HTM (24. 04. 2014)

SALAMON, Lester, ANHEIER, Helmut. 1996. *The Emerging Nonprofit Sector: An Overview.* Manchester: Manchester University Press.

SALAMON, Lester, ANHEIER, Helmut. 1997. *Defining the Non-Profit Sector: A Cross-National Analysis.* Manchester: Manchester University Press.

SALAMON, Lester. 2002. *The State of Nonprofit america.* Washington, D.C.: brookings Institution.

SATAROV, Georgij. 2001. “Russia’s Government Launches Dialogue on Civil Society Issues,” *russiajournal.com,* (online). Dostupné z: http://russiajournal.com/node/5003 (24. 04. 2014)

SELIGMAN, Adam. 1992. *The idea of civil society*. New York: Free Press.

SHERBAK, Andrej, ETKIND, Alexander. 2005. „Prizraki Majdana broďat po Rossii: Preventivnaja kontrarevolucija v russkoj politike.“ *Archipelag.ru* (online).
Dostupné z: http://www.archipelag.ru/geoculture/orange-revolution/presentiment/phantom/ (24. 04. 2014)

SHEVTSOVA, Lilia, KUCHINS, Andrew. 2003. „Managed Pluralism: Vladimir Putin’s Emerging Regime.“ *carnegieendowment.org,* (online).
Dostupné z: http://carnegieendowment.org/2003/05/06/managed-pluralism-vladimir-putin-s-emerging-regime/p0z (24. 04. 2014)

SHEVTSOVA, Lilia.2014. „Two Presidents, Two Epochs, Two Systems.“ *carnegie.ru,* (online). Dostupné z: http://carnegie.ru/eurasiaoutlook/?fa=55187 (24. 04. 2014)

SHILS, Edward. 1991. *The virtue of civil society.* In: HODGKINSON, Virginia, FOLEY, Michael. *The Civil Society Reader*. Hanover 2003, s. 292–306.

SHLYACHTUN, Petr. 2010. *Politologija: istorija i teorija.* Kiev: Centr učebnoj literatury.

SLÁMA, Milan. 1999. *Filosofie a občanská společnost*. Praha: ISV nakladatelství.

SQUIER, John. Civil Society and the Challenge of Russian Gosudarstvennost.Demokratizatsiya 10 (2): 166–183
Dostupné z: http://www.questia.com/library/journal/1P3-181916501/civil-society-and-the-challenge-of-russian-gosudarstvennost (24. 04. 2014)

SUNDSTROMOVÁ, Lisa. 2005. Foreign assistance, international norms, and NGO development: Lessons from the Russian campaign. *International Organization* 59 (2): 419–449.
Dostupné z:
http://www.politics.ubc.ca/fileadmin/user_upload/poli_sci/Faculty/sundstrom/Sundstrom_IO_2005.pdf (24. 04. 2014)

SUNDSTROMOVÁ, Lisa, HENRYOVÁ, Laura. 2006. *Russian civil society: Tensions and trajectories.* Pp. 305–322. In EVANS, Alfred, HENRYOVÁ, Laura, SUNDSTROMOVÁ, Lisa (eds.). *Russian civil society: A critical assessment*. New York: M.E. Sharpe.

SUNGUROV, Alexander. 2002. *Graždanskyj forum v Moskvě. Zapisky učastnika.* Pp. 148–163 In: KHANANASHVILI, Nodar. *Mezísektornoje vzaimodejstvie (Metodologja, techniky, pravovyje normy, mechanismy, primery).Nastoľnaja kniga.* Moskva: RFB „NAN“.
Dostupné z: http://strategy-spb.ru/index.php?do=biblio&doc=290 (24. 04. 2014)

SUNGUROV, Alexander. 2008. *Graždanskoje obšestvo i jego razvotije v Rossii*. Sankt-Peterburg: ЮТАС.

ŠKARABELOVÁ, Simona. (ed.). 2005. *Definice neziskového sektoru. Sborník příspěvku z internetové diskuse CVNS*. Brno: CVNS.

TAVADOV, Gamlet. 2000. *Politologija*. Moskva: Fair Press.

TAYLOR, Charles. 1995. *Invoking Civil Society*. Pp. 204–224 in Taylor, Charles (ed.). *Philosophical arguments*. Cambridge: Harward University Press.

TOCQUEVILLE, Alexis. 1992. *Demokracie v Americe*. Praha: Lidové noviny.

TUMANOVA, Alexandra. *Obšestvennyje organizacii i russkaja publika v načale XX veka*. Moskva: Novy chronograf.

VAVILINA, Nadežda. 2003. *God spusťa. Kak eto viditsja v regionah*. Pp. 49 –49 In. DOROSHEVA, Natalja, SAZONOVA, Anna (eds.). *Graždanskyj forum. God spusťa.* Moskva: CAF.

VOLKOV, Vadim. 2002: *Violent Entrepreneurs: The use of force in the making of Russian capitalism*. Cornell University Press.
Dostupné z:
http://books.google.cz/books?id=Kk5LQU_O5ZsC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false (24. 04. 2014)

High School of Economic. 2011. *Spravitsja li gosudarstvo v odinočku? O roli NKO v rešenii socialnyh problem: retrospektiva.* Moskva: HSE.
Dostupné z:
http://www.hse.ru/data/2011/04/02/1211636502/%D0%A1%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%81%D1%8F%20%D0%BB%D0%B8%20%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%20%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%BA%D1%83%20%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%9E%D0%96%D0%9A%D0%90%20(1).pdf
(24. 04. 2014)

WEIGLOVÁ, Marcia. 2002. "State and Civil Society From Yeltsin to Putin." *Demokratizatsiya,* 10(2): 117–146.
Dostupné z: https://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/demokratizatsiya%20archive/10-2_Weigle.PDF (24. 04. 2014)

WALLANDEROVÁ, Celeste. 2008. "Russian Power and Interests at the Next Stage in U.S. – Russia Relations." *US Commission on Security and Cooperation in Europe*, (online). Dostupné z:
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCgQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.csce.gov%2Findex.cfm%3FFuseaction%3DFiles.Download%26FileStore_id%3D960&ei=VZJOU9KrE8rJOceEgKAK&usg=AFQjCNFObQX73Lj1I36Rgk9zUOwqHraarw&bvm=bv.64764171,d.ZWU&cad=rja (24. 04. 2014)

ZELENKOV, Michail. 2009. *Politologija*. Moskva: MIIT.